

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANTIK BİLİM DALI

ANTİK YUNAN ŞARİHLERİ BAĞLAMINDA
ARİSTOTELES'İN KATEGORİLERİ: 10-15
(POSTPREDICAMENTS)

Yüksek Lisans Tezi

Teyfik YILMAZER

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANTIK BİLİM DALI

ANTİK YUNAN ŞARİHLERİ BAĞLAMINDA
ARİSTOTELES'İN KATEGORİLERİ: 10-15
(POSTPREDICAMENTS)

Yüksek Lisans Tezi

Teyfik YILMAZER

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Necmettin PEHLİVAN

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANTIK BİLİM DALI

ANTİK YUNAN ŞARİHLERİ BAĞLAMINDA
ARİSTOTELES'İN KATEGORİLERİ: 10-15
(POSTPREDICAMENTS)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Necmettin PEHLİVAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. İsmail KÖZ**
- 2- Prof. Dr. Necmettin PEHLİVAN**
- 3- Dr. Öğr. Üyesi. Muhammet ÇELİK**

Tez Savunması Tarihi

10.04.2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Prof. Dr. Necmettin PEHLİVAN danışmanlığında hazırladığım “**Antik Yunan Şârihleri Bağlamında Aristoteles’in Kategorileri: 10-15 (Postpredicaments)** (Ankara.2026)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

28.04.2026

Teyfik YILMAZER

ÖNSÖZ

Aristoteles'in Kategoriler adlı eseri, yalnızca varlıkların sınıflandırılmasına yönelik bir girişim değil, aynı zamanda tüm mantıksal çözümleme ve kıyas kurma sanatına kavramsal zemin oluşturan bir metindir. Bu eserin sonunda yer alan ve genellikle "Postpraedicamenta" ismiyle anılan bölüm ise, ilk bakışta lafızlar ve kategorilerin ele alındığı bölümlerden sonra tali veya tamamlayıcı bir kısım gibi görünse de, bize göre Önergeler öncesinde Aristoteles'in Kıyas Teorisi'nin temelini attığı yerdir. Aristoteles bu bölümde ele aldığı, karşıtlık, öncelik-sonralık, eşzamanlılık, hareket ve sahip olma gibi kavramlarla, kıyasın kurulabilmesi için zorunlu olan kategorik ilişkilerin doğasını ortaya koymuştur. Postpraedicamenta, üzerindeki tartışmalar ve şüpheler bir kenara, antik dönem ve İslam felsefesinde gördüğü atıflar düşünüldüğünde Aristoteles'in Organon külliyyatında kıyas anlayışını kurduğu, kategorilerin devamında asıl matlubuna yöneldiği kısım olarak işlevsel bir 'kopula' mesabesindedir. Bu bağlamda tez çalışmamız, kıyasın öncüllerinin nasıl kurulduğu, karşıtlıkların hangi ontolojik zeminde anlam kazandığı ve öncelik-sonralık ilişkilerinin ispat yapısına nasıl sirayet ettiği gibi klasik mantığı anlamak için son derece önemli sorulara, Aristoteles'in ilk şârihlerinin 'Kategoriler 10-15' hakkındaki yaklaşım ve yorumları ışığında bütünlüklü bir cevap aramaktadır.

Aristo mantığına dair böylesi özgün ve kilit noktalardan biri üzerine çalıştığımız bu tezin fikri temellerini ve vizyonunu şekillendiren, gerek ders dönemi boyunca gerekse tez çalışmalarımız esnasında rehberliğini benden esirgemeyen, akademik nezaket sahibi değerli danışman hocam Prof. Dr. Necmettin Pehlivan'a en derin şükranlarımı sunarım. Bu çalışma onun katkıları ve birikimlerinden istifadelerimizle

sağlam bir temel bulabilmiştir. Desteklerini her zaman yanımda hissettiğim, programın başından sonuna kadar sabır gösterip güven duyan ve güven veren kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail Köz'e, tez çalışmamızın olgunlaşması ve ilerleyebilmesi için başından beri katkı verip yönlendiren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Çelik'e, eğitim programı ve tez çalışmalarım boyunca tüm süreçlerde destek ve yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Mustafa Ülkü hocama şükranlarımı sunarım. Kıymetli destek ve katkıları için müteşekkirim.

Bu süreçte benimle beraber mücadele verip en çok yorulan, çoğu zaman yalnız bırakıp yükünü alamadığım kıymetli eşim Ebru hanım'a en kalbi şükranlarımı sunarım. Onun desteği olmasaydı bu çalışma tamamlanamazdı. Vakitlerinden kısıp kendileriyle alakamı azaltmak zorunda kaldığım kızlarım Reyhan ve Betül Ravza'ya, üstün sabırları ve anlayışları için minnettarım. Varlıkları ve yoldaşlıkları, beraber yürüdüğümüz ufukta benim için en büyük motivasyon kaynağıdır.

Teyfik YILMAZER

Ankara, 2026

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ.....	1
Konunun Önemi ve Amacı	1
Tez Kapsamı ve Sınırlılıklar	2
Yöntem ve Kaynaklar	3
I. BÖLÜM: ARİSTOTELES, ORGANON VE KATEGORİLER	5
1. Hayatı ve Akademik Kariyeri	5
Felsefi Etkisi	7
2. Aristoteles'in İlmi Mirası.....	9
İlim Anlayışı	18
3. Aristoteles'te Mantık ve Organon	22
3.1 Kategoriler.....	31
3.2 Kategoriler'in Antik Yunan Şerhleri	39
II. BÖLÜM: ARİSTO MANTIĞINA GİRİŞ OLARAK KATEGORİLER 10-15'İN	
ANTİK YUNAN ŞERHLERİNDEKİ YERİ.....	48
1. Kategoriler 10-15 (Postpredicaments)	48
2. Antik Yunan Şerhlerinde Kategoriler 10-15.....	70
2.1 Pophyrios	72
2.2 Dexippus	76
2.3 Ammonius	81
2.4 Philoponus.....	87
2.5 Simplicius.....	96
2.6 Olympiodorus.....	105
2.7 Elias/David.....	109
SONUÇ	111
KAYNAKÇA.....	116
EKLER	121
EK 1. ANTİK YORUMCULAR PROJESİ.....	121
ÖZET	129
ABSTRACT	130

GİRİŞ

Konunun Önemi ve Amacı

Aristoteles denildiğinde akla mantık, mantık denildiğinde de Aristoteles mantığının esası olarak kıyas teorisi gelmektedir. Bu inceleme, kıyas teorisinin teşekkülünde en önemli akslardan biri olan, Aristoteles'in *Kategoriler* kitabının son bölümünde *mantık teorisine* geçiş yaptığı kısım üzerine yapılmıştır. Aristoteles mantığının çözümlemesine temel dayanak teşkil eden bu geçiş noktası, özel olarak ilgilenilip, üzerinde mutlaka durulması gereken bir öneme haizdir. Kitabın muhtevasında kategoriler incelemesi sonrasında yapılan sıçramayla, terimler ve önermeler arasındaki farklı karşıtlık biçimleri, öncelik-sonralık, eşzamanlılık gibi ilişkilerin incelenmesi, Aristoteles'in argümanların doğruluğunu ve yanlışlığını analiz etme yönteminin temelini oluşturmaktadır. Nitekim bu kısımdaki mantıksal ve metafiziksel derinlik anlaşılmadan önermeler arası ilişkiler kurulup da kıyas ve burhan açıklamasını yapmak güç görünmektedir.

Kitabın bu kısmı üzerine yapılmış çalışmaya literatürde pek rastlanmamakla beraber, böylesi bir ehemmiyet izhar eden *Kategoriler 10-15 (Postpraedicamenta)*'in, terminolojik ve ontolojik içeriğinin Aristoteles'in kıyas mantığının oluşum süreciyle ilişkisini, geleneğin ilk takipçileri olan Antik Yunan Şârihleri'nin yorumlarıyla ortaya koymayı tercih etmiş bulunuyoruz. Daha o dönemlerde dahi *Postpraedicamenta* hakkında tartışmalar başlamış olsa da biz bu tartışmalara girmeden, çalışmamızı bugün elimizdeki *Kategoriler*'i ve *Organon*'u göz önüne alarak gerçekleştirdik. Herkese kapalı bize aşikâr bir sırrı ortaya çıkarmakta olmadığımız gibi, gelenek içinde en erken dönemlerde dahi onca büyük filozofun üzerinde tartışa geldiği ve netleştiremediği

hususları, bu incelememizle basitçe çözüme kavuşturmayı da iddia etmemekteyiz. Maksudımız akademiye anlamlı katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu konu ve dikkat çekeceğimiz nokta ile güncel müstakil bir çalışma ortaya koymaktır.

Tez Kapsamı ve Sınırlılıklar

Çalışmamızda, ilgili noktalarda tarihsel sayılabilecek bazı hususları, konumuz bağlamındaki etki noktalarına istinaden önemli gördükçe içeriğimizde ele aldık. Gerek Aristoteles gerekse şârihlerinin merkezde yer aldığı noktaları incelerken, dikkate değer tarihsel süreç ve hadiseleri göz ardı etmekten de azami ölçüde kaçınmaya çalıştık. Konumuzun bağlamından uzaklaşıp her biri ayrı ayrı tez konuları olabilecek başlıklar içinde kaybolmadan, gerektiğinde özlü bilgilerle işleyip, gereken her noktada da ihtiyaç kadar derinleşmekten geri durmadan, Aristoteles literatürüne özgün bir katkı sunacak bütünsel ve kapsayıcı bir çıktı elde etmeye çalıştık. Bu çerçevede konumuzu, efradını cami ağıyarını mâni bir çalışma olarak ortaya koymaya gayret ettik.

Aristoteles bütün hüviyetiyle ortadadır. Fakat konumuzla bağlantısını gösterebilmek ve başı-sonu belli, sınırları çizili bir çalışma ortaya koyabilmek için tezimize birinci bölümde hayatı hakkında kısaca bilgi vererek başladık ve devamında ele aldığımız ilmi mirası konusunu, Aristoteles’in mantık perspektifi üzerindeki odağımız dolayısıyla, Organon külliyatı üzerinde yoğunlaştırarak kesin kabul edilen eserleri hakkındaki özet bilgilerle sürdürdük. Kategoriler ve *Kategoriler* kitabına dair işlediğimiz bölümde, *Kategoriler*’in onca bağlantısı arasında daha çok konumuzla ilişkili boyutunu ele aldık. Bu kısımda işlediğimiz Aristoteles’in ilim anlayışından *Kategorilere* varan kısımlarda, tezimizin matlubuna katkı sağlayacak bir ‘Aristoteles Mantığı’ analizi sunmuş olmaya çalıştık. Bu itibarla birinci bölümde, kaplamı çok daha

geniş başlıklarımızın mahiyetini konumuzun bağlamına uygun olarak şekillendirip sınırlandırarak esas odağımızı ikinci bölümde işlemek üzere sonuca doğru hareket ettik.

İkinci bölüme başlarken, günümüze ulaşan antik dönem şerhlerinde, şârihlerin *Postpraedicamenta*'yı nasıl anlayıp nasıl ele aldığı konusuna geçmeden önce, okumalarımızdan faydalananarak bölümü kendi anladığımız itibarla ilgisini kurduğumuz, önermeler ve kıyas teorisi bağlamında detaylarıyla ele aldık. Devamında ise elimizdeki antik dönem *Kategoriler* şerhleri üzerindeki incelemelerimizi her bir şârih ve eseri özelinde kronolojik olarak sıralamak suretiyle paylaştık. Bu incelemelerdeki ana odağımız pek tabii olarak tez konumuzun gereğine uygun şekilde *Postpraedicamenta* ve onun *Organon* içindeki konumu üzerinde olmuştur. Şerh metinleri çoğunlukla şekilsel olarak *Kategoriler*'deki biçim ve tasnife paralel olmasa da biz aktarımlarımızda ana kaynağa uygun bir sıralama ve çerçeve tercih ettik.

Araştırmalarımız esnasında gördük ki, Aristoteles'in hem kendisi hem de eserleri hakkında tartışmasız bir nokta neredeyse yok gibidir. Ayrıca bir tez konusu dahi olabilecek bu duruma rağmen ilerleyebilmemiz için, genel kabul gören muteber kaynaklardan gelen bilgileri merkeze alarak hareket ettik. Çünkü yüzyıllardır etkileşim görmeye devam eden bir alan ve konunun bağlamından uzaklaşmadan sonuca varmanın başka bir yolu bulunmamaktadır.

Yöntem ve Kaynaklar

Çalışmamızda varmak istediğimiz noktayı ortaya koymanın en iyi yolu, yine Aristoteles'in *istidlal teorisindeki* bakış açısıyla mümkün görünmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak konumuza çıkarımsal bir metotla ulaşmak üzere, ilgili ve bilinmesi gereken daha genel hususları öncül mahiyetinde ve gerektiği kadar işleyerek,

sonrasında sonuç çıkarımımıza varan bir anlatım örgüsü tasarladık. Bu yolla, şeklen dıştan içe ilerlerken, diğer taraftan içerikte de Aristoteles'in mantık kurgusundaki kavramlardan başlayıp kıyasa doğru uzanan kurguyu içten dışa işledik. Çalışmamız boyunca, uygun anlatım dili ve metin yapısı oluşturma çabasıyla bütünsel bir çalışma meydana getirebilmek için azami gayret sarfettik.

Bu çerçevede çalışmamızın en geniş halkasında, Aristoteles'in hayatı ve ilmi mirasına dair ele aldığımız kısımları işleyerek bir çalışma evreni oluşturulmuştur. İkinci halkada buradan süzülen mantık anlayışı ve oradan da *Organon* ve *Kategoriler*'in antik şerhleriyle beraber incelemelerine yer verilmiştir. Böylece birinci bölümde tez konusunun alt yapısı genel itibarıyla konumlandırılmıştır. Üçüncü halka olan ikinci bölümde ve son halka olan sonuç kısımlarında ise önce *Postpraedicamenta*'nın mahiyeti ve analizi, daha sonra Antik Yunan'da Aristoteles şârihlerinin bu bölüme dair şerhlerinde işlediği düşünceleri ve yorumları ışığında bir sonuç ortaya konmuştur.

Literatürde konumuz bağlamında özellikle tarihsel süreçler ve aktarımlarla ilgili spekülasyona varabilecek derecede çok farklı görüş ve bilgiye rastlamak mümkünken tezimizde, azami olarak genel kabul görmüş, antik dönemden İslam felsefesi tarihine kadar katkıda bulunmuş filozof ve sonraki bilginlerin eserlerinden faydalanmaya gayret gösterdik. Bu kapsamda yer yer İngilizce yazılmış veya Yunancadan İngilizceye tercüme edilmiş kaynaklardan da istifade edilmiştir. İlgisi dahilinde Fârâbi, İbn Sînâ, Nasîrüddin Tûsî gibi geleneği takip edip güçlendiren Aristotelesçi İslam filozoflarının aktarımları da konuyu anlamamıza önemli katkılar sağlamıştır. Bu alanda özellikle antik dönem çalışmalarıyla ilgili yeterli Türkçe çalışma ya da Türkçe'ye çevrilmiş eserin olmayışını da taramalarımız esnasında müşahade etmiş bulunmaktayız.

I. BÖLÜM: ARİSTOTELES, ORGANON VE KATEGORİLER

1. Hayatı ve Akademik Kariyeri

Aristoteles, M.Ö. 384 yılında Yunanistan'ın kuzeydoğusundaki Makedonya bölgesinde, küçük bir şehir olan Stagira'da doğmuştur. On yedi yaşlarında dönemin Yunan dünyasının önde gelen öğrenim merkezi olan Platon'un Akademisi'nde eğitim görmek üzere Atina'ya gitmiş (M.Ö. 367) ve hocası Platon'un M.Ö. 347'deki ölümüne kadar akademide bulunmuştur. Platon'un ölümünden sonra Assos (Behram) ve Lesbos (Midilli) da bulunarak çeşitli alanlardaki çalışmalarına devam etmiş, çağdaşları Hermeias ve Theophrastus ile ilişkilerde bulunmuştur. Lesbos'ta Hermeias'ın yeğeni Pythias ile evlenmiş ve annesiyle aynı adı taşıyan Pythias adında bir kızı olmuştur. M.Ö. 343'te, Makedon Kralı II. Philip'in isteği üzerine Pella'ya giderek, on üç yaşındaki oğlu İskender'e (daha sonra Büyük İskender olacak) yaklaşık iki-üç yıl özel öğretmenlik yapmıştır.

M.Ö. 335'te ikinci kez Atina'ya dönen Aristoteles, burada kendi okulu Lyceum'u kurmuştur. Lyceum'a bağlı olanlar, okulun egzersiz alanına bitişik bir gezinti yerinin (peripatos) varlığı nedeniyle daha sonra *Peripatetikler* olarak anılmıştır. Lyceum üyeleri, Aristoteles'in ilgisini çeken botanik, biyoloji, mantık, müzik, matematik, astronomi, tıp, kozmoloji, fizik, felsefe tarihi, metafizik, psikoloji, etik, teoloji, retorik, siyasi tarih, hükümet ve siyaset teorisi ve sanatlar gibi geniş bir yelpazedeki konularda araştırmalar yürütmüşlerdir. Lyceum, o dönemde el yazmalarını toplayarak antik çağın ilk büyük kütüphanesini oluşturmuştur. Bu arada eşi Pythias vefat ettikten sonra Aristoteles'in ikinci eşi Herpyllis ile Aristoteles'in babasının da adını taşıyan Nikomakhos adında bir oğlu olmuştur. İkinci Atina döneminde geçen on üç yıldan

sonra, M.Ö. 323'te Atina'da gelişen Makedon karşıtlığı nedeniyle oradan ayrılmak zorunda kalarak, Euboea adasındaki Khalkis'e çekilmiş ve ertesi yıl, M.Ö. 322'de ölmüştür.¹

Aristoteles'in kişiliği hakkında antik biyografik gelenekten bize ulaşan iki farklı profil anlatılmaktadır. Ona karşıt olanlar tarafından ve isimsiz antik biyografi yazarlarından gelen olumsuz anlatılarda Aristoteles, kendini beğenmiş, kibirli, öğretmeni Platon'a karşı nankör ve benmerkezci bir figür olarak resmedilirken, diğer taraftaki olumlu portre, antik soyağacına sahip bir gelenek tarafından savunulmakta ve somut bir delil olarak Diogenes Laertius'un aktardığı vasiyetnameye dayanmaktadır. Buna göre Aristoteles, yeteneğine rağmen doğal bir alçakgönüllülük sahibi, iyi bir arkadaş, hocasına minnet ve sevgi besleyen, dürüst bir entelektüel ve cömert bir araştırmacı olarak anlatılmaktadır.² Bu anlatılardaki farkları bir kenara bırakıp ortaklaştıkları noktalara baktığımızda, Aristoteles'in olağanüstü entelektüel güce sahip, kendinden emin bir kişi olduğu kabulü göze çarpmaktadır. Onun, bilgiye tutkuyla bağlı olduğu, insan doğasının özünü, bilme arzusunda gördüğü ve kendisini de bu çerçevede değerlendirdiği anlaşılmaktadır.³ Tarihsel figürlerin değerlendirilmesindeki bu tür metodolojik zorlukların yanında, sağlıklı bir akademik yaklaşımın gereği olarak, Aristoteles'in kişisel özellikleri veya sübjektif yargılar üzerinden okunması yerine, felsefi düşüncesinin değerine odaklanarak, eserlerine önyargısız bir gözle, onları gereğinden fazla yüceltip değersizleştirmeden, kendi felsefi içeriği açısından ele almak, şüphesiz takınabileceğimiz en doğru tavır olacaktır.

¹ Yukarıdaki anlatı için bkz. W. D. Ross, *Aristotle* (London New York: Routledge, 1995), 1-6; Christopher Shields, "Aristotle", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2023).

² Christopher Shields, *Aristotle* (London: Routledge, 2007), 8-15.

³ Shields, *Aristotle*, 2007, 15-17.

Felsefi Etkisi

Aristoteles (M.Ö. 384–322), felsefe tarihinin en büyük filozoflarından biri olarak kabul edilir. Eserleri, Geç Antik Çağ (M.S. II – M.S. VIII) 'dan Rönesans (15.yy)'a kadar yüzyıllarca felsefeyi şekillendirmiş ve günümüzde de derin bir ilgiyle incelenmeye devam etmektedir. Kendisinden bakiye kalan, yaklaşık iki yüz incelemeden oluşan büyük eser külliyyatından (otantik kabul edilen) yaklaşık otuz bir eser günümüze ulaşmış durumdadır.⁴ Mantık, metafizik ve zihin felsefesi gibi felsefi alanlardan, estetik ve retorik, hatta ampirik biyoloji gibi çok geniş disiplinlerdeki çalışmaları ve teorileri, insanlığa yeni ufuklar açıp direnişlerle karşılaşmış, tartışmaları tetiklemiş ve özellikle akademi çevrelerinde geniş bir okuyucu kitlesinin sürekli ilgi odağında olmuştur.

Aristoteles'in bilimsel katkıları yalnızca yazılı eserleriyle sınırlı değildir. Lyceum okulunda kurduğu kütüphane, İskenderiye ve Bergama kütüphaneleri için bir model olmuş, haritalardan bir koleksiyon meydana getirmiş ve doğa tarihi derslerinde kullandığı materyallerle bir müze kurmuştur. Ayrıca, Yunan şehirlerinin anayasa çalışmalarını derleyerek siyasal incelemelerinde kullanmıştır. Tüm bu çalışmalar, Aristoteles'i yalnızca bir filozof olarak değil, aynı zamanda bilimsel araştırmaların sistematik bir öncüsü ve bilimin tarihsel bir düzenleyicisi olarak önemli hale getirmiştir.⁵

Aristoteles'in düşünce tarihindeki etkisi, gerek kapsamı gerekse sürekliliği bakımından asla küçümsenemez. Akademik mirası M.Ö. I. yüzyıldan itibaren yeniden dolaşıma girerek yaklaşık yedi yüzyıl boyunca antik felsefenin temel referans

⁴ Shields, "Aristotle", 2023.

⁵ Ahmet Arslan, *Aristoteles* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 35.

noktalarından biri olmuştur. Eserleri, külliyyatının toparlanmasından itibaren yoğun ilgi görmüş, gelenek içerisinde özellikle mantık, ontoloji ve doğa felsefesine ilişkin görüşleri özgün bir biçimde yorumlanarak, geç antik düşüncenin entelektüel çerçevesini belirlemiştir.

Batı Avrupa’da VI. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar uzanan dönemde, Aristoteles’in eserlerinin önemli bir kısmı akademik dolaşımdan büyük ölçüde uzak kalmışken buna karşın, Bizans düşünce ortamında ve özellikle İslam felsefesi geleneğinde Aristoteles’in metinleri yoğun bir biçimde incelenmiş ve yorumlanmıştır. Bu süreçte *İbn Sînâ* ve *İbn Rüşd* gibi önde gelen İslam filozofları, Aristoteles’i ‘İlk Öğretmen’ (al-Mu‘allim al-Awwal) ünvanıyla anarak onun felsefi sistemini kapsamlı ve sistematik yorumlarla derinleştirmişlerdir. XII. yüzyıla gelindiğinde Aristoteles metinlerinin Latinceye tercümesi, Batı düşüncesinde yeni bir entelektüel döneme kapı aralamış, bu dönemde Albertus Magnus ve öğrencisi Thomas Aquinas, Aristotelesçi öğretileri Hristiyan teolojisiyle uzlaştırma çabası içerisine girmişlerdir. Özellikle Aquinas’ın sentezci yaklaşımı, Aristotelesçi düşüncenin XII. ile XVI. yüzyıllar arasında skolastik felsefeye kurucu bir çerçeve kazandırmasını sağlamıştır. Rönesans döneminde ise ‘Rönesans Aristotelesçiliği’ olarak adlandırılan bilişsel eğilim, Aristoteles’e yönelik ilginin sürekliliğini ve canlılığını muhafaza etmiştir. Modern dönemde Aristoteles’in düşünsel mirası, farklı felsefi disiplinlerde etkisini sürdürmektedir. Zihin felsefesi, metafizik, bilim felsefesi ve etik alanlarında onun kavramları, çözümlemeleri ve argümanları çağdaş felsefi tartışmalara yön vermeye devam etmektedir. XX. yüzyılın ikinci yarısında erdem etiğinin yeniden canlanması, Aristotelesçi felsefenin güncelliğini ve düşünsel sürekliliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Günümüzde Aristoteles, felsefe literatüründe en çok başvurulan ve alıntılanan düşünürlerden biri olma konumunu

sürdürmektedir.⁶

2. Aristoteles'in İlmi Mirası

Aristoteles, kendi yazılarını da içeren kütüphanesini, arkadaşı ve Lyceum'daki halefi olan Theophrastus'a miras bırakmıştır. Eserlerin sonraki akıbeti hakkında farklı anlatılara rastlamak mümkün olsa da, bu anlatılarda üzerinde durulan ortak bilgiler, Aristoteles'in ölümünden sonra mirasının yaklaşık iki yüzyıl ortalarda olmadığı yönündedir.⁷

Aristoteles külliyyatının bulunuşu ve derlenmesiyle ilgili geniş bir anlatı sunan en temel ve en eski yazılı kaynakların sahibi Amasyalı Strabo (M.Ö. 64- M.S. 24) ve Platonist filozof Plutarch (M.S. 45 – 120)'a göre⁸, Aristoteles kütüphanesini halefi Theophrastus (M.Ö. 280'li yıllarda öldü)'a devretti, o da tüm kitaplarını öğrencisi Neleus'a miras bıraktı. Neleus, devraldığı bu kütüphaneleri Scepsis'e (bugünkü Çanakkale civarında Kurşunlu Tepe isimli antik bir yerleşim yeri) götürmüş ve kitaplar ondan sonra felsefeyle ilgilenmeyen mirasçılara kalmıştır. Böylece Lyceum okulunun kurucu metinlerinden uzak kalarak bir gerileme dönemine girdiğini söylemek, geleneğin o dönemde geliştirilememesini de göz önüne aldığımızda mümkün görünmektedir.⁹ Mirasçılar, Attalos krallarının Bergama kütüphanesi için kitap aradığını duyunca,

⁶ Shields, “Aristotle”, 2023.

⁷ Shields, *Aristotle*, 2007, 22; İsmail Köz, “İslam Mantık Külliyyatının Teşekkülü”, *Felsefe Dünyası* 30 (Şubat 1999), 92.

⁸ Jonathan Barnes - Miriam Tamara Griffin (ed.), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome* (Oxford: Clarendon press, 1997), 2.

⁹ Barnes - Griffin, *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, 12-16'da Strabo'nun bu yorumuna muhalefetle, Theophrastus'tan sonra Peripatetiklerin kitap yokluğu nedeniyle ciddi felsefe yapamadığı ve ancak külliyyatın yeniden keşfiyle canlandığı yönündeki açıklamasını abartılı ve hatalı bulmakta ve kaynakların, Aristo'nun önemli ezoterik çalışmalarının (Analytics, Physics, Zoology) Hellenistik dönem boyunca Eudemus, Strato ve hatta Epikürosçular gibi kişiler tarafından bilindiğini ve ulaşılabilirliğini gösterdiğini düşünmektedir.

kitapları sonunda hasara uğrayacakları bir yeraltı tüneline saklamışlardır. Kitaplar işte burada, o uzun süren kayıp dönemini yaşamıştır. M.Ö. I. yy.'da Teoslu Apellicon adındaki bir kitap koleksiyoncusunun kitapları satın almasıyla eserler tekrar gün yüzüne çıkmış ve bu kişi beraberinde Atina'ya götürülmüştür. Apellicon, bir filozoftan ziyade bir bibliyofil (kitapsever)'dir. Onun, eserler üzerindeki solucan ve güve hasarlarını onarma girişimleri başarısız olsa da kitapları bu şekilde hatalarla dolu halde yayımlamıştır. Hatta sonraki dönemlerdeki akademik çıktılarda bu ilk yayınların etkisine pek rastlanmadığı için dönem filozoflarının bu hatalar yüzünden kaynaklardan tam istifade edemediği yorumlarına rastlamak mümkündür. M.Ö. 84'te Romalı Sulla (o dönemde diktatör bir Romalı yönetici), Atina'yı ele geçirdiğinde Apellicon'un kütüphanesini de ele geçirmiş ve eserleri böylece Roma'ya taşımıştır.¹⁰

Taşınan eserler arasında Aristoteles ve Theophrastus'un eserlerinin çoğunun bulunduğu söylenmektedir. Strabo'ya göre, daha sonra Aristoteles hayranı bilgin Tyrannio, kütüphaneciyi ikna ederek kitaplara ulaşmış ve onlarla ilgilenmiştir. Bir gramerci olan Tyrannio, eserler üzerinde papirüs parçalarını yapıştırmak ve kitapları etiketlemek gibi bir dizi fiziksel onarım ve düzenlemeler yapmıştır.¹¹ Sonraki süreçte ise (Plutarch'a göre), Rodoslu Andronicus, Tyrannio'dan kopyalar edinerek bunları yayımlamış ve kataloglar hazırlamıştır.¹² Bu çalışma, Andronicus'un *Aristoteles Külliyyatı* (*Corpus Aristotelicum*)'nın Roma baskısını ortaya çıkardığı anlamına gelmektedir. Böylece Lyceum yeniden canlanmış ve Peripatetik çalışmalarında önemli bir yükseliş trendi başlamıştır.

¹⁰ Strabon, *The Geography of Strabo*, çev. Duane W. Roller (Cambridge (GB): Cambridge University Press, 2014), 578-579.

¹¹ Marcus Tullius Cicero, *Letters to Atticus: Edited by D.R. Shackleton Bailey*, ed. D.R. Shackleton Bailey (Cambridge University Press, 1965), 85.

¹² Plutarch, *Plutarch's Life of Lucius Cornelius Sulla* (Pitt Press Series, 1886), 138.

Bazı kaynaklar külliyyatın M.Ö. I. yüzyılda Andronicus tarafından belirttiğimiz şekilde toplandığını aktarsa da bazıları M.S. II. yüzyıla işaret etmektedir. Bazıları ise M.Ö. I yüzyıl- M.S. II. yüzyıl arasındaki süreçte külliyyatın bugünkü şeklini aldığından söz eder fakat, üzerinde uzlaşılan muteber görüş, bu anlatıdaki M.Ö. I. yy 'da gerçekleştirilen Rodoslu Andronicus'un çalışması üzerinde birleşmektedir. Andronicus'un bu baskısı (külliyyatın M.Ö. I. yy.'da toplandığı anlatısını kabul ettiğimizde), Aristoteles'in teknik incelemelerinin tam biçimiyle yayımlanan ilk versiyonu, ilk eksiksiz ve sistematik versiyonu ve ilk eleştirel baskısı olarak kabul edilmektedir.¹³ Ayrıca Antik dönem boyunca Aristoteles eserleri için çeşitli şekillerde ve çeşitli gerekçelerle farklı düzenlemeler ve katalogların oluşturulduğu (Diogenes, Ptolemy etc.) da bilinmektedir. Biz ise çalışmamızda sınırlılıklarımız itibariyle bugün elimizdeki *Organon*'un tasarımcı kabul edilen Andronicus'un külliyyatı üzerinde durmaktayız.¹⁴

Andronicus'un, Tyrannio aracılığıyla metinlere erişerek hazırladığı şu an dolaşımda olan *Pinakes*'i (Antik çağda yapılan büyük kitap kataloğu), bir metin kritiğinden ziyade bir kanon organizasyonu (sınıflandırma ve resmiyet kazandırma faaliyeti) ve külliyyatın düzenlenmesi üzerine odaklanmaktadır. O, eserleri konuya göre sistematik bir şekilde gruplandırarak incelemelere ayırmıştır.¹⁵ Çalışmasında, sahip olduğu felsefi formasyonla, satır sayıları ve metin karşılaştırmaları gibi Helenistik filoloji tekniklerini kullandığı, ayrıca içsel ve dışsal dolaylı kanıtları esas alan yüksek düzeyde bir eleştiri anlayışı benimsediği anlaşılr.¹⁶ Bu eserleri, Aristoteles'in tercih ettiği sezgisel organizasyon prensiplerine göre de kategorize etmek mümkündür.

¹³ Barnes - Griffin, *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, 1.

¹⁴ Barnes - Griffin, *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, 39-41.

¹⁵ Plutarch, *Plutarch's Life of Lucius Cornelius Sulla*, 140.

¹⁶ Richard Sorabji, *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence* (Ithaca (N.Y.) London: Cornell University press, 1990), 59-60.

Dolayısıyla Andronicus'un önemli katkısı, Aristoteles'in eserlerini 'keşfedip' standart bir baskısını yayınlamaktan ziyade, zaten dolaşımda olan metinleri düzenlemek, kataloglamak ve sistematize etmek şeklinde olmuştur. Böylece ilk defa, Aristoteles felsefesi herkesin istifade edebileceği bir form kazanarak, farklı ama birbirine bağlı parçalara sahip bir sistem haline gelmiştir.

Aristoteles'in aktarılan eserlerinin ham halde olması felsefi içeriğin anlaşılmasına engel olmamakla beraber, onun '*Corpus Aristotelicum*' da yer alan ve otantik kabul edilen otuz bir eseri, belirgin bir şekilde Aristotelesçi doktrini ihtiva etmektedir. Andronicus'un çalışması ayrıca, hangi eserlerin gerçekten Aristoteles'e ait olduğunu anlamak için bir değer yargısı oluşturarak, okuyucuların kendi kopyalarındaki ilgili metinleri tanımlamasına, doğru sıraya koymasına ve sahte materyalleri ayıklamasına imkân sağlamıştır.¹⁷

Andronicus'un külliyyatını düzenlerken karşılaştığı önemli zorluklar arasında, bazı eserlerin gerçekten filozofun kendisine ait olup olmadığı hususunun yanında, sonradan eklenip eklenmediğini tespit etmek gibi badireler de pek tabii bulunuyordu. Hatta *Önermeler* ve *Kategoriler 10-15*'e dair değerlendirmeleri, kendisinden hemen sonra gelen filozoflar tarafından dahi sıklıkla eleştirilerin odağı olmuştur. Bu sorunlar yine de, Andronicus'un çabasının zayıflığından çok, bir külliyyat bütünlüğünü yeniden kurmak için girişilen erken bir çalışmanın içinden geçtiği, belki de entellektüel anlayış gösterilmesi gereken güçlüklerdir. Bugüne geldiğimizde de Andronicus'un çalışması, Aristoteles'in metin geleneğinin sonraki sistematik biçimlenişini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiş, modern *Corpus Aristotelicum*'un (*Aristoteles Külliyyatı*) oluşumunda

¹⁷ Richard Sorabji (ed.), *Aristotle Re-Interpreted: New Findings on Seven Hundred Years of the Ancient Commentators* (London: Bloomsbury, 2020), 98.

belirleyici bir tarihsel arka plan teşkil etmektedir.¹⁸

Aristoteles'in Kesin Kabul Edilen Eserleri (Corpus Aristotelicum – 31 eser)¹⁹

	Eserin Türkçe Adı	Latince Adı
I. Mantık (Organon)		
1	"Kategoriler"	"Categoriae"
2	"Önergeler"	"De Interpretatione"
3	"Birinci Analitikler"	"Analytica Priora"
4	"İkinci Analitikler"	"Analytica Posteriora"
5	"Topikler"	"Topica"
6	"Sofistik Çürütmeler"	"De Sophisticis Elenchis"
II. Doğa Felsefesi		
7	"Fizik"	"Physica"
8	"Gökler Üzerine"	"De Caelo"
9	"Oluş ve Bozuluş"	"De Generatione et Corruptione"
10	"Meteoroloji"	"Meteorologica"
11	"Ruh Üzerine"	"De Anima"
12	"Küçük Doğa İncelemeleri"	"Parva Naturalia"
III. Zooloji		
13	"Hayvanların Tarihi"	"Historia Animalium"
14	"Hayvanların Kısımları"	"De Partibus Animalium"
15	"Hayvanların Üremesi"	"De Generatione Animalium"
16	"Hayvanların Hareketi"	"De Motu Animalium"
17	"Hayvanların Yürüyüşü"	"De Incessu Animalium"
IV. Metafizik		
18	"Metafizik"	"Metaphysica"
V. Pratik Felsefe		
19	"Nikomakhos'a Etik"	"Ethica Nicomachea"
20	"Eudemos'a Etik"	"Ethica Eudemia"
21	"Büyük Etik"	"Magna Moralia"
22	"Politika"	"Politica"
23	"Atinalıların Devleti"	"Athenaion Politeia"
24	"Ekonomi Üzerine"	"Oeconomica"
VI. Sanat ve Retorik		
25	"Retorik"	"Rhetorica"
26	"Poetika"	"Poetica"
VII. Parva Naturalia / Diğer Kısa Eserler		
27	"Uyku ve Uyanıklık"	"De Somno et Vigilia"
28	"Rüyalar"	"De Insomniis"
29	"Rüya Yoluyla Kehanet"	"De Divinatione per Somnum"
30	"Gençlik ve Yaşlılık"	"De Juventute et Senectute"
31	"Hayatın Uzunluğu ve Kısalığı"	"De Longitudine et Brevitate Vitae"

Şekil 1.

¹⁸ Sorabji, *Aristotle Re-Interpreted*, 97.

¹⁹ Aristoteles, *Complete Works of Aristotle, Volume 1: The Revised Oxford Translation*, ed. Jonathan Barnes (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014) kitabında Aristoteles'e ait olduğundan şüphe edilmeyen bu eserler * işareti olmayan başlıklarla listelenerek ele alınmıştır. Ayrıca bkz. Note to Reader blm.

Aristoteles'in üzerinde kendisine aidiyeti konusunda şüphe olmayan eserlerini, görüldüğü gibi (Şekil 1'de) listeleyip yedi sınıfa ayırmak mümkündür.²⁰ Bunların ilki mantıkla ilgili gruptur ve külliyyat içerisinde en başta konumlandırılmıştır. Neredeyse modern döneme kadar mantık alanında hakimiyetini sürdüren bu eserler, '*Organon*' başlığı altında sırasıyla; "*Kategoriler, Önermeler, Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topikler ve Sofistik Çürütmeler*" olarak altı kitaptan meydana gelir. Aristoteles *Organon* (Düşünmenin Aracı/Aleti)'da,²¹ *Kategoriler* ve *Önermeler* temeli üzerinde *Birinci Analitikler*'de, tündengelimsel bir formel mantık sistemini ilk kez formüle eder ve onun *kıyas* kuramını ortaya çıkartarak *İkinci Analitikler*'le, burhan (ispat) yoluyla elde edilen kesin bilginin nasıl mümkün olduğunu açıklamak suretiyle bilim felsefesinin temelini oluşturur. Böylece mantık, Aristoteles'te yalnızca düşüncenin biçimsel ilkelerini inceleyen bir disiplin olmaktan öteye geçip, aynı zamanda bilginin doğruluk ölçütünü belirleyen bir epistemoloji halini almıştır.

Külliyyatta mantık eserlerinden sonra, doğa bilimlerine ilişkin çalışmaları bulunur. Doğa felsefesiyle ilgili temel eserler arasında sekiz kitaptan oluşan "*Fizik*", dört kitaptan meydana gelen "*Gökler Üzerine*" ve iki kitaptan oluşan "*Oluş ve Bozuluş Üzerine*" metinleri vardır. Bu eserlerde Aristoteles, hareket, neden, form, madde ve değişme gibi kavramlar aracılığıyla doğa olaylarını sistematik bir bütünlük içinde açıklamaya çalışır. Onun doğa anlayışı, gözleme dayalı ampirik bir yöntemi metafizik ilkelere bağlayan özgün bir yapıya sahiptir. Aristoteles'in külliyyatının önemli bir bölümünü oluşturan bu eserlerin arasında biyolojiye dair metinler de yer alır. Bu çalışmalar iki temel başlık altında toplandığında birinci grupta, canlıların yaşamına

²⁰ Shields, "Aristotle", 2023; Shields, *Aristotle*, 2007; W. D. Ross, *Aristotle*, ed. John L. Ackrill (London: Routledge, 2004); Arslan, *Aristoteles* gibi yararlandığımız diğer kaynaklar metnin devamında Aristoteles'in kesin kabul edilen eserlerine dair vereceğimiz bilgileri ihtiva etmektedir. Konumuzun bağlamından kopmamak için buradaki açıklamalarımız kısaca bilgi mahiyetinde eklenmiştir.

²¹ İleride ayrıca detaylandırılacaktır.

ilişkin betimleyici gözlemler içeren *Hayvanların Tarihi* bulunur. İkinci grupta ise, bu olguların teorik açıklamasını amaçlayan *Hayvanların Kısımları Üzerine* ve *Hayvanların Üremesi Üzerine* gibi eserler yer alır. Aristoteles, bu eserlerde birçok farklı türü incelemiş, onların anatomik yapıları, üreme biçimleri ve davranış özelliklerini ayrıntılı biçimde sınıflandırmıştır. Benzer bir yöntemle kaleme aldığı *Meteoroloji* adlı eserinde ise cansız doğa olaylarını ele alarak doğa araştırmasını daha geniş bir çerçeveye taşımıştır.

Doğa bilimlerine ilişkin bu araştırmaları, on dört kitaptan oluşan *Metafizik* takip eder. '*Metafizik*' (*İlk Felsefe*) adı, Aristoteles tarafından verilmemiş olup, hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber bu isimlendirme eserleri düzenleyen Rodoslu Andronicus'a dayandırılmaktadır.²² *Metafizik*, 'fizikten sonra gelen/fizik ötesi' anlamına gelir. Bu eser, bir yandan Aristoteles öncesi Yunan düşüncesinin varlık anlayışına eleştirel bir bakış sunarken, diğer yandan varlığın temel yapısını, yani 'cevher olarak varlık'ı incelemektedir. Altıncı, yedinci ve sekizinci kitaplarda madde ve form kavramları etrafında geliştirilen tartışmalar, Aristoteles'in metafiziğinin özünü oluşturur. Bu bağlamda metafizik, onun için '*varlık olmak bakımından varlığın bilimi*'dir ve diğer tüm disiplinlerin öncül varsayımlarının felsefi temellerini araştırmaktadır.²³

Aristoteles'in külliyatında psikolojiye dair eserler de özel bir yer tutar. Bu alandaki en önemli iki eseri *Ruh Üzerine* ve *Parva Naturalia*'dır. *Ruh Üzerine* adlı eserinde Aristoteles, duyum, bellek, tasavvur ve düşünce gibi zihinsel süreçleri incelerken, *Parva Naturalia*'da algı, uyku, uyanıklık, rüya, yaşam, ölüm gibi konular ele alınır. Bu eserlerde ruh ve beden ilişkisini madde-form öğretisi çerçevesinde

²² Barnes - Griffin, *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, 62-63.

²³ Arslan, *Aristoteles*, 117-119.

açıklamış, farklı canlı türlerinde farklı ruh biçimlerinin bulunduğunu ileri sürmüştür.

Daha sonra etik konulu eserler yer alır. “*Nikomakhos’a Etik, Eudemos’a Etik* ve *Magna Moralia*” adlı üç eser, Aristoteles’in ahlak felsefesine yaptığı katkıları içerir. Aristoteles, ahlaki yaşamın amacını ‘iyi yaşam’ olarak belirler ve bunun ancak iyi düzenlenmiş bir toplum içinde mümkün olabileceğini savunur. Bu nedenle, etik eserlerini siyaset felsefesine ilişkin metinlerle devam ettirir. Bu bağlamda *Politics*, Yunan kent devletinin tabiatı, farklı yönetim biçimleri ve erdemli yurttaşlık anlayışı üzerine geliştirilmiş kapsamlı bir incelemedir.

Külliyatın son kısmını hem mantık hem de etik-siyaset kuramıyla ilişkili olan *Retorik* ve *Poetika* oluşturur. *Retorik*, ikna edici söylemin ilkelerini belirleyen bir hitabet kuramı niteliğindeyken, *Poetika*, sanatın ve özellikle trajedinin doğasını, taklit (mimesis) kavramı çerçevesinde felsefi bir temelde ele alır.

Andronicus, bu külliyatın mantık’la başlaması gerektiğini savunmuştur. Çünkü Aristoteles, tüm diğer eserlerinde mantıkta analiz edilen *Burhan*’ı kullanmıştır. Bu görüş, mantık eserlerinin Aristoteles külliyatının başında yer almasıyla, hatta detaylarına daha sonra değineceğimiz, *Organon* içinde de *Kategoriler*’in en başta yer almasıyla sonuçlanarak günümüzde de devam eden bir düzeni bu şekilde başlatmıştır. Mantıkla başlama seçiminde Andronikos, Zenon ve Chrysippus gibi bir dizi önde gelen Stoacı, Boethus, Panaetius ve Posidonius ile çatışmamış, külliyatın tasnifinde Stoacı geleneğe de uygun bir tercih yapmıştır (Mantık – Fizik – Etik). Böylece mantık eserleri Andronicus’un kurguladığı şekilde, halen Aristoteles külliyatının başında yer almaktadır.²⁴

²⁴ Diogène Laërce, *Lives of the Eminent Philosophers*, çev. Pamela Mensch (New York (N.Y.): Oxford university press, 2018), 5 par. 28-29 ve 7 par. 40-41. Ayrıca bkz. Michael J. Griffin,

Günümüzdeki Aristoteles eserlerine dair okuduğumuz çeviriler, ancak son yüzyıl veya iki yüzyıl içinde güvenilir versiyonlara yakın bir hale getirilmiş metinlerden sağlanmaktadır. Tüm modern çeviriler, Immanuel Bekker'in 1831 Prusya Akademisi (Berlin Akademisi, 1700-1946) baskısından türetilmiştir.²⁵ Bununla birlikte, Bekker'den bu yana geçen süreçte paleografi sanatındaki gelişmelere paralel olarak, metin oluşturma ve güvenilir versiyonlara ulaşma süreci halen devam etmektedir.²⁶

Bize ulaşan yazıların intikal yolu ve şekli bir tarafa, günümüze ulaşan eserler, akademisyenler için çözülmesi gereken sorunları da beraberinde taşımaktadır. Aristoteles'in savunduğu düşünülen hemen her görüş, gelenek içindeki yaklaşık iki bin beş yüz yıllık yorum, açıklama, eleştiri ve hatta reddiye birikimi göz önüne alındığında, günümüzde tartışmalı bir nitelik taşımaktadır.²⁷ Akademisyenler bugün bile eserlerin göreceli tarihlendirilmesi, bazı durumlarda orijinallliği ve birçok örnekte metinlerin uygun bileşimi hakkında tartışmalar yürütmektedir. Günümüze ulaşan metinlerde karşılaşılan tefsir zorlukları ve ilgili tartışmaların önemli bir kısmı da metinlerin bu sorunlu durumundan kaynaklanmaktadır.²⁸

Aristoteles'in metinleri dil ve üslup bakımından, özellikle başlangıç düzeyindeki okuyucular için kullanılan yoğun felsefi terminoloji ve cümle yapılarının karmaşıklığı sebebiyle zor metinler olarak bilinir. Eserlerde, okuyucu çoğunlukla kısa ve sert bir düzyazı ile karşılaşmakta, metinler sözdizimi açısından daha çok kendi kitlesine dönük, ağır ve açıklanmamış teknik jargon barındırmakta ve dolayısıyla da bazen anlaşılmaz

Aristotle's "Categories" in the Early Roman Empire (Oxford: Oxford University Press, 2015), vii.

²⁵ Bu bilgi: Aristoteles, *Complete Works of Aristotle, Volume 1: The Revised Oxford Translation* kitabının giriş bölümünde belirtilmekte; Shields, *Aristotle*, 2007, böl. 1.4 Reading Aristotle'de de teyit edilmektedir.

²⁶ "Ancient Commentators on Aristotle - <http://www.ancientcommentators.org.uk/>" Ayrıca bkz. EK.1.

²⁷ Shields, *Aristotle*, 2007, 1.

²⁸ Shields, *Aristotle*, 2007, böl. 1.4 Reading Aristotle.

olabilmektedir.²⁹ Aristoteles'in eserlerindeki bu örtüyü, kendisinden öncekilerin yaptığı gibi, hikmeti doğru kişilere ulaştırmak kaygısıyla bilinçli olarak kendisinin koyduğunu değerlendirmek mümkün görünmektedir.³⁰

Aristoteles eserlerinden günümüze ulaşan bazı bölümler ve tezler bütünlüklü bir düzen sergilemez. Bu durum doğal olarak kayıplar veya tahriflerin etkilerini düşündürmektedir. Eserlerin, kendisi tarafından aslında halka arz için hazırlanmadığı, hatta aksine çalışma taslakları şeklinde olduğu ve daha çok bir profesörün gelişen ders notlarına benzediği kuvvetle muhtemeldir.³¹ Mevcut eserlerin bugünkü biçimde bir araya getirilmesinde Aristoteles'in ne kadar mutabakatı olurdu sorusunun da akademi çevrelerinde henüz cevap bulduğu söylenemez. Nitekim, külliyatı kayıp bir dönemden geçmiş ve kendisinden bugünkü şekli ile devralınmış değildir.

İlim Anlayışı

Aristoteles'in ilim anlayışını, kendisini çevreleyen felsefi ve tarihi koşulları da göz önünde bulundurarak ele almak gerekir. Akademik mirasını bu bağlamda değerlendirdiğimizde, onun bakış açısının eski ampirik görüşlerin ve çelişkili fikri akımların çöküşünün ardından zihinsel ihtiyaçları tatmin etme gayesiyle şekillendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun ilim anlayışının, kendinden önceki düşünce akımlarına getirilen eleştiri ve yeni bir sistematik çerçeve oluşturma çabası üzerine kurulduğu düşünülebilir. Tarihsel süreçte, Grek düşünce geleneğinde ortaya çıkan

²⁹ Shields, *Aristotle*, 2007, böl. 1.4 Reading Aristotle.

³⁰ Ammonius, *On Aristotle Categories*, çev. Gareth B. Matthews - S. Marc Cohen (London: Bloomsbury Academic, 2014), 15; Shams al-Din Muḥammad ibn Maḥmūd Shahrāzūrī, *Nüzhetü'l-Ervâh - Bilgelerin Tarihi ve Özdeyişleri (eleştirmeli metin - çeviri)*, çev. Eşref Altaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 112-114.

³¹ Arslan, *Aristoteles*, 8-10'da Aristoteles'in yürüyüş yaparak ders verdiği tezini asılsız bulur ve onun dersleri için önceden notlar hazırladığını, öğrencilerinin de notlar tuttuğunu ve derslerin konferans şeklinde işlediğini değerlendirir.

birbirine zıt kozmolojik görüşler, bilginin kaynağı, sınırı ve değeri üzerindeki ayrılıklar sonucu artık zihnin kendisini inceleme konusu olarak alması bir zorunluluk haline gelmiş, bu durum ise büyük sistemlere doğru tutarlı bir gelişmenin fitilini ateşlemiştir. Bu itibarla Aristoteles, ilim anlayışıyla kendi döneminden bugüne uzanan reel'in idrakinde zihnin rolüne yaptığı vurguyla rasyonel temeller üzerinde yükselen zorlu bir eleştiri çağının öncüsü olmuştur.³²

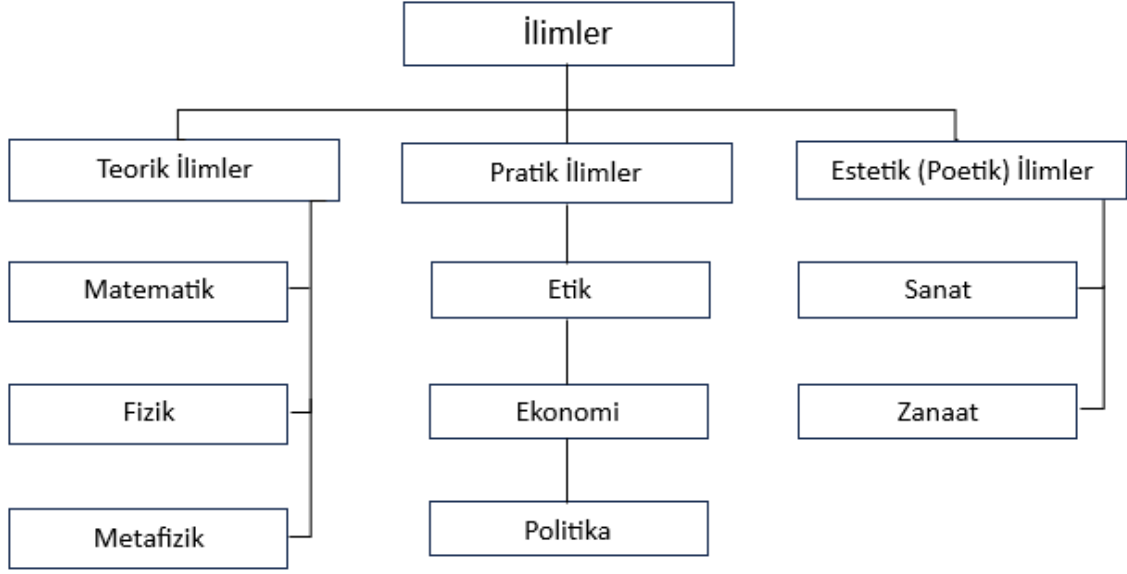
Aristoteles, metodolojisinde felsefeyi birbirinden farklı dallara ve müstakil alanlara ayıran bir filozof olarak, bilimsel araştırmayı bağımsız disiplinler haline getiren bir anlayışın kurucusudur. O, mantık ve matematiğe ait ispat ölçülerinin doğa bilimlerine aynen uygulanamayacağını ileri sürerken, aynı şekilde matematik ve fiziğin etik ve siyaset alanları için birer model oluşturamayacağını savunmuştur. Ona göre matematiksel zorunluluk doğa olaylarının olasılıklı yapısına uygun değildir, ahlak felsefesi ve politikada da matematikteki gibi bir kesinlik aranamaz. Bu nedenle eserleri genel entelektüel araştırmanın çeşitli alanlarında bilinmesi ve gözetilmesi gereken temel ilkeleri ortaya koyan çalışmalar şeklindedir.³³

Aristoteles, ilmi (episteme/bilim) kesin, evrensel ve nedenlere dayalı bilgi olarak tanımlamıştır. Ona göre ilim, şeylerin ilk nedenlerini ve ilkelerini bilmek, bunları akıl yürütme ve gözlem yoluyla temellendirmektir. Bilimsel bilgi de ancak zorunlu ve değişmez olana dair olur. Bu nedenle, Aristoteles'in ilim anlayışı hem teorik hem de metodolojik bir temele dayalı olarak, ilimleri zihinsel faaliyetin yönlerine ve amaçlarına göre: Teorik (kuramsal, nazari), Pratik (eylemsel, ameli) ve Poetik (estetik, üretici) ilimler olarak üç temel sınıfta (Bkz. Şekil 2) ele almaktadır.³⁴

³² Hamdi Ragıp Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı* (Köprü Kitapları, 2019), 162.

³³ Aristoteles, *Kategoriler - Önergeler*, çev. Furkan Akderin (Say Yayınları, 2017), 15 Ayrıca daha detaylı bilgi için bkz. Aristoteles - Posterior Analytics and Ethica.

³⁴ Aristoteles, *Metaphysics*, çev. Hugh Lawson-Tancred (London: Penguin Books, 1998), 6, 1

Şekil 2.³⁵

Teoretik (Nazari) İlimler: Konusu sırf bilmek olan, yani bilmek için bilmeyi amaçlayan ilimleri ifade eder. Bu ilimleri inceledikleri cevherlerin doğasına göre hiyerarşik olarak üçe ayırmıştır. *Metafizik (İlk Felsefe)*, değişmez, ayrı ve ebedi cevherleri incelerken; *Fizik*, değişebilir ve ayrı cevherleri inceler. *Matematik* ise değişmez ve ayrı olmayan (ancak zihin tarafından ayrılabilen) cevherleri inceler. Aristoteles, metafiziği ilmin en yücesi olarak görmektedir.

Pratik (Amelî) İlimler: Ferdi ve içtimai hayatın sanatı olup, Etik, Ekonomi ve Politika'yı kapsar, eylem ve erdemle ilgilenir.

Poetik (Estetik) İlimler ise: Bir eserin ortaya konmasını gözetilen ilimlerdir (Poetik ve Retorik). Bu kısımda bilgi, estetiğin bir dalı olarak güzellik ortaya çıkarma amacına tabi olup, sanat kuramına karşılık gelmektedir.

(153-154).

³⁵ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 66-67; Ayrıca Shields, *Aristotle*, 2007, 31, 1.5 Aristotle's Corpus And The Structure Of The Aristotelian Sciences' da bu şekilde diagram bulunmaktadır.

Aristoteles'in ilimleri tasnifinde Mantık (Analitik) yer almamaktadır. O mantığı, 'Analitik' olarak adlandırır³⁶ ve ilmin bizzat kendisi şeklinde değil, zaruri ve ispatçı ilmin aleti (Organon) olarak görmektedir. Gerçek ilmin (episteme) bazı temel özelliklere sahip olması gerektiğini düşünür. Ona göre, ilmin konusu hem umumi hem de zaruri olmalıdır, yani ilim, değişebilir veya olasılığa dayalı olgularla değil, öz ve sebeplerin bilgisiyle ilgilidir. Bir nesneyi bildiğimizi söyleyebilmemiz için, önce onun kendi özünden kaynaklandığını ve başka bir şekilde olamayacağını kavramamız gerekir. Aristoteles'in bilgi anlayışında kavramlar, nesnelerin dışında veya üzerinde var olan ideal varlıklar şeklinde nitelendirilmez, onun düşüncesinde kavram, ferdi nesnelerden çıkarılır ve içkin (immanent) bir karakter taşır. O, Sokrates ve Platon'un yolunu takip etse de, Platon'un *idealar teorisi*'nden bu bağlamda ayrışmaktadır. Onun anlayışında gerçekliğin temelini fertler (tek tek varlıklar) oluşturur fakat, bunların bilgisi ilim niteliği taşımaz. Ona göre umumi bilgiye ulaşmak, ancak duyular aracılığıyla gözlemlenen tekil nesnelerin incelenmesiyle mümkün olabilir.³⁷ Duyum olmadan bilgi olamasa da, duyum tek başına ilmi bilgi de sağlayamaz. Aristoteles'e göre doğuştan bilgi yoktur, duyum hafızayı, hafıza tecrübeyi ve tecrübe de ilmin ilkelerini doğurur.³⁸ Bu anlayışla ilim, hayvanda bulunmayan, duyumu aşan bir yetiye, yani akla, dolayısıyla da sadece insana mahsustur.

Aristoteles, ilim ve sanı arasında kesin bir ayrım yaparak diyalektik metotlarla kesin bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Ona göre Apodiktik (zorunlu) ilim, nesnelerin tabiatına bağlı olarak kesin bilgi sağlarken, bunun zıttı gördüğü diyalektik yöntem, olası ve kabul edilebilir öncüllere dayanır ve yalnızca olası

³⁶ Ross, *Aristotle*, 1995, 21.

³⁷ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (Remzi Kitabevi, 2022), 89-90.

³⁸ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 155.

ve tartışmaya açık doğrularla ilgilenir.³⁹ Aristoteles'in asıl amacı, hakikatin bilgisine ulaşmak ve bunu varacağı ispat teorisiyle ortaya koymaktır. Böylece o, hakikatin bilinemeyeceğini savunan sofist düşünceyi ve Elealılar'ın geliştirdiği diyalektik yöntemi aşmıştır.⁴⁰ Bu çerçevede Aristoteles'in ilim anlayışının zirvesini, mutlak ve yanılmaz bilgiye ulaştıran *ispat (demonstration) teorisi* teşkil etmektedir.

Aristoteles'in ilim anlayışı her ne kadar idealist ve tümdengelimci görünse de, onun bilimsel araştırmalarında güçlü bir ampirist eğilim de vardır. Özellikle biyoloji ve zooloji çalışmalarında, olguların gözlemi ve tecrübeye dayalı analizler ön plana çıkar. O, teorileri yalnızca olgulara uygun olduklarında güvenilir kabul etmektedir. Aristoteles, düzenli, tekrarlayan ve umumi olanı bilimsel açıklamanın temeli sayar, nadiren olan veya tesadüfi olgular ise ona göre ihmal edilebilir.⁴¹

Bu çerçevede Aristoteles'in ilim anlayışı, mantık anlayışının süzgecinden geçen prensiplerin tümevarım yoluyla tecrübeden (duyumdan) elde edildiği ve bu zorunlu prensiplerden hareketle bilginin kıyas (tümdengelim) yoluyla ispatlandığı sistematik ve rasyonel bir yapı olarak temayüz etmiştir.

3. Aristoteles'te Mantık ve Organon

Aristoteles'in mantık anlayışı, ilim anlayışına paralel şekilde kendisinden önceki düşünce evrelerinin zorunlu bir tarihsel sonucu olarak onun dehasında mayalanmıştır. Mitik ve sihirli bir ortamdan doğup farklı kültürlerle temaslar ve sürekli zihinsel kritikler neticesinde rasyonel aşamaya geçen Yunan düşüncesi, düşüncenin kendi kendini tenkidi

³⁹ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 86-91.

⁴⁰ İsmail Köz, *Mantık El Kitabı*, ed. İsmail Köz - Ali Çetin (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 36.

⁴¹ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 161-164.

sonucu mitolojik açıklamalardan akli açıklamalara doğru bir yol izlemiş ve geline nokta mantıki izah etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.⁴²

Aristoteles'in yetiştiği entelektüel miras, İyonya doğa filozoflarının materyalist ve monist eğilimleriyle, Elea okulunun varlık anlayışı ve Herakleitos'un evrensel değişim öğretisi arasındaki tartışmaların şekillendirdiği bir mirastır. Bu düşünürlerin 'varlık-oluş, birlik-çokluk, değişme-değişmezlik' gibi temel meseleleri üzerinde yürüttükleri tartışmalar, ileride Aristoteles'in kavramsal analizlerinde merkezi bir yere sahip olacaktır. O dönemde Sofistlerin görecelik anlayışının neticesinde bilgiye dair meydana çıkan şüpheli atmosfer ve Protagoras'ın 'insan her şeyin ölçüsüdür' sözüyle özetlenen tavır, bilginin nesnel ölçütünü ortadan kaldırarak düşüncenin formel yapısına kastetmiş durumdadır.⁴³ Bu manzara karşısında Aristoteles'in ihtiyaç gördüğü şey ise, henüz açık ve seçik olmayan sezgi ve düşüncelere bu yetinin kazandırılması olmuştur.⁴⁴ Tarihsel olarak da doğru düşünmenin ölçütü ve hakikatin kriteri üzerine duyulan kaygılar, giderek mantık bilincinin öne çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁵ Aristoteles, mantık anlayışıyla, böylesi bir kriz ortamında, bir yandan Sofistlerin retorik oyunlarına ve onların 'görünüşte bilgi' ye dayalı söylemlerine karşı çıkarken, öte yandan Sokrates'in tanım arayışını ve Eflatun'un idealar teorisini eleştirel biçimde yeniden temellendirmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla Aristocu mantık disiplini, onun metodolojik bir sistem kurma çabası olarak gelişmiştir.⁴⁷ Onun mantığı, varlığın (ontoloji) ve aklın kanunu olan çelişiklik prensibine dayalı, bir şeyin eş zamanlı olarak hem var hem de yok olamayacağı, hem doğru hem de yanlış olamayacağı esasıyla, ispatçı ilmin temel yapısını inşa etmiştir.

⁴² Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 7-18.

⁴³ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 34-35.

⁴⁴ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 8.

⁴⁵ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 24-31.

⁴⁶ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 9-10, 35.

⁴⁷ Köz, *Mantık El Kitabı*, 35.

Aristoteles, insanlık tarihine de damgasını vurduğu, düşünmeyi sistematik olarak biçimlendirme girişimiyle ilk defa müstakıl bir ilim tesis ederek, düşüncenin kendi yapısını ve zorunluluklarını tahlil eden, insan bilgisini mümkün kılan biçimsel yasaları ortaya koymuştur. Kendisi, eserlerinde ‘Mantık’ terimini hiç kullanmamış, bunun yerine düşüncenin biçimlerini inceleyen ve çözümleyen bir disiplin anlamında ‘Analitik’ kavramını tercih etmiştir. Hatta ‘Mantık’ teriminin Yunanca karşılığı olan ‘logikhe’nin Aristoteles’ten çok daha sonralarda kullanılmaya başlandığı görülmektedir.⁴⁸ Kurduğu bu ilmi ihtisas alanıyla o, mantığı hem düşünmenin iç tutarlılığını sağlamak hem de hakikatin bilgisini elde etmede bir ölçüt işlevi görmesi için, diğer bilimlerden ayırıp, düşüncenin düzenini ve geçerlilik ölçülerini belirleyen bir disiplin olarak bütün ilimlerin ön şartı haline getirmiştir. Mantık (Analitik), bu sebeple onun sisteminde yalnızca düşünmenin kurallarını değil, aynı zamanda bilginin zorunlu (apodiktik) yapısını da ele almaktadır.⁴⁹ Dolayısıyla hem epistemolojik hem de metodolojik bir çerçevede, zaruri ve umumi olanın bilgisine ulaşmak için gereken yöntemi bu sayede göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında Aristoteles, bir ilim pratisyeni olduğu gibi, aynı zamanda bir ilim teorisyonu vasfı taşımaktadır.⁵⁰ Onun mantığı, bilgi ile varlık arasında tutarlılık sağlayan bir akıl düzeni inşasıyla, hem Grek düşüncesinin gelişiminin son halkası hem de bütün sistematik felsefenin başlangıç noktası olmuştur.

Aristoteles’e göre insan zihni, düşünme eyleminde zorunlu bir düzen izlemektedir. Ona göre düşüncenin kendisine uygun olan bu düzen, varlığın kanunlarına da mutabıktır.⁵¹ Mantık sistemini, ispatçı ilmin zorunlu yöntemlerini öğreten, varlığın kanunlarıyla düşüncenin kanunlarını özdeşleştiren, ontolojik ve materyal karakterli bir

⁴⁸ ‘Mantık’ (Logica) terimi Aristoteles döneminde bilinmemekte olup, kökeni Cicero dönemine kadar takip edilebilmekte, bugünkü anlamıyla sistematik kullanımı ancak Alexander Afrodisias gibi daha sonraki yorumcular döneminde yerleşmiştir. – bkz. Ross, *Aristotle*, 21.

⁴⁹ Atademir, *Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 7-10, 124.

⁵⁰ Atademir, *Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 10.

⁵¹ Atademir, *Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 91.

disiplin olarak kurgulayarak, düşünceyi kavram (tasavvur), yargı (tasdik) ve kıyas şeklinde üç temel aşamada incelemektedir. Onun mantık anlayışında bu üç basamak, düşünmenin iç yapısını ve bilgiye ulaşma biçimini oluşturur. Aristocu mantık bilimini bu çerçevede kavramlar teorisi, kıyas teorisi ve ispat teorisi (burhan nazariyesi) üzerinde yükseltmiştir.⁵²

Aristoteles, zaman zaman dilin incelenmesiyle de ilişkilendirilen, kavramların kavranışı hususunu, duyum verileriyle varlık arasındaki ilişkiyi incelediği, *Kategoriler* (öznenin sahip olabileceği yüklem) vasıtasıyla ele almıştır.⁵³ İşleyişte en başta fizik dünyadan duyumlar vasıtasıyla zihne intikal eden varlık düşüncesi, insandan dil marifetiyle sadır olup kelimelere dökülen terimlerle işlenebilir hale gelmektedir. Neyin neye yüklem olabileceği hakkında, kategorilerin sınırları içerisinde, özne-yüklem konumlarında bulunan terimler vasıtasıyla ifade edilerek bir şey hakkında bir şey söylenebilir, denilmektedir. Bu ifade biçimi, yargı içeren önermeleri teşkil eder. Aristotelesçi mantık sisteminde, iki önerme arasında kurulan ilişki sonucu yapılan dedüktif çıkarım (istidlal), onun *kıyas teorisi'ni* (*sylogismos*) şekillendirmektedir. Tanımsal olarak kıyas, bilinen ve kabul edilmiş öncüllerden (bir şey hakkında bir şeyi tasdik veya inkâr eden, doğruluk ya da yanlışlık değeri olarak hüküm içeren önerme), zorunlu olarak yeni bir sonucun çıkarılması işlemi olarak tanımlanabilir. Kıyas kurmanın da kendi içerisinde metodolojik şartları ve türleri bulunmakla beraber, temel unsuru orta terimdir. Orta terim, bu yapı içerisinde olgunun sebebini bilmek anlamına gelir ve böylece iki öncülden bir zorunlu netice elde etmek mümkün hale gelmektedir.⁵⁴ Bu noktada kıyasın detaylarına tezimizin kapsam ve sınırlılıkları dolayısıyla daha fazla girmeden, konuyu ilgili çalışmalara bırakalım.

⁵² Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 97.

⁵³ Kategoriler sonraki bölümde daha detaylı ele alınacaktır.

⁵⁴ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 118-125.

Aristoteles'in *ispat (burhan) teorisi* ise, kendisinden önce gelen ve ispatlanamayacak ilk hakikatlere (aksiyomlar, tezler veya tarifler) dayanır. Bu öncüller doğru, vasıtasız, neticeden daha öncüllü, daha çok kavranabilir ve neticenin sebebi olmalıdır.⁵⁵ Aristoteles bu ilk ve vasıtasız hakikatlerin elde edilmesinde, *tümevarım (istikra)* yöntemine büyük önem verir. Çünkü *tümevarım*, özel durumların incelenmesiyle genellemelere ulaşmayı sağlar ve duyum yoluyla edinilen tekil gözlemlerden, zihinsel sezgi aracılığıyla tümel kavramlara varılmasına imkân tanır.⁵⁶ *Tümdengelimde (istidlal)* olduğu gibi *tümevarım* için de önce varlığın kendisini bilmek, yani *Kategoriler*'i bilmek gereklidir. Nitekim *Organon*'un kurgusunda da bu bağlamdaki ihtiyaca cevap vermek için aşamalı bir silsile takip edilmiş ve *Kategoriler* bu sebeple en başa alınmıştır. Külliyyatın başından sonuna, ilk hakikatler elde edildikten sonra bu apaçık ve bilinmiş materyal prensipler üzerine, bütün bilginin zaruri ve formel prensibi böylece kurulur ve bu süreçte, ferdi ve somut realitelerden akli bir sezgi vasıtasıyla umumi ve zaruriye çıkılarak ispatçı ilim vücuda getirilir.

Aristoteles'e göre, bir şeyin bilinebilmesi, ancak onun nedeninin bilinmesiyle mümkündür. Bir şeyin nedeninin bilinmesi de kurulacak kıyasla ortaya çıkar. Dolayısıyla kıyas kurmanın önemi, olgular arasındaki ilişkiyi açıklamak için 'neden' sorusuna mantıksal bir cevap vermek üzere bir sonuç çıkarmayı sağlamasıdır. Ancak, her kıyas bu 'neden' bilgisini ve dolayısıyla kesin ilmi sağlamaz. İşte bu nokta, Aristoteles'in akademiye katkısı olarak, sanı (doxa) seviyesinde kalan diyalektik kıyastan bilimsel ispata geçiş noktası, onun ispat teorisinin konusunu oluşturmuştur. *Burhan*'a ulaştıran, öncüllerinin sonucun hem mantıksal gerekçesi hem de gerçek ve

⁵⁵ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 137-138.

⁵⁶ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 139.

ontolojik nedeni olduğu geçerli bir kıyas kurmaktır.⁵⁷ Aristoteles bu şekilde, olgunun yalnızca ‘ne’ olduğunu değil, ‘niçin’ öyle olduğunu zorunlu olarak gösteren bir bilgi yapısı ortaya çıkarmıştır.

Bu itibarla Aristotelesçi mantık, insanın düşünme etkinliğini düzenleyen, onu yanılığdan koruyan ve bütün teorik ilimlerin temelini oluşturan bir akıl yürütme sanatı olarak ifade edilebilir.⁵⁸ Mantık, özel bir varlık alanına ya da konuya odaklanan bağımsız bir bilim değil, doğru düşünme ve akıl yürütme ilkelerini öğrenmek için zorunlu bir ön hazırlık sağlayıcıdır.⁵⁹ Gelenekte bu nedenle bir bilim olarak değil, bir sanat mahiyetinde, ustalık ve kurallara dayalı bir akıl yürütme pratiği ve yordam olarak görölmüştür. Tarih boyunca hem Batı’da hem İslam felsefesinde Aristotelesçi mantık, genellikle ‘mantık sanatı’ anlayışı çerçevesinde ele alınmıştır.⁶⁰

Aristoteles’in *Organon* adı altında toplanan mantık eserleri, ‘alet’ ya da ‘araç’ niteliğiyle belirtildiği gibi diğer bilimlerin nesnesi veya alanı olmaktan ziyade, onlara hizmet eden bir biçimde Aristoteles eserleri içerisinde ilk sırada konumlandırılmıştır.⁶¹ Çünkü herhangi bir ilmi kavramak, ancak doğru bir düşünme yöntemiyle mümkün görölmüştür. Klasik mantığın esas gayesi kıyasın incelenmesi için önce önermenin (kaziye) incelenmesi, onun incelenmesi de terimin incelenmesini gerektirdiği için mantığın başı kavramların incelenmesiyle başlatılmıştır. Aristo mantıkçıları bu sebeple kavramların incelemesiyle başlangıç yapmayı doğru bulmuşlardır.⁶² Külliyyat içerisinde *Kategoriler*’in başa alınmasıyla bu araçlar önce verilerek, ardından daha zor metinlere

⁵⁷ Atademir, *Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 138.

⁵⁸ Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 4.

⁵⁹ Muhammed Rıza Muzaffer, *Mantık*, çev. Necmettin Pehlivan (Bilay Yayınları, 2021), 19-20.

⁶⁰ Arslan, *Aristoteles*, 51-52.

⁶¹ Laërce, 7, 39-41.

⁶² Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ, 1999), 187.

geçilebilmesine imkân sağlanmıştır.⁶³ Rodoslu Andronicus'un editöryel çalışmaları ve ardından gelen yorumcu geleneğin yorumlarıyla kalıplaşan bu tasnif, ikinci bölümde ele alacağımız İskenderiyeli yorumcular tarafından hem felsefi hem de pedagojik bir temele oturtulmuş, hatta bir zorunluluk gibi algılanarak genel kabul görmüş ve öğretim zincirinin bu şekilde kurumsallaşmasına sebep olmuştur. Alternatif olabilecek baskın başka bir düzen olmadığı için de tarih boyunca değiştirilmeden bu şekliyle aktarıla gelmiştir.⁶⁴

Organon; “*Kategoriler, Yorum Üzerine (Önermeler), Birinci Analitikler, İkinci analitikler, Topikler ve Sofistik Çürütmeler*” ’den oluşan altı kitaplık tasnifle standart hale gelmiştir. Geleneğin tarihsel serüveni içerisinde, Geç Antik Çağ’da İskenderiye okulu yorumcuları (Ammonius, Simplicius, Olympiodorus, Elias) mantığın kapsamını genişleterek ‘*Retorik*’ ve ‘*Poetika*’yı da külliyata dahil etmişler ve böylece sekiz kitaplık Organon’u ortaya çıkarmışlar. Bu genişletmenin temelinde, söz konusu eserlerin de bir tür tasımsal (syllogistic) yapı içermesi ve ikna ile taklit yoluyla bilgi üretme süreçlerini ele alması yatmaktadır.⁶⁵ Sonradan Porphyrios’un yazdığı *İsaguci* adlı eser dahi bir giriş mahiyetiyle bu külliyata dahil edilmiştir.

Organon içerisinde yer alan kitapların kaleme alınış kronolojisiyle ilgili, *Kategoriler* ve *Topikler*’in yazılan ilk eserler, *Yorum Üzerine*’nin en son eser olduğu, diğer çalışmaların ise bunların arasında bir yerde yazıldığı şeklinde görüşler bulunmakla beraber, bu konuda itibar edilebilecek kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁶⁶ *Organon* tasarımı da ise, bilginin mantıksal yapıtaşlarını basitten karmaşığa ve en kesin bilgi

⁶³ Griffin, *Aristotle’s “Categories” in the Early Roman Empire*, 9.

⁶⁴ Barnes - Griffin, *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, 31-39.

⁶⁵ Öner, *Klasik Mantık*, 6; Ayrıca bkz. António Pedro Mesquita - Ricardo Jorge Rodrigues dos Santos, *New Essays on Aristotle’s Organon* (London New York (N.Y.): Routledge, 2024), 7.

⁶⁶ Mesquita - Santos, *New Essays on Aristotle’s Organon*, 14-15.

türüne doğru adım adım ve sistematik bir sırayla sunan bir kurgu vardır.⁶⁷ Buna göre *Kategoriler*, varlığın en yüksek cinslerini (“cevher, nicelik, nitelik, görelilik, yer, zaman, durum, sahiplik, etki ve edilgi olarak on tanedir.”) ve basit terimlerin anlamlarını analiz ederek, dil ve düşüncenin ontolojik zeminini hazırlamıştır. İslam felsefesinin Aristocu filozoflarından İbn Sînâ dahi böyle düşünmekte ve bu kurguyu ifade etmektedir.⁶⁸ Selefi Fârâbi’ye göre ise, Aristoteles mantığının kanunları ilk üç kitapta sıralanırken (*İşagûcî* ile birlikte dördüttür), kalan beş kitap uygulama alanı üzerine yapılmıştır.⁶⁹ Bu sistematik yönelim, *Kategoriler* kitabının son bölümü olan *Postpraedicamenta* bölümünde ifadesini bulan ontolojik tasnif ile de doğrudan ilişkilidir. Bu kısım ile ilgili, Aristoteles’e aidiyeti, kategoriler içinde konumlandırılması gibi noktalarda birçok tartışma olmasına rağmen elimizdeki *Kategoriler* kitabına göre açıktır ki, karşıtlık, öncelik-sonralık ve eşzamanlılık gibi kategorik ilişkiler, apodiktik bilginin bağlantılarına metafiziksel düzlemde karşılık oluşturmaktadır. *Postpraedicamenta*, Aristo mantığında burhana giden yol üzerinde, Fârâbi’nin de mantığın kanunları olarak gördüğü üç kitaplık bölümün ortasına tıpkı bir önerme içindeki ‘*kopula*’ veya kıyas kurmadaki ‘*orta terim*’ misali yerleştirilmiş, vazgeçilmez bir önem ve konum teşkil etmektedir. Burada işlenen noktalarla, varlığın hiyerarşik düzeni ve mantıksal ilişkileri temellendirilerek kıyasın zorunlu öncüllerine dayanak oluşturulmuştur.

İkinci kitap *Yorum Üzerine*, bu terimlerin bir araya gelişiyle oluşan önermeleri, onların doğruluk değerlerini ve birbirleriyle olan karşıtlık gibi mantıksal ilişkilerini inceler. *Birinci Analitikler*’e geçildiğinde Aristoteles, önermelerden oluşan geçerli çıkarım biçimlerini, yani mantığın saf formu kıyas (syllogism) teorisini formel olarak

⁶⁷ Griffin, *Aristotle’s “Categories” in the Early Roman Empire*, 11.

⁶⁸ İbn Sînâ, *Kitâbu’ş Şifâ - Kategoriler*, çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010), 3-4.

⁶⁹ Aytekin Özel, “Organon ve Mantık”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (30 Aralık 2008), 155-156.

ortaya koyar. *İkinci Analitikler*'de ise, kıyas formunu kesin ve zorunlu bilgi üretmek için kullanarak burhanın metodolojisini meydana getirir. *İkinci Analitikler*'in *Organon* külliyyatının ortak amacını teşkil ettiği ve bilimsel bilginin nihai hedefinin ve koşullarının tanımlandığı yer olduğu dolayısıyla özel bir anlamı bulunmaktadır.⁷⁰ Bu kitap Aristoteles şârihleri ve İslam filozofları tarafından da *Organon*'un merkezi ve külliyyatın diğer kısımlarının varlık sebebi olarak görülmüştür.⁷¹ Aristoteles *Topikler* kitabında, kesin olmayan, olasılıklı öncüllerden (endoxa) hareketle diyalektik tartışma yürütme yöntemlerini ve ortak argüman kalıplarını ele alır. *Sofistik Çürütmeler*'de ise, geçersiz ve yanıltıcı argümanları (safsatalar) tespit edip çürütmeye yönelik bir rehber sunarak, doğru akıl yürütmenin sınırlarını göstermektedir.

Organon'un felsefi açıdan en dikkat çekici yanı, Aristoteles'in kendi sistematığı içindeki benzersiz statüsüdür. Belirttiğimiz gibi Aristoteles'in yaptığı bilimlerin sınıflandırmasında mantığın yeri yoktur ve mantık, bu sınıflandırmaya tam olarak uymamaktadır.⁷² Zira mantığın kendine özgü bir konu alanı (cins) yoktur. Yapısı gereği geneldir ve diğer tüm bilimlerin kullanımına açık bir araç formundadır. Aristoteles'in kendisi '*Organon*' tabirini açıkça kullanmamış olsa da⁷³, özellikle *Topikler*'de 'diyalektiğin aletleri'nden bahsetmesi ve mantığın diğer disiplinlere önceliğine işaret etmesi, sonradan yapılan bu isimlendirmenin temelini oluşturmuştur. İşte bu 'alet' olma niteliği dolayısıyla bir 'bilim' olarak değil, metot olarak anlaşıp kullanılmıştır. Böylece tarihsel süreçte, *Organon*'a hem Aristoteles külliyyatı içinde başlangıç konumu verilmiş, hem de bu durum ona batı mantık ve bilim geleneğindeki kurucu ve düzenleyici rolünü getirmiştir. *Organon*, yüzyıllar boyunca insan gücünün en önemli

⁷⁰ Betül Çotuksöken - Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1993), 203.

⁷¹ Farabi, *İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Arslan (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 23.

⁷² Bkz. Şekil 2.

⁷³ Bu isimlendirmenin Aristoteles külliyyatı toplandıktan sonraki süreçte peripatetik yorumcular tarafından yapıldığı bilinmektedir. Bkz. Sorabji, *Aristotle Re-Interpreted*, 457.

keşiflerinden biri olarak nitelendirilerek, ‘düşüncenin haklarını tespit etmek ve korumak üzere konulmuş bir *Düşünce Yasası*’ olarak yerleşmiştir. Aristoteles’in özgün mantık ve ilim anlayışı, çıktıları itibariyle sadece kendi zamanı için değil, yüzyıllar boyunca yeni felsefi ve ilmi gelişmelere kaynak ve ölçü olmayı başarmıştır.⁷⁴

3.1 Kategoriler

‘*Kategori*’ ifadesi, esasen Yunanca’da ‘yüklem (predicat)’ anlamında, varlığa yüklenen “en genel yüklemeler veya vasıflar”, “en yüce cinsler” anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ Bu kelimenin Arapça karşılığı olan “makûlât” da Yunanca aslına uygun şekilde, “söylenen şeyler” anlamına gelir. Terim olarak kategori ifadesi, Aristoteles’e göre *yüklemi* temsil eder. Bu yönüyle *yüklemeler*, varlığın veya bir konuya yüklenen yüklem farklı sınıflarıdır. *Kategoriler*, bütün kavramları içine alan “en genel” kavram biçimleridir.⁷⁶ Aristoteles *Kategoriler* kitabı içerisinde saydığı on kategoriyle, isimlendirilmesi mümkün olan farklı varlıklara ait en genel yüklemelerin listesini yapmıştır.⁷⁷ Özgün bakış açısında ‘*Kategori*’ anlayışıyla, önceki dönemde Presokratikler ve hocası Platon’un akademisinde şekillendirilen kategori anlayışlarına karşı kendi yorumunu getirerek, mantığın ve genel olarak teorik düşünmenin ilkelerini icadettir.⁷⁸ Aristoteles’ten önceki dönemde olduğu gibi sonraki dönemde de hemen Stoa felsefesinden başlayıp modern zamanlara kadar farklı kategori yaklaşımları da bilinmekte fakat bu hususun detayları çalışmamızın sınırları dışında yer almakla birlikte bu noktada alternatif yaklaşımlardan hiç birisinin felsefe tarihinde Aristoteles’in tasnifi

⁷⁴ Atademir, *Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 180.

⁷⁵ Ross, *Aristotle*, 1995, 24; Atademir, *Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 107.

⁷⁶ Öner, *Klasik Mantık*, 28.

⁷⁷ İsmail Köz, *Mantık Felsefesi* (Elis Yayınları, 2003), 84.

⁷⁸ Christos Evangelou, *Aristotle’s Categories and Porphyry* (Leiden New York: E.J. Brill, 1996), XI; Köz, *Mantık Felsefesi*, 88.

kadar etki oluşturmadiğini söylememizde bir beis bulunmamaktadır.⁷⁹

İlk bakışta yazarın bu kitapta, varlığı ve düşüncenin nesnesini en genel başlıklar altında kavramsallaştırma girişimiyle hem dilsel çözümlemeyi hem de ontolojik ayrımları iç içe ele aldığını söylemek mümkün görünmektedir. Nitekim metinde birçok defa kategoriler için, ‘söylenenler’ ifadesini kullanmakta, cevher (töz)’den sonra gelen kategorilerin ‘cevhere bağlı olan varlıkları’ hususunu anlatmaktadır. Buna karşın derinliği hemen anlaşılamayabilecek metin içeriğinde, Aristoteles felsefesine ve onun diğer eserlerine de temel teşkil eden çok yönlü kuramlar barındırdığı ve bunların mahiyeti metin içerisinde açıkça söylenmediği için, konunun banisi tarafından dilsel mi ontolojik mi yoksa mantıksal bir yapı olarak mı kurgulandığı netleştirilememiştir. Kitabın bütünsel değerlendirmesini yapan filozoflar, *Kategoriler*’in dilsel mi ontolojik mi olduğu konusunda tarih boyunca önemli tartışmalar yürütmüş, farklı görüşler öne sürmüşlerdir.⁸⁰ Mesela, çağdaş Alman filozof Ernest Von Aster (1880-1948), kategorilerin dile ait olduğunu iddia ederken,⁸¹ İslam filozoflarından İbn Sînâ (980-1037), Nasîruddîn Tûsî (1200-1273) gibi meşşai geleneğin önde gelen temsilcileri, *Kategoriler*’in mantığın konusu olmaktan ziyade *Metafizik*’in konusu olduğu değerlendirmesinde bulunmuşlardır.⁸² Bazı incelemelerde ise Aristoteles’in gençlik dönemi eseri *Kategoriler*’de başlangıç seviyesinde işlediği konuları, olgunluk dönemi eseri *Metafizik*’te daha ileri düzeyde ele aldığı değerlendirmesine de rastlanmaktadır.⁸³

⁷⁹ Bkz. Köz, *Mantık Felsefesi*.

⁸⁰ Köz, *Mantık Felsefesi*, 86.

⁸¹ Ernst Von Aster, *Bilgi Teorisi ve Mantık*, çev. Macit Gökberk (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994), 110.

⁸² Nasîruddîn Tûsî, *Şerh’ul-İşârât (İbn Sînâ’nın el-İşârât ve’t-Tenbihât ile birlikte)*, ed. Süleyman Dünya (Tahkik) (Beyrut: Müessesetü’n-Nü’mân, 1992), 190; İbn Sînâ, *Mantık*, 4.

⁸³ Giorgio Pini, *Categories and Logic in Duns Scotus: An Interpretation of Aristotle’s “Categories” in the Late Thirteenth Century* (Leiden: Brill, 2002), 5-6.

Kategoriler kitabında Aristoteles'in 'mümkün yönlerden varlık, mana, lafız incelemesi yaptığı' ifade edilmiştir.⁸⁴ Toplamda on beş bölümde işlenen kitabın hem antik dönem hem de sonraki dönem incelemelerinde sıklıkla 1-3, 4-9, 10-15. kısımlar olarak üç ana bölümde ele alındığı görülür.⁸⁵ Kelimelerin kullanım biçimlerini tanımlayarak başlayan birinci bölümde, sesteş (homonim), eş anlamlı (sinonim) terimler ve türemiş isimler konu alınmıştır. Aristoteles ikinci bölümde terimleri kullanım biçimlerine göre ikiye ayırmıştır. Bu tasnifte bağlantısız terimler tek başına kullanılan kelimeleri (örn. 'insan', 'kalem', 'koşar'), bağlantılı terimler ise bir önerme oluşturacak şekilde bir araya gelen ifadeleri teşkil etmektedir (örn. 'insan koşar'). Aristoteles, varlıkların bu ifadelerle ilişkisini ise metnin devamında dört biçimde ele almıştır. (1) Ne bir konuya ait ne de bir konu hakkında onaylanmış olan birincil cevher (töz)'ler (örn. 'bu insan'), (2) konuya ait olmayan, ancak bir konu hakkında onaylananlar (örn. 'at', 'insan'), (3) konu içinde yer alan, fakat bir konu hakkında onaylanmamış olanlar (örn. 'mantık bilimi', 'mavilik'), (4) hem konuya ait hem de konu hakkında onaylananlar (örn. 'bilim'). Bu sınıflandırma ile Platon'dan ayrılarak, bireysel ve somut varlıkların ontolojik önceliğini belirtmiş ve felsefe anlayışında töz'ün temel dayanak olduğunu göstermiştir.⁸⁶

Üçüncü bölüm, Aristoteles'in, varlıkların hiyerarşik sınıflandırmasına dair yaklaşımını belirginleştirdiği, yüklem geçişkenliği ve cinsler arası farklılıkların işleyişini açıkladığı kısımdır. Bir şey (A) başka bir şeye (B) aitse ve o şey (B) de bir

⁸⁴ Necmettin Pehlivan, *Klasik Mantıkta Ma'düle Önergelerle Yapılan Çıkarımlar* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016), 26.

⁸⁵ Aristoteles, *Categories and De Interpretatione*, çev. J. L. Ackrill (Oxford: Oxford University Press, 1963), 69; Michael J. Griffin, *The Reception of Aristotle's Categories, c. 80 BC to AD 220* (Oriel College, Oxford, Doktora Tezi, 2009), 13; Shields, *Aristotle*, 2007, 151; Harun Takcı, *İbn Sînâ'da Kategoriler ve Kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, ts.), 164.

⁸⁶ Bu bölümde *Kategoriler* kitabının içeriğine dair anlatımın dipnot verilmemiş tüm kısımları için - Bkz. Aristoteles, *Kategoriler - Önergeler*; Aristoteles, *Organon* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021) - 1. Kitaplar.

başkasına (C) aitse, o zaman ilk şey (A) de sonuncuya (C) ait olmak zorundadır (örn. ‘hayvan’ insana aittir, ‘insan’ da birey olarak alınan insana aittir, dolayısıyla ‘hayvan’ da birey olarak alınan insana aittir). Farklı ve bağımsız cinslerin farklılıkları da birbirinden farklıdır (örn. ‘insan’ ve ‘bilim’). Cins (genus), tür (species) ve birey (individual) arasındaki burada işlenen mantıksal bağlantılar sonraki dönemlerde ele alınan bazı çalışmalara da önemli bir zemin olmuştur (örn. Porphyrios Ağacı). Dolayısıyla, üçüncü bölüm, metnin ilk iki bölümünde tanımlanan terimler ve varlık ilişkileri ile dördüncü bölümde tanıtılacak olan on kategori arasındaki ontolojik ve mantıksal geçişi sağlayan bir özelliğe sahiptir. Görüldüğü gibi Aristoteles, münferit olarak *Kategoriler* eserinde dahi örgüsel bir anlatım yöntemi takip etmekte, parça-bütün ilişkisi içerisinde kavramlardan önermelere doğru bir kurguyla metni inşa etmiş görünmektedir. Bu inşa çabası, tez konumuz itibarıyla düşüncemizin haklılığı ve tutarlılığı konusunda elimizi güçlendirir görünmektedir.

Aristoteles eserin merkezi konumundaki dördüncü bölümde, tek başına kullanılan ifadelerin kapsamını belirleyen on kategoriyi tanıtır: “Cevher, Nicelik, Nitelik, Görelik, Yer, Zaman, Durum, Sahiplik, Etki ve Edilgi.” Bu kategoriler kendi başlarına doğru ya da yanlışlık değeri almazlar, yalnızca bir önerme içinde değerlendirildiklerinde bu mümkün hale gelir. Aristoteles’e göre varlıkların ve onlara dair ifadelerin sınıflandırılabilceği evrensel çerçeve budur ve onun bu sınıflandırması, insanoğlunun anlama biçimine sağladığı sistematik katkı ile felsefe tarihindeki en etkili sınıflandırma sistemlerinden biri olmuştur. İslam filozoflarından Fârâbi, bu tasnifte yapılacak herhangi bir hatanın tüm eşyanın anlaşılmasına sirayet edeceği hususuyla bu incelemenin önemine vurgu yapmaktadır.⁸⁷

⁸⁷ Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi - Farabi Mantığı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 2/15.

Kitabın devamında onuncu bölüme kadar, Cevher'den başlayarak sözü edilen kategorilerin detayları açıklanmaktadır. Cevher (substance, töz) kategorisi (örn. 'insan', 'at'), Aristoteles felsefesinde varlığın temelini oluşturur ve birincil tözler (fertler) ile ikincil tözler (türler ve cinsler) olarak ikiye ayrılır. Birincil tözler bir konu içinde bulunmaz ve bir konu hakkında onaylanmaz iken, ikinci tözler birincil tözlerin içerildiği tür ve cinsleri ifade eden tümeller olarak ancak birincil tözler hakkında onaylanır. Bu anlayışta ontolojinin merkezi, tözün karakteristik özelliği, karşıtı olmaması, azalıp çoğalmaması ve tek bir töz olarak zaman içinde farklı niteliklere sahip olabilmesidir.

Altıncı bölümde Aristoteles, niceliğin yapısal özelliklerini detaylıca analiz etmektedir. Nicelik, parçalarının temas edip etmemesine göre süreksiz (sayı, söz) veya sürekli (çizgi, zaman, mekân) biçiminde sınıflandırılır ve karşıtı yoktur. Süreklilik ve süreksizlik ayrımıyla, matematiğin ve doğa bilimlerinin temelini oluşturan nicel kavramların farklı ontolojik durumlarını da burada ortaya koyar ve niceliği görelilikten kesin bir şekilde ayırır. Devam eden bölümde göreliliği, bir varlığın başka bir varlığa bağlılığı olarak ifade eder. Görelilik çoğu zaman karşılıklıdır ve varlıkları birbirine bağlayan kategoridir. Yazarın ilişkisellik fikri de bu itibarla anlaşılmaktadır. Zira göreliliğin karşılıklılık ve eşzamanlılık gibi kendine özgü özelliklerini ve varlıkların tek başına değil, diğerleriyle ilişkisi içinde nasıl anlam kazandığını burada ifade etmiştir. Ayrıca daha önce sözünü ettiğimiz, Aristoteles'in ilim anlayışında gözettiği Duyum-Bilim arasındaki fark ve istisnalara dair anlatım da bu kısım içerisinde yer almaktadır. Nitelik ise bir şeyin nasıl olduğunu gösterir ve hal, yatkınlık, yetenek ve yeteneksizlik, duygu nitelikleri ve şekil biçimlerinde dört ana türde incelenir. Nitelikler, karşıtlık ve çokluk/azlık da kabul edebilir. Benzerlik-benzemezlik açısından ayırt edici özellik gösterir. Niteliklerin çok yönlülüğüyle ilgili, kalıcı özellikler (hal), geçici durumlar (yatkınlık) ve duysal deneyimlerle ilgili nitelikler (duygu nitelikleri ve duygulanımlar)

arasındaki önemli ayrımlar da buradaki incelemede ele alınmıştır.

Dokuzuncu bölüme gelindiğinde, öncelikle Etki ve Edilgenlik kategorilerinin, birbiriyle zıt olabilme (ısıtmak-soğutmak gibi) ve derecelendirilebilme (az veya çok ısıtmak gibi) özelliklerine sahip olduğunu kısaca açıklayarak, Yer, Zaman ve Sahiplik gibi kalan diğer kategorilerle ilgili, bu kategorilerin doğaları gereği zaten yeterince anlaşıldığını düşündüğünü ve bu yüzden daha fazla detaya girmeden *Postpraedicamenta* öncesi kategoriler sistemini noktalamaktadır. Kategorilerin okuyucu zihninde daha kolay anlaşılabilmesi için literatürümüzde tüm kategorilerin bir cümlede yer aldığı somut bir örnek aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:⁸⁸

“*Bu on kategori bir tek şahısta toplanabilir: Mesela, fakih, filan kişidir (cevher), uzundur (nicelik), esmerdir (nitelik), filanın çocuğudur (görelî), oturuyor (durum), evindedir (mekân), şu senede (zaman), öğretiyor (etki), öğreniyor (edilgi), ipek elbiselidir (sahip olma).*”

Kitapta bu aşamadan sonra detaylarına ikinci bölümde yer vereceğimiz *Postpraedicamenta* kısmına geçilmektedir. Aristoteles burada önce terimler arasındaki mantıksal ilişkileri ve değişim biçimlerini ele alarak, karşıt olumların incelemesini, görelîlerin, karşıtların, sahip olma ve yoksun olma arasındaki karşı olumu, onay ve reddetmenin karşı olumları olarak dört türde izah eder ve sonrasında karşıtlık kavramına ilişkin bir analiz yapar. Öncelik kavramının, zaman, varlık gerekliliği, sıra, değer ve varlık nedeni açısından farklı anlamlar taşıdığını ise bir sonraki bölümde açıklamıştır. Öncelik-sonralık kelimelerinin basit bir zaman sıralamasının ötesinde, nedensellik, mantıksal bağımlılık ve ontolojik öncelik gibi metafiziksel ilişkileri ihtiva ettiğini ifade etmektedir. Eşzamanlılık kavramını, öncelik-sonralığın zıttı olarak, eşzamanlılık

⁸⁸ İbrahim Çapak, “Klasik Mantıkta Kategoriler Teorisi”, *Felsefe Dünyası* 40 (Şubat 2004), 124.

mahiyetinde incelemiştir. Hareket'i "oluş-yok oluş, çoğalma, azalma, nitelik değişimi ve yer değiştirme" biçimlerinde sınıflandırmış, on beşinci bölümde 'Sahip Olma'yı, bilgi, nicelik, bedensel özellikler veya mülkiyet gibi çeşitli durumları ifade edebilecek çok yönlü bir kavram olarak ele almıştır. Tüm bu yapısıyla *Kategoriler* kitabı, içeriğinde Aristoteles'in ontolojik ve mantıksal analizlerini birleştirdiği, varlık ve dil arasındaki ilişkiyi kıyas kuramını ortaya çıkarmak üzere lafızlardan başlatarak *Önermelere* kadar sistematik bir biçimde ortaya koyduğu eseri olarak göze çarpmaktadır.

Görüldüğü gibi Aristoteles, mantık tasarımıyla önermelerin oluşması için gerekli en temel terimlerin sınıflandırmasını, bütün düşüncenin ve akıl yürütmenin öncül malzemesini teşkil eden kavramsal alanların ilk düzenlemesini *Kategoriler* kitabında yapmıştır.⁸⁹ Aristoteles'e göre bir önermeyi mümkün kılan en küçük düşünce birimi olan terim ve terimler, şeyleri belirli yönleriyle ifade etmektedir. Bu yönlerin en genel tasnifi ise kategorilerdir. "*Cevher (Töz), nicelik, nitelik, görelilik, yer, zaman, durum, sahiplik, etki ve edilgi*" olarak ifade ettiği on kategoriyle, bir şeyin *ne olduğu*, nasıl olduğu, *ne kadar olduğu* veya *neye göre belirlendiği* gibi temel soruların sınırlarını çizmiştir.⁹⁰ Dolayısıyla kategoriler, hem varlık-düşünce-dil aksında mantığın kurucu temellerine yerleştirilen bir düzenleme hem de ontolojinin en geniş çerçevesini veren bir sınıflandırma niteliğindedir.

Aristoteles'in yaptığı bu kavramsal ve kategorik ayrımların amacı, önermelerde yüklem olarak kullanılabilecek anlam türlerini belirlemektir. Zira önerme, bir öznenin bir yüklem altında tasavvur edilmesiyle kurulur. Bu nedenle hangi yüklemelerin doğaya

⁸⁹ Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, 176-177.

⁹⁰ Aristoteles *Kategoriler* kitabında on kategoriden söz ederken İkinci Analitikler, Metafizik gibi eserlerinde sekiz kategoriden söz etmektedir. Bkz. Arslan, *Aristoteles*, 65-66; Paul Studtmann, *The Foundations of Aristotle's Categorical Scheme* (Milwaukee, Wisconsin: Marquette University Press, 2008), 8.

ve dile uygun olduğu, hangilerinin doğru bir tasdik ilişkisi kurabileceği, kıyas teorisini barındıran mantığın en temel meselesidir. Fârâbi ve İbn Sînâ'ye göre de kategoriler, önermelere hazırlık olarak bir alt yapı oluşturmakta, kıyas ve burhanın öğrenilebilmesine imkân sağlamaktadır.⁹¹ Aristoteles, buradan hareketle kategorileri, yanlış tasdiklerin önüne geçmede bir tür düzenleyici ilke yaptığı mantık sisteminde, teorik ilimlerin başında gelen ve insanı düşünme ameliyesinde hatadan koruyan zorunlu ve ispat edici ilim tasavvuruna ilerler. Kategorilerle bu ilmin en temel malzemesini vererek kavramların en genel sınıfları sayesinde düşünme edimini belirli bir açıklığa kavuşturur. Karmaşık olanı, bu vesileyle ayırıştırarak ve ispatın mümkün olduğu alanla, olamayacağı alanı da bu sayede birbirinden ayırır.

Kategoriler (Yüklemeler) kitabı, hem antik dönemde hem de sonraki felsefi gelenekler üzerinde belirleyici bir etki oluşturarak, M.Ö. I. yy'dan itibaren şerh geleneğinde ilk ve en çok konu edinilen eser olmuş, Aristoteles'in mantık ve ilim anlayışının temelinde ve merkezinde yer aldığı için külliyyatın toparlandığı günden bugüne kadar, bir kişinin Aristoteles ve klasik mantık çalışmalarına başlangıç noktası kabul edilmiştir.⁹² Ancak Aristoteles felsefesinde kategorilerin bu konumuna rağmen tartışmasız bir kısmı da neredeyse bulunmamaktadır. Zaman içinde kimi düşünürler tarafından tüm kitabın özgünlüğü dahi tartışmaya açılmış, kategorilerin sayısı, mahiyeti ve aidiyeti hakkında farklı birçok görüş ortaya atılarak tartışma konusu yapılmıştır.⁹³ Bu hususlar tezimin bağlamından uzak ve detayları çalışmamızın sınırları dışında kalsa da su götürmez bir gerçek olarak ifade edilmesi gereken fenomen şudur ki, kategorilerle ilgili tartının bir kefesine konacak her sözün karşısında Aristoteles'in *Kategoriler* doktrini bulunmaktadır.

⁹¹ İbn Sînâ, *Mantık*, 4; Takcı, *İbn Sînâ'da Kategoriler ve Kaynakları*, 163.

⁹² Michael Frede, *Essays in Ancient Philosophy* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987), 11.

⁹³ Evangelou, *Aristotle's Categories and Porphyry*, 27-28.

Tüm bu çerçeve içinde *Kategoriler*, yalnızca bir tasnif kitabı değil,⁹⁴ düşüncenin en temel yapısını ortaya koyan, kavramsal ayrımlar yoluyla aklın sınırlarını yansıtan ve ispatlanabilir bilgi alanını tanımlayan bir eserdir. Aristoteles'in mantığı bir alet olarak görmesi de buradan ileri gelir. Çünkü mantık, her bilimde kullanılması zorunlu olan bir yöntem bilgisiyken, *Kategoriler* ise bu yöntemin malzemesini oluşturan kavramların en yalın, en arı ve en temel biçimleridir. Bu nedenle kategoriler hem felsefi araştırmaların başlangıç noktası hem de tüm teorik disiplinlerin düşünsel önkoşulu olmuştur. Bu itibarla düşünüldüğünde, Aristoteles'in *Kategoriler*'inin, dilin belirli temel unsurları ve realitenin basit yapıtaşları arasında kurduğu köprüyle, hem bir anlama ve ifade etme, hem de bir varlık teorisi olarak işlev gördüğü aşikardır.⁹⁵

3.2 Kategoriler'in Antik Yunan Şerhleri

Şerh geleneğinin, daha önce detaylarını açıkladığımız Aristoteles eserlerinin ortaya çıkması ve külliyat haline getirilerek M.Ö. I. yy'da yayınlanmasından sonra, Aristoteles eserlerine yönelen akademik ilginin bir sonucu olarak ortaya çıktığı bilinmektedir.⁹⁶ Devam eden süreçte de bir usul haline gelen bu gelenek, özellikle Helenistik dönemin sonlarından Geç Antik Çağ'a kadar felsefi üretimin önemli bir biçimi halini almıştır. Öyle ki, bu tür yalnızca Aristoteles ve Platon gibi felsefi otoritelerin eserleriyle sınırlı kalmayıp, şiirsel, bilimsel, hatta tıbbi eserlerde dahi kullanılmıştır.⁹⁷

⁹⁴ Farklı görüşler bu konuda da bulunmaktadır. Bkz. Rıza Tevfik, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe* (İstanbul, 1336), 2/89-134.

⁹⁵ J. M. Moravcsik (ed.), *Aristotle: A Collection of Critical Essays* (London: Palgrave Macmillan UK, 1967), 145.

⁹⁶ Richard Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600 AD: A Sourcebook: 400 Hundred Years of Transition. Volume 3, Logic and Metaphysics* (London: Bristol Classical Press, 2012), 5.

⁹⁷ Andrea Falcon, "Commentators on Aristotle", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2025).

Şerh çalışmaları, bir metni genellikle pasajlara ayırmak suretiyle analiz eden metinlerdir. Öncelikli işlevi ve amacı da bu itibarla, değerli fakat anlaşılması güç kabul edilen metinleri açıklığa kavuşturmak ve öğretilabilir hale getirmektir. Nitekim, M.S. II. yüzyıl filozofu ve şârih Galen, şerh usulünü bir öğretim yöntemi olarak kavradığını belirtilerek şerhin pedagojik niteliğinden söz etmekte, yine çağdaşları Adrastus ve Aspasius'un çalışmalarını da bu işlevin uygulamadaki örnekleri olarak ifade etmektedir.⁹⁸ (Kategoriler hakkında yazdıkları bilinen bu üç şârihin eserleri günümüze ulaşmamıştır.)

Aristoteles metinleri yaygın dolaşıma girdikten sonra, esasen o dönemin felsefi ihtiyaçlarına cevap verdiği için okunmaya başlanmış ve okunan eserlere karşı da çeşitli eleştirel ve yapıcı tavırlar gelişmiştir. Bu ilgi, Aristoteles'in şahsi otoritesinden ziyade, metinlerin kendi otoritesi ve entelektüel seviyesinin adeta zorunlu bir sonucu olmuştur.⁹⁹ Antik dönem boyunca ve hatta günümüze kadar uygulanan eğitim programlarının içeriği de bu durumu doğrulamaktadır. Külliyyatın tasnifinde Andronicus'un en başa yerleştirdiği *Kategoriler*, artık özel bir cazibe noktasına dönüşerek antik çağ boyunca yoğun bir şekilde yorumlanmıştır. Külliyyatta olduğu gibi şerh geleneğinde de *Kategoriler* daima mantık külliyyatının başlangıcına yerleştirilmiştir. Çünkü hem terimlerin mahiyetini açıklaması hem de bütün *Organon*'un kavramsal temelini atması bakımından ilk sırada yer alması doğal görülmüştür. Antikçağ boyunca yorumcular, eserin bu konumunu özellikle vurgulayarak, burada yapılan ayrımların kıyas teorisi ve bütün önerme analizine varan Aristoteles mantığının başlangıcı ve dayanak noktası olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁰⁰ Zira kıyas, ancak doğru ve tutarlı

⁹⁸ Galenus, *Selected Works*, çev. P. N. Singer (Oxford [England] New York: Oxford University Press, 1997), 19.

⁹⁹ Falcon, "Commentators on Aristotle".

¹⁰⁰ Griffin, *Aristotle's "Categories" in the Early Roman Empire*, 11-13; Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600 AD: A Sourcebook: 400 Hundred Years of Transition. Volume 3*,

terimlerle kurulabilirken, terimlerin kavramsal alanını belirleyen de kategorilerdir. Bu nedenle Kategoriler, Aristotelesçi mantık geleneğinde neredeyse vazgeçilmez bir başlangıç kitabı olarak ele alınmış ve Aristoteles ilimlerinin düzeninde kurucu bir rol oynayarak Aristoteles mantığına giriş için temel metin haline gelmiştir. Bu durum risalenin, şerh geleneğindeki merkezi yerini de sağlamlaştırmıştır. Daha erken dönemlerde *Kategoriler*'in farklı geleneklerden aldığı etkileşimler sonrası gelen yorumlara Andronicus'un öğrencisi Saydalı Boethus'un (Boethus of Sidon) (M.Ö. 1. yüzyıl–M.S. 1. yüzyıl) kabul gören tamamlayıcı ve derinlemesine yanıtlar vermesiyle şerh geleneği kurumsallaşmaya yönelmiştir.¹⁰¹ Boethus aynı zamanda *Kategoriler*'in kelime kelime ve daha detaylı bir şerhi metodunu izleyerek hocasının katkılarını daha ileri taşımış,¹⁰² bir taraftan da şerh metodunun gelişimini güçlendirmiştir. (Boethus'a ait bugün elimizde bir kategoriler şerhi bulunmamakla beraber ancak sonraki çalışmalardan gıyaben bilgi sahibiyiz.¹⁰³)

Tarihsel süreçte şerh geleneğinin en önemli ürünleri ilk defa, Berlin akademisinin 1900'lü yılların başında yayınladığı '*Commentaria in Aristotelem Graeca (CAG)*' serisinde yayınlanmıştır. Bugüne geldiğimizde ise, bu külliyyat içinde *Kategoriler* üzerine yazılan başlıca tam şerhlerin tamamı, '*Ancient Commentators on Aristotle*' projesi kapsamında İngilizce'ye kazandırılarak akademik dünyanın erişimine sunulmuştur.¹⁰⁴ Çeviriler, bir yorum zincirinin halkaları gibi birbirini takip eden eserleri

Logic and Metaphysics, 31-36.

¹⁰¹ Griffin, *Aristotle's "Categories" in the Early Roman Empire*, 177-179 ve 205-206.

¹⁰² Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, çev. Michael Chase (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014), 44.

¹⁰³ Bkz. Simplicius, *On Aristotle Categories 5-6*, çev. Barrie Fleet - Frans Haas (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014); Simplicius, *On Aristotle Categories 7-8*, çev. Barrie Fleet (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014).

¹⁰⁴ Aristoteles eserleri üzerine yazılan antik şerhler ve şârihleriyle ilgili, 1987 yılında başlatılan uluslararası katılımlı bir proje kapsamında hem İngilizce tercümeleri hem de akademiye henüz kazandırılmamış olan eserlerin gün yüzüne çıkarılması için hala devam eden modern bir çalışma yürütülmektedir. Bu çalışmayla gelinen noktada elde edilen çıktılarla ilgili, ilgililerinin

içermektedir. Ayrıca, dönemin öğrencileri için kaleme alınmış giriş niteliğindeki metinler de İngilizcede mevcuttur. C.A.G. 23.2'de yer alan anonim bir *Kategoriler* parafrazı ise henüz İngilizce'ye çevrilmemiş olan tek kaynaktır. Bu kapsamlı çeviri faaliyeti, antik dünyada *Kategoriler* üzerine süren felsefi tartışma ve yorum geleneğinin toplu bir şekilde anlaşılmasına ve daha önce açıklık kazanmamış önemli tartışma başlıklarının da çözüme kavuşturulmasına imkân alanı açmaktadır.

Üzerine yazılan eserler hakkında, yorum mu şerh mi ayrımı yapabilmek için farklı değerlendirmeler söz konusu olsa da, milattan önceki dönemdeki çalışmalara bakıldığında *Kategoriler*'in beş erken dönem 'yorumcu/şârih'inin, Peripatetik filozoflar Andronicus ve Boethus, Stoacı filozoflar Athenodorus ve Ariston, Platoncu filozof Eudorus Alexandria olduğu bilgisi karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu şârihlerin herhangi birine ait günümüze ulaşmış müstakil bir *Kategoriler* şerhi bulunmamaktadır.¹⁰⁵ Kendi eserleri elimizde olmayan şârih/yorumcularla ilgili ancak sonraki şerhler içerisinde zikredildikleri itibarla bilgi sahibi olabildiğimiz için haklarında yapacağımız değerlendirmeler de ancak tali dereceli olacaktır. Milattan sonraki döneme gelindiğinde, I. Yüzyıldan itibaren Alexander of Aphrodisias, Sotion ve Achaius, Adrastus of Aphrodisias ve Aspasius gibi yorumcu/şârihlerin *Kategoriler* üzerine yazmış olduklarını da yine sonraki kaynaklardan öğreniriz ve bu kişilere ait somut şerhler de elimize ulaşmış değildir.¹⁰⁶ M.S. II. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun çeşitli saiklerle felsefi pratiğe destek vermesi sonucu, Platoncu, Stoacı, Peripatetik ve Epikürcü geleneklerde

istifadeleri için çalışmamızın sonuna bir bölüm eklenerek (Ek 1), bugün elimizdeki antik dönem şerhlerine ilişkin eser-müellif-çeviri durumu gibi bilgileri içeren bir liste çalışmamıza dahil edilmiştir. Konumuzun kapsam ve sınırlılıkları itibarıyla bu tezde *Kategoriler* kitabı ekseninde şerhler ve şârihleri hakkında bilgiler ele alınmaktadır.

¹⁰⁵ Simplicius, *On Aristotle Categories* 7-8, çev. Barrie Fleet (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014), 13.

¹⁰⁶ Falcon, "Commentators on Aristotle"; Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600 AD: A Sourcebook: 400 Hundred Years of Transition. Volume 3, Logic and Metaphysics*, 5-11.

felsefe kürsülerinin kurulmasıyla şerh geleneği olumlu etkilenecek gelişim sürecini sürdürmeye devam etmiştir. Bu destek sonucu felsefenin nasıl şekil değiştirdiği konusu ise ayrı bir tartışma konusu olabilir. Nitekim İmparatorluğun Hristiyanlığı kabulüne rastlayan dönemle birlikte Yeni-Platoncu geleneğin Aristotelesçi ve Platoncu görüşleri birleştirmesi ile Hristiyanlık için felsefenin makul hale taşındığını görülmektedir.

Geç Antik Çağ'da şârihler genellikle Platoncu gelenektendir. Bu filozoflar, bahsettiğimiz üzere Aristoteles'i hocası Platon'a tam bir halef olarak telakki ettikleri için iki filozofu uzlaştırmayı temel ilke edinmişlerdir. Bakış açıları çerçevesinde, Platon felsefesini incelemeye başlamadan önce bir ön koşul olarak Aristoteles'in *Kategoriler* eserine sahip çıkarlar. Böylece felsefe öğrencilerine başlangıç metni olarak sunulan *Kategoriler* üzerine yürütülen şerh faaliyetleri, bu dönemde de tekrar büyük bir önem kazanarak durmaksızın devam etmiştir.¹⁰⁷ M.S. III. Yüzyılda Porphyrios'un eğitim maksadıyla ilki tarafımıza ulaşmamış iki *Kategoriler* şerhi yazdığı bilinmektedir ('To Gedalius' ve 'By Questions and Answers'¹⁰⁸).¹⁰⁹ Elimizdeki *Kategoriler* şerhinin ilkinde göre daha derli toplu olduğu bilinen Porphyrios, ayrıca sonralarda *Organon* külliyyatına da dahil edilen, Aristoteles'in yükleme teorisine bir giriş ve kendi başına bir şerh niteliğindeki *Îsâgûcî*'nin (*Giriş*) yazarıdır. Bu kitap, *Kategoriler*'le başlayıp ve Aristoteles mantığı üzerine ilerleyen felsefeye ait okuma müfredatı içinde, sıfırdan başlayanlar için tasarlanmış bir başlangıç kitabı olarak kabul görmüştür.

Porphyrios'un (yakl. M.S. 234-305) *Kategoriler* tartışmaları üzerindeki etkisi, Iamblichus (yakl. M.S. 240-325) ve Dexippus (yakl. M.S. IV. yy) aracılığıyla sonraki

¹⁰⁷ Falcon, "Commentators on Aristotle"; Sorabji, *Aristotle Re-Interpreted*, 228-229; Miira Tuominen, "Philosophy of the Ancient Commentators on Aristotle", *Philosophy Compass* 7/12 (2012), 854.

¹⁰⁸ Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, çev. Michael Chase (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014), 25.

¹⁰⁹ Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, 2014, 17-18.

geleneğe taşınmıştır. Iamblichus'un *Kategoriler* üzerine bir şerhi yoktur fakat, yorumlarının içeriği hakkında öğrencisi Dexippus'un bize ulaşan şerhi sayesinde bilgi aktarılmıştır.¹¹⁰ Dexippus'un *Kategoriler* şerhi, Iamblichus'un yaklaşımının kısa bir özetini içermekte, *Kategoriler* üzerine soru-cevap formatında ve daha ziyade Porphyrios'un çözüm ve yorumlarının özetlendiği bir metin sunmaktadır. Simplicius'un ifadesiyle Dexippus, seleflerini tekrar etmiş ve hocası Iamblichus'un düşüncelerini neredeyse hiç geliştirmemiştir.¹¹¹ Syrianus ise (yakl. M.S. 410-485), Aristoteles'ten başlayarak Platon'a yönlendiren bir öğretim sistemi kurucusu olarak ders geleneğini önemsemiştir. *Kategoriler* için doğrudan şerhi bilinmemekle beraber öğrencisi Proclus'u (yakl. M.S. 410-485) Aristoteles külliyyatının tamamında eğitmiştir. Proclus'un *Kategoriler* şârihi olduğuna dair veri bulunmaz iken, Syrianus'un rehberliğinde Aristoteles'in tüm külliyyatını sistematik olarak okuduğu ve sonraki yorum geleneğine aktarımda önemli bir halka olduğu bilinmektedir. Daha sonra Ammonius'un (yakl. M.S. 440-520) *Kategoriler* şerhi bize ulaşmıştır. Şerhlerini kendi yazmadığı, Aristoteles üzerine verdiği derslere katılan öğrencileri tarafından kayda geçirildiği söylenmektedir. Olympiodorus (yakl. MS 495-565)'un da durumu Ammonius'la benzerdir. Elias / David (yakl. M.S. 6. yy), Olympiodorus'un öğrencileridir. Onlar da yine ders notu tarzındaki şerh geleneğinin bir temsilcileridir. Philoponus ise (yakl. M.S. 490-570), *Kategoriler* üzerine verdiği derslerin edisyonunu kendisi hazırlamıştır. Yani ders kökenli olsa da metni bizzat düzenleyip yayıma uygun hale getiren ilk şârihlerden biri olarak Ammonius ve Olympiodorus'tan ayrılır.

Geç antik dönemin en etkili şârihi olarak kabul edilen isim Simplicius (yakl. M.S. 490-560) olmuştur. *Kategoriler* üzerine en kapsamlı, bütüncül ve felsefi açıdan en

¹¹⁰ Falcon, "Commentators on Aristotle".

¹¹¹ Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, 2014, 18.

derin şerhi o kaleme almıştır. Şerh modelinde, önceki tüm gelenekleri özümseyerek birleştirmiş, Platon ile Aristoteles arasında esaslı bir uyum olduğunu ortaya koymak istemiştir. Titiz okuma yöntemi, eleştirel değerlendirmeleri ve kapsamlı kaynak kullanımıyla antik çağda *Kategoriler* ‘in kabulüne ilişkin en değerli kaynak olarak onun eseri görülmektedir.¹¹²

Antik Yunan geleneğinden günümüze ulaşan *Kategoriler* şerhleri bu itibarla aşağıdaki şekilde kronolojik olarak listelenebilir:

	Filozof	Dönem
1	Porphyrrios	"M.S. 3. yüzyıl sonu"
2	Dexippus	"M.S. 4. yüzyıl"
3	Ammonius	"M.S. 5. yüzyıl sonu / 6. yüzyıl başı"
4	Philoponus	"M.S. 6. yüzyıl"
5	Simplicius	"M.S. 6. yüzyıl"
6	Olympiodorus	"M.S. 6. yüzyıl"
7	Elias/David	"M.S. 6. yüzyıl"

Şekil 3.¹¹³

Felsefi dönemler olarak bakıldığında, Antikçağ düşüncesinden Orta çağ düşüncesine geçiş, başlangıçta Aristotelesçi (Peripatetik) okulun Stoacılar ve Platoncularla yürüttüğü tartışmalarla şekillenmiş olsa da milattan sonra kısa süre içinde Yeni-Platonculuk hâkim paradigma haline gelmiştir. Plotinos sonrası Yeni-Platoncu gelenek, Stoacı içe dönüş teorisi ve Aristotelesçi mantık–metafizik mirasını kendi sistemine dahil ederek önceki okulları hem dönüştürmüş hem de büyük ölçüde kendi

¹¹² Falcon, “Commentators on Aristotle”.

¹¹³ Bu filozofların yaşadığı düşünülen dönemlere ilişkin net tarih bilgisi kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Metin içerisinde yaklaşık tarihlerini paylaşmış olmakla beraber buradaki listemize dönem bilgileriyle kronolojik sıralama verilmiştir. Bkz. Ross, *Aristotle*, 1995, 316; Tuominen, “Philosophy of the Ancient Commentators on Aristotle”, 862; “Ancient Commentators on Aristotle”.

içinde eritmiş görünmektedir. Bu dönemde önceki filozofların metinlerine yazılan şerhler, özellikle Aristoteles üzerine çalışan İskenderiyeli Aristotelesçi Alexander of Aphrodisias gibi figürler, bu yorum geleneği aracılığıyla özgün felsefi katkılarını ortaya koymuşlardır. Yorumlar/şerhler, hem Aristoteles'in (bilhassa *Kategoriler*) eserlerini son derecede ileri seviyede anlama ve üzerine düşünme ortamı doğurmuş, hem de Antik Yunan felsefesinin bin yıllık gelişimini yansıtan zengin bir durup düşünme noktası olmuştur. Bu çalışmalar sayesinde başka kaynaklarda kaybolmuş birçok düşünce fragmanlar halinde de olsa günümüze taşınabilmiştir. Tabi bunun yanı sıra, eserlerin çarpıtılmış olma riski veya yanlış yayınların yapılmış olma ihtimali de kuvvetle muhtemel olarak karşımızda durmaktadır. Yine de yorumcuların eserleri, tarihsel olarak bir köprü görevi görmekte, okuyucusunun da bu köprülerin yapımında kullanılan malzemelerin kalitesini ve yapım aşamasındaki olası çarpıtmaları sürekli olarak sorgulamasını gerektirmektedir. Antik dönem çalışmaları böylece sonraki Latin ve İslam felsefeleri üzerinde derin etkiler kurarak, Batı düşüncesi tarihinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır.¹¹⁴

Boethius (yakl. M.S. 475–526), hem Aristotelesçi mantığın hem de Platoncu geleneğin Latin dünyasındaki ana aktarıcısı olmuştur. Yeni-Platoncu gelenekteki gibi Platon ve Aristoteles'i felsefi otorite kabul ederek, her iki filozofun temel konularda uzlaştığını göstermek amacıyla tüm eserlerini Latinceye çevirmeyi ve bunlara şerh yazmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda *Kategoriler* ve Porphyrios'un *Îsâgûcî*'sini de tercüme etmiş ve özellikle *Îsâgûcî* ile *Önermeler* üzerine iki farklı seviyede şerh kaleme almıştır. Onun ardından gelen dönemde ise *Îsâgûcî*, *Kategoriler* ve *Önermeler* üzerindeki yorum faaliyeti çoğunlukla el yazması kenarlarına işlenen haşiyelerle devam

¹¹⁴ Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600 AD: A Sourcebook: 400 Hundred Years of Transition. Volume 3, Logic and Metaphysics*, 1-3.

etmiş, böylece Antik dönem Aristotelesçi mantık mirası Latin Orta Çağ düşüncesine istikrarlı biçimde taşınmıştır.¹¹⁵

İslam filozofları da Aristoteles'in *Kategoriler*'i üzerine şerhler yazdıkları gibi Kategorilere muadil eserler yazmışlardır. Fârâbi'nin '*Kitâbü'l-Mağûlât*' adlı eseri, İbn Sînâ'nın '*Eş-Şıfâ*' sı, Endülüs geleneğinde İbn Rüşd'ün *Kategoriler* üzerine kaleme aldığı orta şerhi, Gazzâlî'nin '*Mîyârü'l-İlm*'i, Nasîrüddin Tûsî'nin '*Esâsü'l-İktibâs fi'l-Mantık*' adlı eseri neşredilmiş önemli kaynaklar arasında mutlaka sayılmalıdır. Böylece İslam dünyasında da *Kategoriler* literatürü, Fârâbi'den İbn Rüşd'e, Gazzâlî'den Tûsî'ye uzanan geniş bir yorum geleneği içinde süreklilik göstermiştir.¹¹⁶ *Kategoriler*; Grekçe, Latince ve İslam felsefesi geleneklerinde kapsamlı bir şekilde ele alındıktan sonra, aralarında Descartes, Spinoza, Leibniz ve Kant gibi erken modern Avrupa'nın çığır açan filozoflarından da eleştiriler almıştır. Modern Avrupa mantığının dönüşümüyle birlikte felsefe ve yüksek öğrenimdeki pozisyonunu kaybetmiş görünse de yapılan yeni çalışmalarla tekrar eski konumuna dönmek için oldukça yüksek bir potansiyel taşımaktadır.¹¹⁷

¹¹⁵ Falcon, "Commentators on Aristotle".

¹¹⁶ Takcı, *İbn Sînâ'da Kategoriler ve Kaynakları*, XV-XVI.

¹¹⁷ Griffin, *The Reception of Aristotle's Categories, c. 80 BC to AD 220*, 4.

II. BÖLÜM: ARİSTO MANTIĞI'NA GİRİŞ OLARAK KATEGORİLER 10-15'İN ANTİK YUNAN ŞERHLERİNDEKİ YERİ

1. Kategoriler 10-15 (Postpredicaments)

Aristoteles'in *Kategoriler* eserinin, özellikle Geç Antik Çağ ve daha sonraki Aristotelesçi gelenekte üçlü bir yapısal tasnif çerçevesinde ele alındığından daha önce söz etmiştik. *Kategoriler*'in bu editöryel bölümleri mantıksal işlevlerine göre; esere hazırlık niteliği taşıyan “*Antepredicamenta*” (1–3. bölümler), on kategori öğretisinin sistematik biçimde işlendiği ana gövde olan “*Praedicamenta*” (4–9. bölümler) ve kategorik ilişkilerin incelemesini içeren “*Postpredicamenta*” (10–15. bölümler) şeklinde bölümlendirilerek Latince isimlendirilmiştir. “*Postpredicamenta*” (Postpredicaments) terimi ise, kitabın son bölümünün bu tasnif içerisindeki konumdan türeyen bir isimlendirme olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁸

Bölümlendirme ve isimlendirmelerin tam olarak ne zaman ve kim tarafından yapıldığına dair literatürde çeşitli yorumlara rastlamak mümkün fakat bu konuda somut bir bilgi bulunmamaktadır. Kuvvetle muhtemel veri ise, eser üzerindeki bu işlemlerin Andronicus sonrası dönemde bilhassa *Organon*'u terimler-önergeler-kıyaslar şeklinde sistematik bir mantık silsilesi olarak okuyan şerh geleneğinde yapıldığı, Latince isimlendirilmiş olmasına istinaden de şerh geleneğine paralel şekillenen Latin geleneği ile ilişkisi karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁹ *Postpredicamenta* ifadesi, Latin terminolojisinin mekânsal-zamansal bir ön ekle (post-) genişletmesi sonucu ortaya çıktığı

¹¹⁸ Shields, *Aristotle*, 2007, 151; Griffin, *Aristotle's "Categories" in the Early Roman Empire*, 16-18.

¹¹⁹ Sorabji, *Aristotle Transformed*, 73.

anlaşılmaktadır. Boethius sonrası dönemde ‘praedicamenta’ teriminin ‘kategori’ karşılığı olarak sabitlenmesi, kategorilerden sonra gelen bu kısım da doğal olarak ‘sonradan gelenler’ (*post-praedicamenta*) şeklinde nitelenmesine zemin hazırlamıştır.¹²⁰ Bölüm daha sonraları İslam felsefesinde ise, Fârâbi tarafından ‘kategorilerin eklentileri’ anlamında ‘*Levâhik ül-Makûlât*’ olarak Arapça isimlendirilmiştir.¹²¹

Aristoteles’in kendisi, söz konusu bölümler için ne özel bir başlık kullanmış ne de onları münferit bölümler olarak ayırmıştır. Rodoslu Andronicus’un külliyyatı düzenlenme çalışmalarında önceliği, detaylarına daha önce yer verdiğimiz şekilde, Aristoteles’e nispet edilen eserlerin otantikliği, iç yapıları, birbirleriyle olan ilişkileri ve külliyyat içindeki konumlarının tespitine odaklıydı. Felsefe öğreniminin mantıkla başlaması gerektiği yönündeki yaklaşımı doğrultusunda, mantık eserlerini müstakil olarak düzenlemiş ve külliyyatın başına yerleştirmişti. Bugün Andronicus’un çalışmasının yöntemi ve iç tasarımına dair elimizde somut bir veri bulunmamakla beraber,¹²² Andronicus kendi edisyonunda *Kategoriler* kitabını “*Postpraedicamenta*” kısmı olmadan sunmuştur.¹²³ Andronicus, bu bölümleri *Kategoriler* ve *Topikler* arasında bir köprü kurmak için sonradan ve yanlış bir şekilde dahil edildiği gerekçesiyle reddetmiştir.¹²⁴ Onun bu değerlendirmesi, *Postpraedicamenta*’nın Aristotelesçi mantık külliyyatı içindeki statüsüne dair kendisinden sonraki tartışmaları başlatmış olsa da, çalışmalarının *Kategoriler* kitabındaki bu ayrımın şekillenmesinde önemli bir zemin oluşturduğu açıktır. Nitekim Andronicus’un bu yaklaşımına rağmen kendisinden hemen

¹²⁰ Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, 13-17; Pini, *Categories and Logic in Duns Scotus*, 9-11.

¹²¹ Keklik, *İslam Mantık Tarihi - Farabi Mantığı*, 2/61.

¹²² Sorabji, *Aristotle Transformed*, 59.

¹²³ Barnes - Griffin, *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, 34.

¹²⁴ Sorabji, *Aristotle Re-Interpreted*, 97; Griffin, *Aristotle’s “Categories” in the Early Roman Empire*, 36-37.

sonra gelen şârihler bu bölümleri metnin ayrılmaz bir parçası olarak ele almıştır.¹²⁵ Gelenekte de Aristoteles'in kategoriler öğretisi bu tasnif çerçevesinde okunup anlaşılmış ve bu şekilde kalıcı bir biçimde sınıflandırılarak günümüze ulaştırılmıştır.¹²⁶

Kitabın bütünlüğü içerisinde bakıldığında “*Postpraedicamenta*” olarak anılan son kısmın, “*Kategoriler hakkında söylediklerimiz yeterli olmalı. Sırada karşıt olumların alışıldık anlamlarını söylemek var...*”¹²⁷ cümleleriyle başladığı göze çarpar. Dolayısıyla hem ele alınan kavramların mahiyeti hem de metinden anlaşıldığı itibarla Aristoteles'in artık kategori öğretisini tamamladığını düşünmek olağan görünmektedir. Bölümde ele alınan karşıtlık, öncelik-sonralık, eşzamanlılık, hareket ve sahip olma kavramlarıyla, Aristoteles'in burada mantık öğretisindeki kategorik ilişkileri ve yüklemleme mantığında işe yarayacak önemli hususları işlediği görülür. Bu kısımda kategorilerin ontolojik tasnifinden sonra, bu tasnifte yer alan terimlerin önermede ve kıyasta nasıl kullanılacağına dair temel ayrımları ortaya koymak üzere kategorilerden bir adım öteye geçerek, önerme oluştururken yapılabilecek potansiyel hataların önüne geçmeyi, sonrasında da kıyasta öncül olacak bu önermelerle yanlış çıkarımlara varmayı engelleyecek mantıksal tutarlılığı güvence altına almayı amaçlar. Bunu, metinde ele aldığı kavramsal ilişkileri ‘Sokrates hastadır’, ‘Sokrates sağlıklıdır’ gibi önerme örnekleri üzerinden anlatması ve bu ilişkilere istinaden önermelerin alacağı yanlışlık doğruluk değerlerini incelemesi, ilişkilerin bir ‘konuda’ onaylanmasından söz etmesi ve burada bir ‘orta terim’ izahatı yapması gibi kıyasın bileşenleriyle açıklamasından da açıkça anlamak mümkündür.¹²⁸ Bu bakımdan *Postpraedicamenta*, muhteviyatı itibarıyla kategorilerin sunduğu ontolojik çerçevenin, mantıksal söylem içinde yanlış veya hatalı biçimde kullanılmasını önleyen, düzenleyici ve çok yönlü bir işleve sahiptir. Aristoteles

¹²⁵ Sorabji, *Aristotle Re-Interpreted*, 4; Sorabji, *Aristotle Transformed*, 73.

¹²⁶ Barnes - Griffin, *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, 38-39.

¹²⁷ Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 48; Aristoteles, *Categories and De Interpretatione*, 31.

¹²⁸ Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 49, 53-54, 56.

böylece, *Kategoriler* öğretisini, kategorize ettiği terimler arasındaki ilişkisel ve süreçsel bağları kurarak, önermeler ve kıyasa geçişte ortaya çıkan kavramsal boşluğu dolduran bir köprü olarak bu bölüm ile tamam etmiştir.¹²⁹ Aristoteles’e göre analitik, bir dil oyunu değildir, özgün ilim ve mantık anlayışıyla kurguladığı ispatçı ilmin formlarına ulaşmak için ontolojik gerçekliklere ve bunların doğru anlaşılıp doğru ifade edilmesine olan ihtiyacı burada gidermektedir.

Metni incelediğimizde, *Postpraedicamenta*’nın ilk konusu karşıtlık türlerinin ayrımıdır. Burada karşıtlığın tek tip bir ilişki olmadığı, önerme içinde kullanılacak terimler arasında dört farklı karşıtlık ilişkisi olabileceği belirtilir ve buna bağlı olarak da önermeler arasındaki karşıtlıkların aynı mantıksal sonuçları doğurmadığı ortaya konmuştur. Bu bölümdeki karşıtlık ayrımları, esasen terimlerin önermelerde nasıl birlikte yer alabileceğini, hangi durumlarda birbirlerini dışladıklarını ve bu dışlamanın mantıksal sonuçlarının ne olduğunu belirlemeye yöneliktir.¹³⁰ Bağlam içerisinde düşündüğümüzde de, mantık yapmanın amacı ‘doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden’ ayırt etmek ise ve kıyas, ‘bazı şeyler konulduğunda, başka bir şeyin sırf bu konulanlar yüzünden zorunlu olarak çıkması’ olarak tanımlanıyorsa, şüphesiz yapılacak işlem büyük ölçüde ve temel olarak bu karşıtlıkların analizine dayanmaktadır.¹³¹

Aristoteles mantığında göreliler, anlamlarını başka bir şeye göre kazanan terimler olarak tanımlanır.¹³² ‘Efendi-köle’, ‘iki kat-yarım’ gibi yüklemeler, kendi başlarına değil, zorunlu olarak birbirlerine nispetle anlam kazanırlar ve varlıklarını

¹²⁹ Aristoteles, *Categories and De Interpretatione*, 69-70; Brian Dobreski, “Re-Examining Aristotle’s Categories as a Knowledge Organization System”, *Nasko* 8 (12 Kasım 2021), 8; Shields, *Aristotle*, 2007, 151; Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, 30; Mesquita - Santos, *New Essays on Aristotle’s Organon*, 36.

¹³⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, Blm 10.

¹³¹ Shields, *Aristotle*, 2007, 458; Shields, *Aristotle*, 2007, 119; Aristoteles, *Organon III - Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 1966), 5.

¹³² Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 35.

bütününü birbirlerine borçludurlar. Bu durum, kategorilerin temel ayrımlarından biri olan görelilik kategorisiyle güvence altına alınmış görünse de, söz konusu kategorinin tek başına mantıksal çıkarım üretmeye yetmediği kitabın *Postpraedicamenta* bölümünde ilişkisel bağlamıyla tekrar ele alınmasından anlaşılmaktadır.¹³³ Zira görelilik, bir terimin başka bir şeye referansla söylenmesini teminat altına alırken bu ilişkinin ters yönden zorunlu olarak kurulup kurulamayacağı, yani ilişkinin karşı tarafının hangi mantıksal statüye sahip olduğu henüz belirlenmiş değildir. Dolayısıyla bölümde ele alınan karşıtlık türlerinin ilki görelilik karşıtlık ilişkisi, iki terimin birbirini tanımlama gereği zorunlu olarak gerektirdiği ilişkisel bir karşıtlıktır. Bu sebeple, konusunun dışında başka bir varlığı gerektirdiği için karşıtlık ilişkilerinin en zayıfı görelilik karşıtlık ilişkisidir denilmektedir.¹³⁴

Aristoteles, görelilerin sadece doğru tanımlanmış ‘karşılıkları’ ile tam bir karşılıklılık içine girebileceğini ifade eder.¹³⁵ ‘Efendi-köle’ örneğinde bakıldığında; ‘efendi’ terimi, yalnızca başka bir şeye göre söylenmekle kalmayıp, aynı zamanda bu başka şeyin zorunlu olarak ‘köle’ konumunda bulunmasını gerektirir. Görelilik karşıtlar zihne bu terimlerin birbirleriyle olan ilişkisine dair bir ön kavrayış sağlarken, buradaki görelilik ile görelilerin kendi arasındaki karşıtlık durumu farklı şeyleri ifade etmektedir. Yani görelilik, kategorik durumu ifade ederken görelilik karşıtlık, önerme seviyesinde ve yargısal bir anlam taşımaktadır. Bu ön kavrayış olmadan terimlerin doğru kategorilere yerleştirilmesi ve geçerli bir kıyas kurulması oldukça güç görünmekte, hatta mümkünatı bulunmamaktadır.¹³⁶ Kıyas yapısı içerisinde düşünüldüğünde ise: ‘Efendi olan herkes

¹³³ Görelilik kategorisinin anlatıldığı yedinci bölümde de ele alınmış olan görelilik karşıtlık, terimlerin görelilik karşıtlıklarının dilsel bağlamıyla ifade edilmiştir. Bkz. Aristoteles, *Kategoriler*, Blm 7.

¹³⁴ Abdullāh B. Muḥammad Al-Wahbī, *Tafsīr Ma‘ānī Alfāz Aristūṭālīs fī Kitāb al-Maqūlāt* (Mısır, 2008), 241.

¹³⁵ Mesquita - Santos, *New Essays on Aristotle's Organon*, 262,269.

¹³⁶ Griffin, *The Reception of Aristotle's Categories, c. 80 BC to AD 220*, 365.

bir başkasına göre efendidir.’ şeklindeki tümel bir öncül ile ‘A, B’nin efendisidir’ gibi tekil bir öncülden çıkan sonuçta B’nin A’ya göre zorunlu bir karşı konumda olduğu, bu karşıtlık ilişkisinin bilgisine istinaden ortaya çıkar. Bu durum, yeni bir nitelik eklemek yerine ilişkinin ters yönünü mantıksal olarak konumlandırarak çıkarımı mümkün kılar.¹³⁷

Görelî karşıtlığın ayrıca incelenmesinin bu çerçevede, betimleyici göreliliğin Aristoteles’in asıl amacı olan zorunlu bilgi üretimine elverişli hale getirilmesi ihtiyacından doğduğu düşünülebilir. Örneğin ‘üstün olmak’ gibi birçok görelî yüklem, aslında karşı bir konumu zorunlu olarak üretiyor değildir, dolayısıyla bu tür terimler üzerinden mantıksal çıkarım kurmak da mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla *Postpraedicamenta*’da ele alınan görelî karşıtlık ilişkisi, ‘görelilik’ kavramını ve kategorisini mantıksal açıdan işlevsel ve işlenebilir hale getiren temel ilke durumundadır. Sonuç olarak göreliliğin, ilişkinin varlığına dair olduğu, bölümde ele alınan bu karşıtlık ilişkisinin ise göreliliğin önerme içindeki zorunlu karşıt ve çift yönlü yapısını temin ettiği anlaşılmaktadır.

Nitelik kategorisinde yer alan, örneğin ‘beyaz-siyah’, ‘sağlıklı-hasta’ gibi karşıt kavramların karşıtlığı ise önermeler içerisinde ayrı bir mantıksal yapı sergilemektedir. Bu tür, görelî terimlerin karşıtlığında olduğu gibi bütünüyle ilişkiye indirgenemez. İyi ve kötülük, beyaz ve siyah örnekleriyle terimlerin kendi aralarındaki karşıtlık durumlarından ziyade, buradaki anlatımın asıl konusu, önerme yapısı içinde yer alacak niteliksel karşıt terimlerin birbirlerine olan karşıtlıklarını ele alarak, buna istinaden kurulacak önermelerin maddî doğruluğu ile geçerli kıyas kurulabilmesine imkân

¹³⁷ Aristoteles, Kategoriler, Blm 7, 10.

oluşturmaktır.¹³⁸ ‘Siyah’ ve ‘beyaz’ın, ‘iyi’ ile ‘kötü’nün karşıtlığı, bu terimlerin aynı konuya aynı anda aynı bakımdan yüklenememeleri anlamına gelir ve bu karşıtlık ilişkisinin bilgisi sayesinde ‘Hiçbir siyah şey beyaz değildir’ gibi tümel olumsuz bir önerme kurulabilmektedir. Ayrıca bu iki terim birbirini böylesine dışlayıcı olmasaydı bu önerme de mutlak zorunlu bir doğruluk değeri taşıyamazdı. Aristoteles bu vesileyle terimler arası karşıtlığın ne demek olduğunu, karşıtların karşı olumunun önerme içindeki yerleşimi ve kıyasta neyi tetiklediğini göstermektedir.

Karşıt nitelikler arasında Aristoteles’in yaptığı ayrım ise, bu tür karşıtların bazen orta terim kabul edip bazen etmemesidir. Eğer karşıtlar, sağlıklı-hasta gibi bir konuya zorunlu olarak aitse aralarında orta terim bulunmaz. Ancak beyaz ve siyah örneğinde olduğu gibi konuya zorunlu olarak ait olmayan karşıtlar arasında ise orta terim (gri renk gibi) vardır. Bu fark kıyasta şu açıdan önemlidir, öncülleri orta terim kabul eden karşıtlarla kurulan kıyaslarda zorunlu sonuç çıkarmak mümkün değildir. ‘Bütün erdemli insanlar adildir’ büyük öncülü ve ‘Sokrates adil değildir’ küçük öncülüyle kurulan kıyasın sonucunun ‘O halde Sokrates erdemli değildir’ olması zorunlu değildir, çünkü ‘adil olmak’ ile ‘adil olmamak’ arasında başka ahlaki durumlar bulunabilir, kişi adil olmayabilir ama yine de doğrudan ‘erlemsiz’ sayılmayabilir. Dolayısıyla *Postpraedicamenta*’daki bu analiz sayesinde aşırı genelleme yapma hatası engellenmiş olmakla birlikte, önermelerin doğruluk değerlerini doğru biçimde belirlemek ve kıyaslarda yanlış zorunlu sonuçlar çıkarılmasının da önüne geçmek mümkün olmaktadır. Örnekler değerlendirmeler çoğaltılabilir ama açıkça görülen şey, Aristoteles’in bu örgülerle bilim yapmanın metodunu oluştururken yapılabilecek kategorik ilişkisel hataları gözetmesi ve bu hususta ön alıcı dersleri kitabın bu kısmında

¹³⁸ Terimlerin birbirlerine olan niteliksel karşıtlık durumları *Postpraedicamenta* öncesinde kitabın sekizinci bölümde nitelik kategorisi anlatımı içerisinde ele alınmaktadır. Bkz. Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 45.

işlemesidir.¹³⁹

Metnin devamında ele alınan sahip olma ve yoksun olma karşıtlığı ise, belirli bir öznenin doğası gereği sahip olabileceği bir yeti, durum ya da nitelik üzerinden kurulan ve bu yönüyle ontolojik bir zeminle bağlantılı bir ontolojik uygunluk şartı olarak çalışan bir karşıtlık ilişkisidir. Burada kastedilen yoksun olma, basit bir yokluk anlamına gelmez. Aristoteles açısından ‘yoksun’, yalnızca bulunmayan şey değil, bulunması beklenen ve mümkün olan bir şeyin eksikliğini ifade eder. Örneğin ‘körlük’, ‘görmenin yokluğu’ndan farklıdır. Zira görme yetisi, göz sahibi bir öznenin doğası gereği sahip olabileceği bir yetidir. Aynı şekilde ‘kel olma’, saç sahibi olabilen bir özne için anlamlıdır. Böylece sahip olma veya yoksun olma durumu, öznenin türüne ve doğal imkânlarına bağlı olarak belirlenmiş olur. Hangi yüklemelerin hangi özneler için anlamlı olduğu bu karşıtlık sayesinde sınırlandırılmıştır.¹⁴⁰

Sahiplik ve yoksunluk terimleri kıyas formu içerisinde düşünüldüğünde, özellikle öznenin doğasına ilişkin öncüller içerisinde belirgin bir işlev kazanmaktadır. Örneğin ‘İnsan görme yetisine sahip bir varlıktır’ öncülü ile ‘X insandır’ öncülü arasında kurulacak kıyasta, ‘X kördür’ ya da ‘X kör değildir’ gibi sonuçlardan mantıksal olarak söz etmek mümkün olur. Bu bağlamda sahip olma-yoksun olma karşıtlığı, kıyasta uygulanabilirlik alanını ve esasen hangi varsayımların meşru olduğunu belirlemektedir. Ayrıca sahiplik ve yoksunluk terimleri, orta terim kabul eden ya da etmeyen karşıtlık terimleri gibi işlemez. Bu tür karşıtlıkta ancak tek yönlü bir değişim mümkündür ve karşıtlar birbirlerine irca edilemez çünkü örnekteki görme, körlüğün görmesi değildir. Dolayısıyla sahip olmadan yoksunluğa geçiş olabilir fakat tersi

¹³⁹ Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 48-49.

¹⁴⁰ Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 49-50.

mümkün olmaz.¹⁴¹ Aristoteles burada verdiği dersle, kıyasta geçerliliğin yalnızca biçimsel değil, terimlerin ontolojik gerçekliklerine de bağlı olduğunu, önermeler ve kıyasa sirayeti bakımından ortaya koymuştur. Dikkat çektiği bu hususla ‘körlük’ gibi yüklemelerin her türlü özneye rastgele yüklenmesi gibi hatalara önlem almış ve mantıksal çıkarımların sıhhati için ön bir teminat oluşturmuştur.¹⁴²

Aristoteles mantığında onaylama ve reddetme hükümleri, önermenin mantıksal doğası içindeki asli kipler olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk bölümde Aristoteles’e göre önermenin, bir şey hakkında bir şeyi ya yükleyen ya da yüklemeyi reddeden anlamlı bir ifade olduğundan söz etmiştik. Aristo mantığının asıl alanı ise, belirttiğimiz gibi terimlerin tek başına incelenmesi değil, onların bir özne-yüklem yapısı içinde ya olumlu ya da olumsuz biçimde ele alınmasıyla kıyas ve burhana varmaktır. Yine daha önce belirttiğimiz gibi terimler tek başına doğru ya da yanlış olamaz fakat bir şey hakkında bir şey söylendiğinde, yani yükleme veya ayırma gerçekleştiğinde doğruluk değeri ortaya çıkar ve böylece kıyas yapılabilir. Bu sebeple, incelenen karşıtlık ilişkilerinin sonuncusu onaylama ve reddetme karşıtlığı, Aristoteles’in ‘karşı olma’ öğretisinin en yüksek zihni kontrastı oluşturan en çarpıcı başlığıdır.

Aristoteles *Önermeler* kitabında, onaylamayı bir şeyin bir şeye ait olduğunun, reddetmeyi ise bir şeyin bir şeyden ayrıldığıнын ifadesi olarak tanımlar.¹⁴³ Aynı özne ve aynı yüklem korunarak yalnızca olumlu-olumsuz kip değiştirildiğinde ortaya çıkan iki önerme birbirinin karşı olumu, yani çelişgidir. ‘Sokrates insandır’ ve ‘Sokrates insan değildir’ önermeleri bu anlamda birbirine karşıdır. Dolayısıyla bu iki önerme aynı anda hem doğru hem yanlış olamaz, biri doğruysa diğeri zorunlu olarak yanlıştır. Aristoteles

¹⁴¹ Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 53.

¹⁴² Shields, *Aristotle*, 2007, 92-94.

¹⁴³ Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 66.

burada yalnızca dilsel bir zıtlıktan değil, varlık hakkında kurulan yargının mantıksal zorunluluğundan söz etmektedir. Bu karşı olumun belirleyici özelliği ise başka herhangi bir ontolojik ya da kategorik varsayıma ihtiyaç duymamasıdır. Burada görelilerde olduğu gibi ilişkisellik, sahip olma-yoksun olma karşıtlığında olduğu gibi doğal imkân ya da nitel karşıtlıklarda olduğu gibi nitelik farklılığına benzer bir durum yoktur. Yalnızca aynı özne ve yüklem olumlanması ile olumsuzlanması arasındaki biçimsel ayırmadan doğan bir karşıtlık ilişkisi söz konusudur. Bu ilişki aynı zamanda mantık ilkelerinden çelişmezlik ilkesinin önermelerdeki görünümü mesabesindedir.¹⁴⁴

Bu yapıyla önermeler arası şekilsel ve sistematik ilişkilerin kurulması mümkün hale gelir. Tümel-tikel ayrımı ile olumlu-olumsuz ayrımı birleştiğinde, önermeler arasında karşı olum karesindeki çelişme, karşıtlık ve alt karşıtlık gibi ilişkiler teşekkül eder. Örneğin “Bütün insanlar ölümlüdür” ile “Bazı insanlar ölümlü değildir” önermeleri çelişiktir ve biri doğruysa diğeri zorunlu olarak yanlıştır. Buna karşılık “Bütün insanlar ölümlüdür” ile “Hiçbir insan ölümlü değildir” önermeleri karşıttır. Aynı anda doğru olamazlar fakat aynı anda yanlış olabilirler. Bu ayrımın kurulabilmesi tamamen onaylama ve reddetme kiplerine istinaden yapılabilirken önermeler arasındaki zorunlu doğruluk ilişkilerinin kurulabilmesi de mümkün hale gelmektedir. Kıyas kuramı açısından bakıldığında, onaylama ve reddetme merkezi bir önem arz eder, çünkü kıyas, iki öncülden zorunlu bir sonuç çıkarma işlemi olduğu üzere, bu zorunluluğun en açık şekli, öncüllerin olumlu ya da olumsuz oluşuna bağlı olarak ortaya çıkar. Çelişme öğretisi olmadan önerme mantığı, olumlu-olumsuz ayrımı olmadan da kıyas ve ispat teorisi tamamlanamaz.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Mesquita - Santos, *New Essays on Aristotle's Organon*, 81.

¹⁴⁵ Murat Kelikli, *Aristoteles Kategoriler I* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2018), 49; W. D. Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics* (Oxford: Oxford University Press, 1957), 542-543; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm*, çev. Ali Durusoy, Hasan Hacak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2023), 134.

Terimlerin hangi kategoriye ait olduğu ya da aralarında hangi karşıtlık türünün bulunduğu ne kadar önemli olursa olsun, mantıksal söylem, nihayetinde bir yüklem bir özneye ait olduğunun ya da olmadığının onaylanması veya reddedilmesi biçiminde ifade edilebilir. Bu nedenle onaylama ve reddetmenin, Aristoteles mantığının hem semantik hem de biçimsel temeli olduğu söylenebilir. Karşıtlık türlerinin hiçbirinde bu derece net bir ayırım söz konusu olmadığı için kıyas zorunluluk iddiasını en güçlü şekilde burada gerçekleştirebilir, doğruluk ve yanlışlık ancak burada mutlak biçimde ayrışabilir.¹⁴⁶ Dolayısıyla onaylama-reddetme karşı olumu, ele alınan diğer karşıtlık türlerinden üst bir mertebede ve biçimsel bir formdadır ki Aristoteles mantığında kıyas teorisinin hem başlangıç noktası hem de nihai tutarlılık ölçütü gibidir. Bu itibarla, sadece onuncu ve on birinci bölümlerde ele aldığı karşıtlık ilişkileriyle dahi *Postpraedicamenta*, ontolojik temeller üzerinde insanın düşünme ameliyesini çevreleyen, *Kategoriler*'den *Analitikler*'e uzanan mantıksal yapının sessiz fakat vazgeçilmez bir bağlantı halkası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aristoteles on birinci bölümde, bir önceki bölümde ana hatlarıyla tasnif ettiği karşıtlık türlerinden sonra zıtların karşı olumu üzerinde izahatı derinleştirerek, zıtlıkların hangi varlık alanında, hangi cins-tür düzeni içinde ve hangi mantıksal koşullar altında söz konusu olabileceğini ilave etmiştir. Zıtlığın yalnızca biçimsel değil, “*ihtiyaç bir kötülüktür ancak onun karşıtı fazlalıktır ve bu da bir kötülüktür...*”¹⁴⁷ cümlesindeki gibi içeriksel olarak da farklılık gösterebileceğini ortaya koyar. Bu analiz, karşıtlık öğretisinin metafiziksel bağlamı mahiyetinde, değer terimleriyle kurulan önermelerin mantıksal konumuna dair bir anlatımdır. Bu da mantık açısından, aynı biçimde kurulan önermelerin her zaman aynı tür kıyas sonuçlarına elverişli olmadığını göstermektedir.

¹⁴⁶ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, 94, 370.

¹⁴⁷ Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 54.

Ayrıca bu bölümde zıtlar, öncelikle aynı cinse ait olan şeyler olarak, aynı özne hakkında söylenebilen ve aynı cins altında en uzak uçları temsil eden nitelikler olarak tanımlanır. ‘Beyaz’ ile ‘siyah’ın her ikisinin de cinsinin ‘renk’ olması bu duruma örnektir. Bu tür karşıtlar, aynı cins altında bulunmakla birlikte, o cins içinde en uzak uçlarda yer alan karşıt noktalar. Aristoteles ayrıca bazı karşıtların cinslerinin de karşıt olduğunu belirtir. Buradaki karşıtlık ise, tek bir üst cins altında değil, karşıt yönelimler veya değer alanları içinde ortaya çıkar. Bunun yanı sıra kimi karşıtların da bizzat kendilerinin cins konumunda olduğunu ifade etmiştir, yani daha üst bir cins altında toplanmaksızın en genel belirlenimler olarak işlev görebilirler. Böylece zıtların karşıtlığı, bazen aynı cins içinde türler arasında, bazen karşıt cinsler arasında, bazen de en genel düzeyde kendileri cins olan kavramlar arasında ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁸

Öncelik-sonralık konusu hakkında on ikinci bölümde Aristoteles, ele aldığı öncelik ve sonralığın tek bir anlamda söylenmediğini; zaman bakımından, ontolojik bakımından, düzen/sıra bakımından, değer/şeref bakımından ve nedensellik bakımından öncelik olmak üzere beş farklı anlamda öncelik türü tanımlayarak açıklamıştır. Bu kısımda esasen mantıksal çıkarımın ontolojik temellerinin incelemesinin görelilik kategorisinde ve bir orta terim kabul eden şeyler açısından yapıldığı görülür.¹⁴⁹ Öncelik öğretisi, varlık düzeni ile bilgi düzeni arasındaki ilişkinin kavramsallaştırılması ve özellikle bilimsel kıyasın hangi şartlar altında mümkün olduğunun belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir.¹⁵⁰

İlk ve en basit anlam kastı, zaman bakımından önceliktir. Bir şey diğerinden daha önce meydana gelmişse ya da daha eskiyse, zamansal olarak öncedir denir. Bu

¹⁴⁸ Aristoteles, Kategoriler, Blm 11.

¹⁴⁹ Al-Wahbī, *Tafsīr Ma‘ānī Alfāz Aristūṭālīs fī Kitāb al-Maqūlāt*, 262-263.

¹⁵⁰ Aristoteles, Kategoriler, Blm 12. Ayrıca aşağıdaki öncelik türleri hakkındaki izahatlar bu bölümdeki anlatılara istinaden yapılmıştır.

anlam kronolojik bir sıralamaya dayanır ve ontolojik zorunluluk içermez. Ontolojik öncelikte ise ölçüt, varlık çıkarımının karşılıklı olmamasıdır. Eğer bir şeyin varlığı diğerinin varlığını zorunlu kılıyor, fakat tersi geçerli değilse, zorunlu olan taraf ontolojik olarak öncedir denilmektedir. Örneğin, ‘iki’ varsa ‘bir’ vardır, fakat ‘bir’ varsa ‘iki’ de söz konusudur diyemeyiz. Dolayısıyla ‘bir’, ‘iki’ den ontolojik olarak öncedir. ‘İki’, ancak ‘bir’ in var olduğu evrende var olabilir. Bu ilke ayrıca Aristoteles mantığında cins-tür hiyerarşisiyle de uyumludur. Bir yerde balık varsa hayvan vardır, fakat hayvan varsa balığın olması şart değildir. Bu asimetrik bağıntı, kıyas kuramında orta terimin konumunu ve kapsama ilişkisini belirleyicidir. Daha genel olan, daha özel olandan doğası gereği öncelik arz eder.

Üçüncü anlam düzen bakımından önceliklidir. Bu, bilimsel ya da pedagojik bir sıralama içinde ortaya çıkar. Tanımların ve aksiyomların teoremlerden önce gelmesi, öğretimde basit olanın karmaşık olandan önce ele alınması veya bir metinde giriş bölümünün ana tartışmadan önce yer alması bu türdendir. Aristoteles mantık külliyyatının tertibi dahi bu ilkeye dayanmıştır ki daha önce de belirttiğimiz gibi önce terimler (kategoriler), sonra önermeler, ardından kıyaslar (analitikler) incelenir. Öncüller burhandan önce, burhan da neticeden öncedir.¹⁵¹ Bu sıralama, mantıksal insanın düzen bakımından öncelik ilkesine göre yapılandırıldığını gösterir.

Dördüncü anlam değer veya şeref bakımından önceliklidir. Daha iyi, daha üstün veya daha kıymetli olan şeyin ‘önce’ olduğu söylenir. Doğru olanın doğru olmayandan önce olması gibi. Ancak Aristoteles bu anlamın teknik olmadığını, daha çok gündelik kullanımda yer aldığını belirtir. Dolayısıyla bilimsel kanıtlamada merkezi bir rol oynamadığı söylenebilir.

¹⁵¹ Al-Wahbī, *Tafsīr Ma ‘ānī Alfāz Aristūṭālīs fī Kitāb al-Maqūlāt*, 264.

Beşinci ve önceliğin atfedilen en önemli anlamı ise nedensellik bakımından önceliktir. Burada varlık çıkarımı karşılıklı olmakla birlikte taraflardan biri diğerinin nedeni olur. Örneğin bir insanın varlığı ile ‘bir insan vardır’ önermesinin doğruluğu birbirini gerektirir. Ancak insanın varlığı önermenin doğruluğunun nedeni iken önerme, insanın varlık nedeni değildir. Bu nedenle neden olan, doğası gereği öncedir denilir. İşte bu tür öncelik, Aristoteles’in bilimsel kıyas teorisinin temeli ve bilimsel kıyasın en temel şartı olan, öncüllerin sonuçtan daha öncelikli ve daha iyi bilinir olmasıdır. Burada ‘daha iyi bilinir’ ifadesi bize göre bir bilinirlik değil, ‘doğası gereği’ bilinir olmayı ifade eder. Bilimsel bilgide ‘neden’, ‘sonuç’tan önce gelir ve daha temeldir. Cevherin diğer kategorilere ontolojik olarak önceliği hususu da yükleme ilişkilerine benzer bir sınır çizer. Cevher olmadan nitelik, nicelik ve diğer kategoriler veya kategorik ilişkiler var olamaz, ancak cevherin kendisi bu kategoriler olmaksızın düşünülebilir. Bu varlık bağı, öncelik ilkesinin ontolojik düzlemdeki karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla *Postpraedicamenta*’daki öncelik analizi, görüldüğü gibi Aristo mantığının neredeyse her noktasına teması itibariyle hem kategori öğretisinde hem önerme oluşturmada hem de kıyas kurmadaki işleviyle mantığın biçimsel geçerliliği ile ontolojik temelleri arasındaki ilişkiyi kurması bakımından son derece önem arz etmektedir. Dikkat edilmesi gereken husus, bir önerme hem öncül hem sonuç olarak kullanılırsa, yani kanıt döngüsel hale gelirse, bir şey hem önce hem sonra olmuş olacağı için bu durum kıyasta öncelik ilkesini ihlal etmiş olur. Aristoteles bu sebeple döngüsel kanıtlamayı öncelik öğretisine dayanarak reddetmektedir.¹⁵² Aristoteles mantığı, bu sayede salt formel bir çıkarım kuramı olmaktan ötede, nedensel, hiyerarşik ve ontolojik olarak temellendirilmiş bir bilim teorisi olarak kabul görmüştür. Bu çerçevede öncelik kavramı, Aristotelesçi mantığın hem yapısal omurgasını hem de bilimsel kanıtlamanın

¹⁵² Shields, *Aristotle*, 2007, 114; Aristoteles, *Kategoriler - Önergeler*, 55.

epistemolojik gereklerini belirleyen kurucu bir ilke konumundadır.¹⁵³

On üçüncü bölümde ele alınan eşzamanlılık/zamandaşlık kavramı, varlıkların zaman ve doğa içindeki konumlarını belirleyen mantıksal bir parametre olarak anlaşılır. Aristoteles eşzamanlılık incelemesini, mutlak (zamansal) eşzamanlılık ve doğası gereği eşzamanlılık olarak ikiye ayırmıştır. Mutlak eşzamanlılık, kayıtsız şartsız ve en özet anlamıyla aynı anda meydana gelen şeyleri ifade eder. Burada hiçbir şey diğerinden önce ya da sonra değildir. Hepsi aynı ‘şimdi’ içinde bulunur. Dolayısıyla bu anlamda eşzamanlılık, zamansal eşzamanlılığı dile getirir. Buna karşılık doğası gereği eşzamanlılık ise, zamansal bir çakışmadan ziyade varlık çıkarımı bakımından karşılıklılık gösteren şeyleri ifade eder. Bu tür şeyler birbirlerinin varlığını gerektirir ancak birbirlerinin varlık nedeni değildirler. Aristoteles bunu daha önce görelî karşıtlığı anlatmak için verdiği ‘iki kat’ ve ‘yarım’ örneğiyle açıklayarak birbirlerine görelî karşıtlığı bulunan bu iki kavramın aynı zamanda eşzamanlı kavramlar olduğunu, bir şeyin iki kat olması, onun aynı zamanda bir yarımı olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir. Lakin durum birbirlerinin nedeni olmaları veya zamansal bir öncelik-sonralık bağlamında değil, karşılıklı varlık bağı cihetiyle ortaya konmuştur. Bu itibarla açıklamaların maksadının, eşzamanlılığın nedensellikte karıştırılması ihtimaliyle, kıyaslarda metafiziksel hata yapılmasının önüne geçmek olduğu kuvvetle muhtemel görünmektedir.¹⁵⁴

Aynı şekilde aynı cinsin bölünmesiyle ortaya çıkan türler de doğası gereği eşzamanlıdır denilmiştir. ‘Hayvan’ cinsinden çıkan ‘kuş’, ‘balık’ ve ‘kara hayvanı’ gibi türler, birbirlerine göre önce ya da sonra değildir, aynı bölme düzeyinde yer alırlar.

¹⁵³ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, 53-54; Jaakko Hintikka, *Analyses of Aristotle* (Dordrecht: Imprint: Springer, 2004), 15-16.

¹⁵⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, Blm. 13.

Ancak cins, türden her zaman öncedir. Çünkü balık varsa hayvan vardır fakat hayvan varsa balık olmak zorunda değildir. Böylece doğası gereği eşzamanlılık, türler arasındaki yatay eşitliği muhafaza ederken cins-tür hiyerarşisinin de geçerliliğini korumaktadır.¹⁵⁵

Eşzamanlılık kavramı ayrıca bilimsel ispat sürecinde özellikle nedensellik bağının niteliğini belirleyen bir işleve sahiptir. Bilindiği gibi kıyasta orta terim, sonucun hem varlık nedenini hem de özünü ortaya koyar. Bu bağlamda yeterli ve orantılı nedenlerin, sonuçlarıyla simültane olduğu kabul edilmektedir.¹⁵⁶ Örneğin ay tutulmasının nedeni olarak ‘dünyanın araya girmesi’ gösterildiğinde, bu neden, tutulma olgusuyla eşzamanlıdır. Neden ile sonuç arasında zamansal bir boşluk tasavvur edilirse, nedenin var olduğu fakat sonucun henüz gerçekleşmediği bir an düşünülmüş olacaktır. Bu durum ise mantık ilkelerinden yeter neden anlayışına ters düşer. Dolayısıyla bilimsel ispatın zorunluluğu, neden ile sonucun doğası gereği eşzamanlı olmasına dayanmaktadır. Bu durum ‘olgu’ ile ‘neden’in kavranışı bakımından da önem arz eder. Aracısız öncüllerle yapılan bir ispatta, olgunun kendisi ile nedeni zihinde eşzamanlı olarak kavranır. Örneğin tutulma anında ayın üzerinde bulunulmuş olsa, tutulma ile dünyanın ışığı kesmesi aynı anda görmek mümkün olabilirdi. Böyle bir durumda olgu ile neden arasında herhangi bir zamansal ya da bilişsel bir mesafe de kalmazdı.¹⁵⁷

Eşzamanlılık, terimler arasındaki karşılıklılık ilişkisini sınamak için de kullanılabilir. Doğası gereği eşzamanlı olan şeyler, varlık çıkarımı bakımından karşılıklı bir ilişki içindedir, birbirlerine irca edilebilir (Örn. ‘iki kat’, ‘yarım’ gibi). Ayrıca bu tür matematiksel örneklerde görüldüğü gibi, zamansal bir sıra bulunmaksızın

¹⁵⁵ Aristoteles, Kategoriler, Blm 13.

¹⁵⁶ Shields, *Aristotle*, 2007, 47.

¹⁵⁷ Aristoteles, Kategoriler, Blm 13; Aristoteles, *Organon IV - İkinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: MEB Yayınları, 1951), 135-136.

mantıksal ya da doğal öncelik ile eşzamanlılık birlikte de bulunabilir. Bunun yanında daha önce ifade ettiğimiz üzere bilimsel ispatta öncüller sonuçtan ‘daha öncelikli’ dir fakat bu öncelik her zaman zamansal değildir. Aristoteles ayrıca, eşzamanlılığın görelilerin temel özelliği olduğu düşüncesini de tekzip etmektedir. ‘Bilgi’ ile ‘bilinen’ her zaman eşzamanlı değildir. Bilinen şey, onun bilgisi mevcut olmadan önce de var olabilir. Eğer bilgi ile bilinen zorunlu olarak eşzamanlı kabul edilseydi, bilginin nesneye ontolojik bir bağımlılığı olduğu sonucuna varılabilirdi.¹⁵⁸ Dolayısıyla Aristoteles, kategorik ve ilişkisel görelilik ile ontolojik eşzamanlılığı da birbirinden ayırmıştır.

Bölümde incelenen bir diğer kavram ise hareket/değişim’dir. Altı kısma ayrılarak incelenen bu kavram ve yapılan ayrımlar vasıtasıyla Aristo mantığında bir özneye yüklenebilecek olan değişimlerin tek tip olmadığı izahatıyla varlık düzenini berraklaştırılmaktadır. ‘Oluş’; yokluktan varlığa geçişi, ‘bozuluş’; varlıktan yokluğa geçişi, ‘artma’; niceliksel büyümeyi, ‘eksilme’; niceliksel küçülmeyi, ‘başkalaşma’; niteliksel değişimi, ‘yer değiştirme’; mekânsal hareketi ifade eder. “Oluş, yok oluş, artma, azalma, değişme ve yer değiştirme” birbirinden ontolojik olarak farklı olduğu için mantıksal olarak da farklı önermelere konu olurlar. Önerme yapısında hareket kavramları genellikle yüklem konumunda bulunmaktadır.¹⁵⁹ Bir önermede hareketin kullanılması, öznenin kuvveden fiile geçişini ifade etmektedir. Ayrıca hareket içeren önermeler, zaman kipini (geçmiş, şimdi, gelecek) de zorunlu olarak içerir. Örneğin ‘İnsan öğrenmektedir.’ önermesi, ‘İnsan akıllıdır.’ önermesinden farklı olarak, bir süreci ve değişimi ifade eder. ‘Her ısınan nesne genişler’ büyük öncülü ve ‘Bu demir çubuk ısınmaktadır.’ küçük öncülü ile kurulan kıyasta sonuç, ‘O halde bu demir çubuk genişlemektedir.’ şeklinde olacaktır. Böylece mantık, durağan tanımların ötesine geçerek

¹⁵⁸ Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 38-39.

¹⁵⁹ Mesquita - Santos, *New Essays on Aristotle's Organon*, 70-71.

doğa bilimlerine uygulanabilir hale gelir.¹⁶⁰

Hareketin *Postpraedicamenta*'da işlenmesiyle, Aristo mantığı, ontolojiyle olan doğrudan bağlantısının da icabı olarak doğadaki değişimi ele alabilir ve bu değişimin üzerinde mantık yapabilir hale gelmiştir. Ayrıca hareket, çelişmezlik kuralını ihlal edici değildir, bu kuralın zaman içindeki akışını düzenlemektedir. Mesela bir şey aynı anda hem soğuk hem sıcak olamaz fakat 'hareket/başkalaşma' yoluyla birinden diğerine geçebilir. Aristoteles'e göre bilim 'değişmez olan'ın bilgisiyken, mantık içerisinde ancak bu sayede bilimsel bilgi üretmek mümkün olmaktadır. Hareketin kıyastaki konumu bu çerçevede, değişen nesnelerin değişmeyen yasalarla (kıyasla) kavranmasını sağlamasıdır. Dolayısıyla hareket kavramlarıyla, Aristo mantığında cevherin zaman içindeki değişim sürecini ifade eden mantıksal bir araç olarak, önerme durağanlıktan dinamik hale geçerken kıyas fiziksel bir gerçeklik ifade eder olmaktadır. Aslında hareket kavramları, zihni metafizikten fiziğe taşıyan bir aracı vazifesi görmektedir.¹⁶¹

'Haiz olma/Sahip olma' kavramı, kitabın önceki bölümlerinde kategoriler arasında zikredildikten sonra en son bölümde yeniden ele alınmıştır. Ancak bu kez ontolojik bir sınıflama başlığı olarak değil, önermeler ve kıyasla ilgili mantıksal çıkarım sürecinde terimlerin doğru konumlandırılmasını sağlayan teknik bir kavram çözümlemesi olarak incelenmiştir. Önceki kısımdaki 'sahip olma' kategorisi, bir öznenin dışsal bir şeyi üzerinde taşıması ya da kuşanması şeklinde, zırh kuşanmak, ayakkabı giyinmek gibi özne ile dışsal bir nesne arasındaki ilişki olarak tanımlanırken, *Postpraedicamenta*'daki sahip olma, aynı lafzın farklı ontolojik ve mantıksal bağlamlarda değişik türden ilişkilerini ifade eden sekiz farklı anlamında ele alınmaktadır. Aristoteles'in tespit ettiği bu sekiz anlam; huy ve nitelik olarak sahip olma

¹⁶⁰ Shields, *Aristotle*, 2007, 196-203.

¹⁶¹ Aristoteles, Kategoriler, Blm 14.

(bilgiye veya erdeme sahip olma), nicelik olarak sahip olma (örneğin belirli bir boy uzunluğuna sahip olma), vücut üzerindeki şeyler bakımından sahip olma (elbiseli olma), vücudun bir parçası üzerindeki şeyler bakımından sahip olma (parmağa yüzük takmak), vücudun bir parçasına sahip olma (el veya ayağa sahip olma), kapsama veya içirme anlamında sahip olma (testinin şaraba sahip olması), mülkiyet anlamında sahip olma (eve veya tarlaya sahip olmak gibi) ve ilişkisel anlamda sahip olma (bir eşe sahip olma) olarak sıralanmıştır.¹⁶² Bu çok anlamlılık incelemesi önermelerle doğrudan ilişkilidir çünkü, önermelerde terimlerin yüklem olarak kullanılabilmesi onların hangi ontolojiye ait olduklarının doğru belirlenmesine bağlıdır. ‘Sahip olma’ fiili biçimsel olarak aynı fiille ifade edilse de ontolojik olarak tamamen farklı anlamlar ihtiva eder ve bu fiilin farklı anlamlarda kullanılması da görünüşte geçerli fakat gerçekte geçersiz kıyaslara yol açabilir.

Aristoteles’in *Postraedicamenta*’da ‘sahip olma’ konusunu ele alması da aynı şekilde doğru önerme oluşturma ve doğru kıyas kurmak için olsa gerektir ki, ilk olarak ele alınan ontolojik uygunluk şartı bakımından ‘sahip olma’ kavramı, önerme oluştururken meşruiyet zemini belirleyicidir. Bilgi sahibi olma veya erdem sahibi olma, ancak ontolojik altyapısı bulunan bir insan öznesinin doğası gereği haiz olabileceği niteliklerdir. Benzer şekilde belli ontolojik varlıkların sahip olabileceği belli niceliksel özellikler bulunur, bir insanın iki metre boy sahibi olması gibi. Önermelere geçmeden önce bu ayrımlar oturtulmadan, özne yüklem ilişkisi yanlış kurularak oluşturulmuş hatalı öncüllerle kurulacak kıyas da bu itibarla geçerliliğini kaybedecektir. Dışsal ilinti anlamındaki sahip olma için, ‘Ahmet zırlıdır.’ önermesinde ‘zırlı’ yüklemi, ‘zırlı’ isminden türetilmiş olup, öznenin dışsal bir nesneye sahip oluşunu ifade eder. Ya da bir yüzüğe sahip olmak gibi. Bu tür bir yüklemeyle kurulacak kıyasta zorunluluk

¹⁶² Aristoteles, Kategoriler, Blm 15.

derecesi de bu ontolojik tutarlılığa bağlı olacaktır. Benzer şekilde kıyasın işlemesi, örneğin ‘köle sahibi olma’ ile ‘efendi olma’ gibi ilişkilerin doğru kategorik zemine oturtulmasına bağlıdır. Eğer ilişki yalnızca mülkiyet değil de karşılıklı görelilik içeriyorsa, terimlerin sunulmuş biçimi kıyasın geçerliliğini doğrudan etkileyecektir. Yine kapsama anlamındaki sahip olma ile parça-bütün anlamındaki sahip olma da birbirine karıştırıldığında kıyas hatalı sonuç verebilecektir. ‘Testi suya sahiptir’ önermesindeki sahip olma anlamı ‘içerme ilişkisi’yken, ‘İnsan ele sahiptir’ önermesindeki ilişki parça-bütün ilişkisidir. Şayet bu iki ilişki aynı mantıksal şemaya indirgenirse, orta terim kayması ortaya çıkacak ve kıyas geçersizleşecektir.¹⁶³

Aristoteles, ‘sahip olma’ kavramını çok katmanlı bir semantik ve ontolojik analiz nesnesi olarak ele alarak bu tür olası kategorik kaymalara dikkat çekerek önlem almaktadır. Bu bağlamda söz konusu analiz, kitabın başında dile getirilen eşsesliler (homonim) konusuyla ilişkili gibi görünse de *Postpraedicamenta*’da işlenen konuların yönü önermeler ve kıyasa dönüktür. Burada yapılan açıklamalar, kıyas teorisinin teknik zeminini güçlendirir, çünkü yüklemlemenin meşruiyeti, yoksunluk atfının imkânı, dışsal arazın konumu ve görelilik ilişkilerinin karşılıklılığı gibi hususlar, ‘sahip olma’ kavramının doğru anlaşılmasına bağlıdır. Aynı lafzın farklı kategorilerde farklı anlamlara gelebileceği uyarısı, hem özel olarak ‘sahip olma’ ile ilgili hem de bu örnek üzerinden somutlaştırılarak, mantıkçının, kıyas kurarken bir terimin nitelik, nicelik, parça-bütün, içerme ya da mülkiyet ilişkilerinden hangisini ifade ettiği ve terimin kastının tam olarak ne olduğunu ayırt etme zorunluluğu dolayısıyla yapılmaktadır.¹⁶⁴

Postpraedicamenta bölümünün *Organon* içindeki katkılarını düşündüğümüzde kategoriler temelinin üzerine burada, önermeler ve kıyas için kategorilerin nasıl

¹⁶³ İbrahim Emiroğlu, *Klasik mantığa giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2009), 143.

¹⁶⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, Blm 15.

kullanılacağına dair ontolojik ve dilsel bir inceleme sunulmaktadır. Aristoteles bu kısımda terimlerin yüklenme biçimlerini, karşıtlık türlerini ve varlıklar arasındaki temel ontolojik ilişkileri açıklayarak mantıksal söylemin kavramsal sınırlarını oluşturmaktadır. Metinden anlaşılan, karşıtlık türleri önerme ve kıyasa yansıması itibarıyla sistematize edilmiştir. Öncelik, eşzamanlılık ve sahip olma kavramları, önerme ve kıyastaki ontolojik ve metafiziksel yerlerinden ötürü konu edilmiştir. Hareket kavramı, ispatçı ilmin zarureti olarak bilim anlayışının kavramsal çerçevesi içerisinde tanımlanmıştır.

Kategoriler'in *Postpraedicamenta* bölümünde, karşı-olum karesinin (sonradan sistematik biçimde şematize edilecek olan yapı) temelinin, öncelikle karşıtlık türlerinin ontolojik ayrımının yapılarak atıldığını söylemek yersiz değildir. Karşıt nitelikler (örn. beyaz-siyah)'in birlikte doğru olamayıp, birlikte yanlış olabilmesi, daha sonra 'karşıt önermeler'e (A-E tipi) temel olmak için son derece açıktır. Onaylama-reddetme karşıtlığında ise, doğrudan çelişikliğin ontolojik biçimi olarak iki terimin aynı özne ve aynı zamanda birlikte doğru olamayacağı, fakat birlikte yanlış da olamayacağı ilkesiyle oluşturulan çelişiklik, benzer şekilde önermeler arası çelişkinin temeli sadedindedir. Yani *Önermeler*'de sistematik biçimde geliştirilecek olan çelişiklik (A-O, E-I), karşıtlık (A-E) ve alt karşıtlık (I-O) ilişkilerin kavramsal ön zemininin burada oluşturulduğu apaçıktır. Dolayısıyla karşı-olum karesi, köken bakımından *Önermeler*'de yapılmış bir icat gibi görünmez, ancak *Postpraedicamenta*'da yapılan bu analizlerin önermelere aktarılmış biçimi olduğu söylenebilir.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Keklik, *İslam Mantık Tarihi - Farabi Mantığı*, 2/68; Emiroğlu, *Klasik mantığa giriş*, 127-130; Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, 451; Ali Rıza Şahin, *Zeynuddin El-Keşşî'de Önermeler* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2023), 175-194.

Görüldüğü gibi *Postpraedicamenta*, kategorilerin önermelerde nasıl bozulabileceğini, kıyasın ise hangi ilişkiler gözetilmeden kurulamayacağını göstermektedir. *Kategoriler*'in ilk bölümlerinde Aristoteles, terimlerin ne olduğunu ve sınıflarını verirken *Postpraedicamenta* bölümü, bu terimlerin önermelerde ve kıyaslarda nasıl doğru kullanılacağını öğretir. Beş tümel ve on kategori, *Postpraedicamenta*'daki karşıtlık, öncelik, eşzamanlılık, hareket ve sahip olma kavramlarıyla anlatılan ilişkisel ayrımlar olmadan, mantıksal zorunluluk üretmek için yetersiz görünmektedir. *Kategoriler* kitabının *Postpraedicamenta* bölümünde işlenen kavramlar işte bu sebeplerle Aristoteles mantığı içerisinde önermeler ve kıyas kurmak için temel sayılması gereken bir alt yapı niteliğindedir. Sezgisel gücü yüksek kişiler için bu ayrımların zihinde çoğu zaman otomatik olarak gerçekleşiyor olması, özellikle Aristoteles'in bir mantık sistemi inşa ettiği düşünüldüğünde, *Postpraedicamenta*'nın daha az önemli olması ya da bu konuların göz ardı edilebileceği anlamına pek tabii gelmemektedir. Aristoteles, kurduğu sistemin vazgeçilmez bileşenlerinden birini bu çerçevede ortaya koymuştur.

Postpraedicamenta bölümü hakkında, mantık eğitimindeki *Önermeler*'e ya da *Topikler*'e bir geçiş mi olduğu, yoksa ilk on kategorinin felsefi analizini tamamlamaya yönelik, temel kavramları inceleyen özgün bir ek mi olduğu veya Aristoteles'in aklına sonradan gelen kategoriler mi olduğu konusunda antik çağ boyunca süren şüphecilik sonraki dönemlerde de devam edegelmiştir.¹⁶⁶ İslam filozofları arasında genel olarak tasnif edildiği şekilde kabul gören bölüm,¹⁶⁷ modern felsefede çoğunlukla şüpheli veya kategoriler öğretisine sonradan eklenen bir kavramsal alan olarak algılanmaktadır.¹⁶⁸ Öyle ki Immanuel Kant, geleneksel isimlendirmeyi benimseyerek, Aristoteles'in önce

¹⁶⁶ Griffin, *The Reception of Aristotle's Categories, c. 80 BC to AD 220*, 4.

¹⁶⁷ İbn Sînâ, *Mantık*, 228; Keklik, *İslam Mantık Tarihi - Farabi Mantığı*, 2/61.

¹⁶⁸ Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, 13.

on kategoriye tespit ettiğini, ardından bunlara beş ek kavram daha ilave ederek bunları “Post-predicaments” adı altında topladığını ifade etmiştir.¹⁶⁹ Zira Aristoteles’in dokuzuncu bölümde zaman ve sahip olmak kavramları için ilk başta söylediklerinin yeterli olduğunu söyledikten sonra *Postpraedicamenta* bölümünde bunlar için farklı şeyler eklemesi bu görüşü destekliyor görünebilir. J.G. Buhle, I. Düring, E. Zeller gibi isimler de *Postpraedicamenta*’nın sahihliği konusunda şüphelerini aktarmışlardır.¹⁷⁰ Fakat bu hususlar konumuzun dışında kalmaktadır.

2. Antik Yunan Şerhlerinde Kategoriler 10-15

Antik dönem Aristoteles şerhleri temel olarak iki ana grupta sınıflandırılmaktadır. Geleneğin fiili temelleri, M.Ö. 1. yüzyılda Aristoteles’in eserlerinin günümüzdeki edisyonlarının temelini oluşturan büyük derlemeyi yapan Rodoslu Andronikos ile onun hemen ardından gelen öğrencisi Sidonlu Boethus tarafından atıldıktan sonra M.S. 4. yüzyıla kadar uzanan ilk grup, Aristotelesçi gelenek içinde yazan en erken dönemi kapsar ve günümüze ulaşan en eski Nikomakhos’a Etik şerhinin yazarı olan Aspasius (M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı), aynı eserin bazı kısımlarını şerh eden ardılı Adrastus, geleneğin en parlak dönemini temsil edip ardıllarınca "Baş Şârih" olarak anılan Afrodisiaslı İskender (M.S. 198-209), Themistius (M.S. 340-380’ler) ile Metafizik 6-14 üzerine yazılmış 5. yüzyıl öncesine tarihlenen anonim şerhin sahibi Pseudo-Alexander (Sahte İskender) gibi isimlerden oluşur. Sözü geçen bu şârihlerden çoğunun *Kategoriler* şerhi olduğu bilinir fakat bu eserler maalesef

¹⁶⁹ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, ed. Paul Guyer - Allen William Wood (Cambridge: Cambridge university press, 2000), 213.

¹⁷⁰ Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, 11-17.

günümüze ulaşmamıştır.¹⁷¹

Elimizdeki şerhlerin büyük çoğunluğunu barındıran ikinci grup ise M.S. 6. yüzyıla kadar genellikle hoca-talebe ilişkisi ekseninde gelişen Yeni-Platoncu gelenek olarak kendi içinde Atina okulu ve İskenderiye okulu olarak iki ana ekolden müteşekkildir. Aristoteles'in kategorilerini müfredata dahil eden Porphyrios'un başlattığı bu gelenekte, Iamblichus'un öğrencisi Dexippus, Proclus'un hocası Syrianus ve Proclus'un öğrencisi olup birçok önemli şârih yetiştiren Ammonius gibi isimler öne çıkar. Ammonius'un halefi Olympiodorus ile öğrencileri arasından Platon ve Aristoteles uyumunu göstermeyi görev edinen Simplicius'un yanı sıra Philoponus ve Asclepius bu halkanın diğer üyeleridir. Ayrıca Philoponus, Elias, David ve Stephanus gibi isimler Hristiyan olmalarına rağmen (bazı isimler hakkında kesin bilgi yoktur) bu gelenek içinde yazmışlar ve 6. yüzyılın başında Yunanca birikimi Latinceye taşıyan Boethius da Yeni-Platoncu tarzda eserler vermiştir. Iamblichus, Plutarch, Proclus ve Damascius gibi isimlerin de şerhler kaleme aldığı bilinmekle birlikte, söz konusu eserlerin büyük bir kısmı günümüze yalnızca fragmanlar halinde ulaşabilmiştir.¹⁷²

Antik Yunan'dan günümüze ulaşan Aristoteles'in *Kategoriler*'inin müstakil şerhlerinin tamamı, belirttiğimiz ikinci grupta, Yen-Platoncu gelenek içinde yer almaktadır. Söz konusu şerhleri konumuzun bağlamı itibariyle ilk bölümde listelediğimiz gibi "Porphyrios, Dexippus, Ammonius, Philoponus, Simplicius, Olympiodorus ve Elias/David" e ait şerhler olarak yedi başlıkta kronolojik sırayla ele alacağız.

¹⁷¹ Sorabji, *Aristotle Transformed*, 17; Philoponus, *Against Aristotle on the Eternity of the World*, çev. Christian Wildberg (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014), 3-4.

¹⁷² Sorabji, *Aristotle Transformed*, 18-24; Philoponus, *Against Aristotle on the Eternity of the World*, 4-12.

2.1 Porphyrios (yakl. M.S. 234–305)

Porphyrios, sağladığı katkıyla Platonculuk ile Aristotelesçiliği uzlaştıran ve mantık eğitimini bin yıl boyunca şekillendirecek kurucu bir etki oluşturarak felsefe tarihine damgasını vurmuştur. Onun *Kategoriler* şerhleri, özellikle *Postpraedicamenta*'nın konumlandırılışı bakımından, Geç Antik Çağ ve sonraki dönem Aristotelesçiliği içerisinde belirleyici bir dönüm noktası olmuş, hatta Porphyrios'tan sonra *Postpraedicamenta*'nın *Kategoriler* kitabının otantik bir parçası olması kalıcı hale gelmiştir.¹⁷³ Bu çalışmadaki inceleme konumuz itibariyle baktığımızda Porphyrios, *Postpraedicamenta*'nın *Kategoriler* kitabına sonradan eklenmiş tali parçalar olduğu yönündeki eski yorumlara karşı çıkmış, Andronicus'un tasnifine atıfla dile getirilen 'ekleme' tezine karşılık, kitabın bu 10-15. bölümlerinin, eserin asli ve vazgeçilmez bir parçası ve içsel tamamlayıcısı olduğunu savunmuştur. Ona göre bu bölümler, metnin bütünlüğü içerisinde kurucu bir işlev üstlenir ve kategoriler öğretisinin zorunlu bir uzantısı olarak kitabın sistematik bütünlüğünün dışında düşünülemez.¹⁷⁴

Bugün elimize ulaşan soru-cevap şeklindeki şerhinde (By Questions and Answers), *Postpraedicamenta*'yı bir geometricinin teoremlerine geçmeden önce sunduğu tanım, aksiyom ve bölümlerin işleviyle kıyaslamaktadır. Şârihin bu benzetmesi tezimizin iddiasına paralel şekilde, Aristoteles'in kıyas ve burhanın doğru biçimde kavranabilmesi için kategorileri tamamladığı bölüm olarak, *Postpraedicamenta*'yı gelecek konulara hazırlık mahiyetinde işlediği görüşümüzü desteklemektedir.¹⁷⁵ Ona göre bu kısım, 'gerekli' diye nitelediği *Prepraedicamenta* bölümünden sonra

¹⁷³ Porphyry, *Porphyry Introduction*, çev. Jonathan Barnes (Oxford: Clarendon Press, 2003), ix; Porphyry, *On Aristoteles Categories*, çev. K. S. Strange (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014), 1.

¹⁷⁴ Griffin, *Aristotle's "Categories" in the Early Roman Empire*, 60-62.

¹⁷⁵ Bkz. Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 37-38; Evangeliou, *Aristotle's Categories and Porphyry*, 36.

Aristoteles'in mantık sisteminin anlaşılması için pedagojik ve 'son derece faydalı' dıye nitediği bir rol üstlenmektedir.¹⁷⁶ Fakat Porphyrios'un şerhi maalesef, konu *Postpraedicamenta* ile ilgili detaylı bilgi verilecek kısma geldiğinde kesilmektedir.¹⁷⁷ Onun yorumlarına dair diğer bilgilere ise haleflerinin şerhlerinde bahsedildiği kadarıyla ve çoğunlukla şârihin bize ulaşmayan diğer şerhine (To Gedalius) atfen aktarılagelmiştir.¹⁷⁸ Tezimizin kapsam ve sınırlılıkları itibariyle incelediğimiz elimizdeki fiziki şerhten konumuzla ilgili kısımlar için yine de önemli çıkarımlar yapılabilmektedir.

Porphyrios'un kabul ettiği geleneksel sıralamaya göre, aklın gelişimi yalın terimlerden (kategoriler) başlayıp önermelere ve oradan da kıyaslara yükselir. Organon tasavvurunda da *Kategoriler* 'yalın terimleri', *Önermeler* 'yalın önermeleri' ele alırken, *Analitikler* ise 'kıyas ve ispatı' ele almaktadır.¹⁷⁹ Dolayısıyla onun için bu hiyerarşik ve pedagojik düzende *Postpraedicamenta*, terimlerin önermeye dönüşme sürecindeki ilişkiyel mantığı veren ve onları kıyasın parçaları olan önermeler içinde doğru birleştirmeye yarayan köprü bir bölüm mahiyetindedir. Bu düşüncesi yukarıdaki görüşlerinin üzerine, şerhinde açıkladığı bazı *Postpraedicamenta* kavramlarından da açıkça anlaşılmaktadır. Zira terimler arasındaki kavramsal ilişkiler belirlenmeden, önermelerdeki yükleme düzeni ve kıyastaki orta terim işlevi doğru biçimde kavranamaz. Dolayısıyla kendi anlayışında *Postpraedicamenta*'yı *kategorilerden* sonra *Önermeler*'den önce bir yerde ve bağlayıcı bir pozisyonda konumlandırmaktadır. Nitekim *Kategoriler* ile *Önermeler* arasındaki geçişi açıklarken başvurduğu 'birinci ve ikinci vaz' ayrımı da bu bağlamda önemlidir. Birinci vaz (kategoriler) aşamasında kelimelerin dış dünyadaki nesneleri işaret etmeleri bakımından ele alındığını, ikinci vaz

¹⁷⁶ Evangeliou, *Aristotle's Categories and Porphyry*, 37.

¹⁷⁷ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 158.

¹⁷⁸ Evangeliou, *Aristotle's Categories and Porphyry*, 18.

¹⁷⁹ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 8, 33.

(önergeler) aşamasında ise bu kelimelerin isim ve fiil gibi dilsel türler olarak sınıflandırılışı ve önermelerde üstlendikleri rolleri ifade edilir.¹⁸⁰ Önergelerin alacağı doğruluk yanlışlık değeri ise, ‘yalın terimlerin’ ancak belirli bir hiyerarşiyle birleştirilmelerine göre belirlenmektedir. Bu sebeple *Postpraedicamenta*, bu birleşimin mümkünlük koşullarını teknik düzeyde hazırlayan bir ara evre olarak önem arz etmektedir.

Kategoriler’in temel konusu, ona göre doğrudan dış dünyadaki varlıklar değil, ‘şeyleri işaret etmeleri bakımından anlamlı ifadeler’dir.¹⁸¹ Bu düşüncesi, eseri onun gözünde açıkça mantıksal ve dilsel bir çerçeveye yerleştirmiştir. Ancak bu mantıksal çerçeve, ontolojik boyuttan da tamamen bağımsız değildir. Şerhinde ele aldığı karşıtlık, öncelik-sonralık ve eşzamanlılık gibi *Praedicamenta* bölümünde zikredilen *Postpraedicamenta* kavramlarıyla ilgili anlatırken de mantık ile ontoloji arasında ince fakat belirgin bir köprü kurmaktadır. Porphyrios’a göre karşıtlık, yalnızca niteliksel bir zıtlık ilişkisinden ibaret değil, terimlerin önerme içinde nasıl konumlanacağına sirayet eden terimler arası ilişkidir. Şârihin bir terimin zıddının da aynı kategoride yer alması gerektiği yönündeki vurgusu, kategori kaymalarını engellemek ve önermeler arası karşıtlık ilişkilerinin doğru biçimde kurulmasına çekilen dikkatin işaretidir.¹⁸² Adaletin zıddı olan adaletsizlik bir niteliktir, ısıtmanın zıddı olan soğutma ise bir etkidir. Porphyrios için karşıtlık öğretisinin teşkil ettiği temel göz önüne alındığında, onun için bu kavramın kıyas sürecindeki mantıksal tutarlılığa katkısını değerlendirmek de mümkündür.¹⁸³

¹⁸⁰ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 35-36.

¹⁸¹ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 31; George Karamanolis, “Porphyry: The First Platonist Commentator on Aristotle”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement* 83 (2004), 104; Evangeliou, *Aristotle’s Categories and Porphyry*, 9.

¹⁸² Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 104.

¹⁸³ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 150-151.

Eşzamanlılık kavramının doğru anlaşılması Porphyrios'a göre aynı şekilde mantıksal çıkarım açısından önemli sonuçlar doğurur. Özellikle görelilikle ilgili (örn. baba ve çocuk) ilgili, birbirini var eden ya da ortadan kaldıran şeylerin 'doğası gereği eşzamanlı' olduğu açıklamasını yapmaktadır. Şerhinde görelilik kategorisine ilişkin konuştuğu kısımda verdiği bilgiler ve "*Aristotle will also speak about these later in the work, let us discuss them now also, since he is going to use them in his discussion of relatives...*"¹⁸⁴ ifadesinden, *Postpraedicamenta* bölümündeki eşzamanlılık kavramıyla görüşlerine dair fikir vermektedir. Yine bu kısımda bağlamı, öncelik-sonralık ilişkileriyle birleştirerek 'doğa gereği öncelik' kavramını açıklamaktadır. Porphyrios bu konuda, X ortadan kalktığında Y de ortadan kalkıyor, fakat Y ortadan kalktığında X varlığını sürdürebiliyorsa, X doğa gereği önceliklidir der ve eşzamanlılık ile öncelik arasındaki ayrımı ortaya koyar. Örneğin 'bilgi' ile 'bilinebilir olan' arasındaki ilişkide ilk bakıştaki eşzamanlılık görünümüne rağmen, doğa gereği öncelik bakımından bilinebilir olanın bilgiden önce geldiğini ifade eder.¹⁸⁵

Porphyrios, kıyasta öncüller arasındaki gerektirim bağlarını ve orta terimin işlevini analiz etmede son derece önemli olan öncelik konusunun temas ettiği diğer noktalarla ilgili de düşüncelerini aktarmıştır. Ontoloji ve tümel ilişkisinde tümelleri en öncelikli görmektedir. Bu öncelikli tümel kavramların 'kendiliğinden daha bilinir' ve 'nesnelerin nedeni' olduğunu belirtir.¹⁸⁶ Cinsler de türlerden doğa gereği önceliklidir. Buna göre cins ortadan kalktığında tür de ortadan kalkar ancak türün ortadan kalkması cinsi zorunlu olarak yok etmez.¹⁸⁷ Ona göre cevher-araz ilişkisi ise aynı doğa gereği öncelik ilkesine tâbidir. Cevher, arazlardan önceliklidir, çünkü arazlar varlıklarını sürdürebilmek için bir cevhere ihtiyaç duyarken, cevher belirli bir araz olmaksızın var

¹⁸⁴ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 123.

¹⁸⁵ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 4, 125.

¹⁸⁶ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 11.

¹⁸⁷ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 79-80.

olabilir.¹⁸⁸ Porphyrios bu kısıtlı şerh metninde değindiği itibarla, tümel-tikel, cevher-araz ve cins-tür ilişkisi gibi mantıksal hiyerarşilerin tespitinde ve kıyas düzeninde öncüllerin sıralanmasında temel bir ölçüt tespiti yaparak, bilimsel kanıtlamalarda kullanılan tümel kavramların düzeninin anlaşılması ve kıyas teorisi için gereken kavramsal altyapıya dair anlayışını ifade etmiştir.¹⁸⁹

2.2 Dexippus (yakl. M.S. 4. yy)

Yeni-Platoncu filozof Dexippus'un Aristoteles'in *Kategoriler*'i üzerine şerhi, selefleri Porphyrios ve hocası Iamblichus'un devasa birikimini, daha rafine, açık ve öz bir tarzda sunma amacı taşıyan bir metin olarak göze çarpmaktadır.¹⁹⁰ Kategoriler hakkındaki temel görüşleri de büyük ölçüde hocası Iamblichus ve Porphyrios'un geleneğini takip eden, belirli noktalarda da özgün katkılar sunan Yeni-Platoncu bir perspektife dayanır.¹⁹¹ En iyi öğrencisi Seleucus ile soru-cevap diyalog şeklindeki şerhinde, Aristoteles'in *Kategoriler*'de ifadelere dayalı bir mantık çalışmasını amaçladığı düşünerek, kategorilerin asıl amacının var olan şeylerin ayırt edici özelliklerini işaret etmek olduğunu belirtir.¹⁹² Şârihin ontolojik temelden bütünüyle kopuk bir kategori anlayışı bulunmamakla birlikte,¹⁹³ ona göre *Kategoriler* kitabının temel konusu, birincil, basit ifadeler ve bunların işaret ettiği şeylerdir.¹⁹⁴ Ancak bu işaret etme, doğrudan metafizik bir varlık teorisi kurma maksadında değil, *Kategoriler*'i Dexippus için *Organon* 'da da başa yerleştiren sebep olan rasyonel söylemin (logos) ilk ilkelerini belirleme amacını taşımaktadır. Nitekim özellikle Plotinos'un kategorilere

¹⁸⁸ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 77,124.

¹⁸⁹ Porphyry, *On Aristoteles Categories*, 11, 123-124.

¹⁹⁰ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, çev. John Dillon (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014), 22.

¹⁹¹ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 11.

¹⁹² Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 38.

¹⁹³ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 32.

¹⁹⁴ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 23.

yönelttiği Aristoteles'in kategorilerinin tüm ontoloji alanlarına uygun olmadığı yönündeki ontoloji temelli eleştirilerine karşı, Aristoteles'in burada, yeni başlayanlara yönelik dil ile nesne arasındaki ilişkiyi açıklayan bir giriş metni kaleme aldığını savunarak cevap vermektedir.¹⁹⁵

Dexippus, şerhinde özgün katkıları, kategorilerin sıralaması ve sayısı gibi hususlardaki görüşlerini paylaşmakla birlikte, onun *Kategoriler* kitabının metin bütünlüğünü ve pedagojik düzenini desteklediği görülmektedir.¹⁹⁶ Bu kapsamda, *Postpraedicamenta*'yı da stratejik ve pedagojik bir pozisyonda konumlandırmıştır. Filozof, karşıtlık, öncelik, eşzamanlılık ve hareket gibi konuların kitapta ana kategorilerden sonraya bırakılmasını, bu kavramların insan zihninde oluşturduğu 'doğal kavrayış' ile açıklamaktadır. Ona göre eserin başındaki teknik terimlerin (homonim, sinonim) aksine, *Postpraedicamenta* kavramları hakkında öğrencilerin zaten gündelik bir aşinalığı vardır. Bu gerekçeyle de bölüm temel kategorilerin öğretimindeki sürekliliği bozmamak adına sona yerleştirilmiştir. Dexippus, Aristoteles'in bu bölümde, zihindeki daha 'kaba' kavramları işleyerek öğrenciyi *Fizik* gibi daha ileri düzeydeki teknik çalışmalara hazırladığını düşünür.¹⁹⁷ Ayrıca bu yerleştirme ona göre sadece bir pedagojik sıralama tercihi değil, aynı zamanda mantıksal bir zorunluluğun da gereği olmuştur. Dexippus'a göre *Postpraedicamenta*, rasyonel söylemin ve kıyasın geçerliliğini sağlayan bir 'denetleme mekanizması' işlevine sahiptir. Ona göre bu bölümlerin kıyas teorisi üzerindeki en önemli etkisi, özsel yükleme ile ilineksel özelliklerin birbirinden ayrılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Dexippus, mantıksal hataların çoğunun cevherin doğasına ait olmayan yüklemelerin cevherle yanlış bir biçimde

¹⁹⁵ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 74-75.

¹⁹⁶ Tez kapsamı ve sınırlılıklarımız itibarıyla şârihin diğer görüşleri ve bunlarla ilgili bilgiler sınırlı tutulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 12-15, 68-69, 112-114.

¹⁹⁷ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 40.

özdeşleştirilmesinden kaynaklandığını öne sürer. Örneğin, ‘Sokrates bir insandır’, ‘İnsan Sokrates değildir’ (tür birey değildir anlamında); ‘Öyleyse Sokrates, Sokrates değildir’ kıyasında görülen hata, terimlerin kategorik sınırlarının ve özsel bağlarının doğru tanımlanmamasından doğar.¹⁹⁸ Ancak *Postpraedicamenta*’da ele alınan analizlerle bu tür yanıltıcı çıkarımlar önlenabilir hale gelmektedir. Bir kıyasta orta terimin öznedenden ayrılmaz bir parçayı (cins veya tür) mı yoksa rastgele bir ilineği mi temsil ettiği, ancak bu bölümlerdeki kavramsal netlik sayesinde saptanabilir. Dexippus’a göre Aristoteles, *Postpraedicamenta*’nın da dahil olduğu kategoriler öğretisiyle, kıyasın yapı taşları olan terimlerin ve yüklem ilişkilerinin rasyonel sınırlarını ihdas etmektedir.

Metinde şerhi tamamlamak için kuvvetli niyet bildirilmiş olsa da, ne var ki Dexippus’un eseri de Porphyrios’un şerhi gibi bir noktada, nicelik kategorisinin tartışıldığı üçüncü kitabın ortasında kesilmiş ve kalan kısım günümüze ulaşmamıştır.¹⁹⁹ Eserin mevcut durumunda yine de şârihin geleneğe bağlı bakış açısına paralel olarak *Postpraedicamenta* hakkındaki görüşlerine dair açık fikirler edinebilmekteyiz. Ayrıca önceden oluşturulmuş ve şerhte korunan içindekiler planında, nicelik tartışmasının devamı, nitelik kategorisinde şekillerin ve geometrinin yeri, görelî kategorisinde bütün-parça ve zaman meselesi, yer ve zamanın nicelikle bağı, konum kavramının mahiyeti, sahip olma durumunun sınıflandırılması, etki ve edilgi kategorilerinin hareket altında birleştirilip birleştirilemeyeceği gibi meselelerin incelenmesi ve ayrıca *Postpraedicamenta*’da karşıtlık, öncelik, eşzamanlılık ve hareket kavramlarının mantıksal ve fiziksel analizlerinin tamamlanmasının planlandığı anlaşılmaktadır.

¹⁹⁸ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 53-54.

¹⁹⁹ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 111, 123.

Dexippus'un mevcut şerh metni içerisinde ele aldığı başlıklarda *Postpraedicamenta* kavramlarına ilişkin paylaştığı kısıtlı görüşlerinde, karşıtlığı 'aynı cevher içinde bulunan birbirine en uzak şeyler' olarak tanımlamaktadır.²⁰⁰ Ona göre zıtlıklardan bir taraf barındıran şey aynı anda karşıtını kabul edemez ve zıtlık barındırabilen şeyin (cevher) bu yetisinin (örn. sıcak-soğuk), onun kendi mevcudiyetine tanıklık ettiğini, yani onun cevher kategorisinde olduğunun delili olduğunu, fakat cevherin kendisinin bir zıt olmadığını ifade etmektedir.²⁰¹

Öncelik ve eşzamanlılık kavramlarını ise iki düzlemde ele almıştır. Dexippus, 'doğası gereği öncelik' ile 'bize göre öncelik' arasında ayrım yapar. Varlık düzeninde tümeller, cinsler ve nedenler önce gelirken, bize göre olan algı ve dil düzleminde ise tekil nesneler birincildir. Ona göre doğası gereği öncelik, bir şeyin ortadan kaldırılmasının diğerini de ortadan kaldırması (ancak tersinin geçerli olmaması) ilkesine dayanır. Örneğin, tümel bir cins ortadan kalkarsa ona bağlı fertler de yok olur, fakat tekil bir nesnenin yokluğu cinsi ortadan kaldırmaz.²⁰²

Dexippus, hareket hakkında insanların zaten doğal bir kavrayışa sahip olduğu düşüncesiyle ona göre Aristoteles'in *Kategoriler*'de yaptığı, bu kavrayışı kesin bir fiziksel tanıma dönüştürmek değil, bizim de anladığımız şekilde onu mantıksal bir çerçeveye yerleştirmektir. Hareketin mahiyetine dair sorular da esasen fiziksel sorulardır ve bunların ayrıntılı incelemesi *Fizik*'te yapılmalıdır. Ayrıca o dönemde tartışılan, etki ve edilgi kategorilerinin hareket altında tek bir kategoride toplanması gerektiği fikrine karşı çıkan Dexippus, hareketin kendisinin zıtları kabul etmediğini, nicelik, nitelik ve diğer kategoriler arasında eşsesli olarak dağıldığını ifade eder. Bu

²⁰⁰ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 94.

²⁰¹ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 100-105.

²⁰² Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 82-83.

itibarla onun anlayışında *Kategoriler*'de ele alınan hareket kavramını, önermeler ve kıyas için mantıksal hazırlığın bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür.²⁰³ Benzer şekilde Aristoteles'in etki ve edilgi'yi ayrı kategoriler olarak belirlemesine rağmen 'sahip olma' ve 'sahip olunma'yı ayırmamasına yöneltlen eleştirilere de karşı çıkarak, sahip olunmanın müstakil bir kategori olmadığını, bu kavramın 'durum' kategorisinin altına düştüğünü savunmaktadır. Ona göre bir şeye sahip olmak, sahip olunan şeyin özneye göre belirli bir düzen ve konum içinde bulunmasından ibarettir. 'Silahlı olma' ya da 'ayakkabılı olma' gibi durumlar, nesnelerin özne etrafındaki mekânsal düzeni ve yerleşimidir.²⁰⁴ Olumsuz durumlar ise varlıklarını, reddettikleri olumlu durumlardan aldıkları için aynı kategorik bağlamda ele alınmalıdır.²⁰⁵

Şerhin kayıp kısmıyla ilgili, altıncı yüzyıl şârihi Simplicius'un, metnin tamamına eriştiği göz önüne alındığında, eserin eksik kısmının daha sonraki dönemlerde kaybolduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁶ Mevcut haliyle Aristotelesçi mantığın rasyonel savunuculuğunu yapan Dexippus, şerhinde kendi dönemine kadarki *Kategoriler*'e yöneltlen tartışmalı konulara verdiği cevapları ve yer yer kendi kanaatlerini ortaya koymuştur. Şârihin *Postpraedicamenta*'yı ise, değindiği itibarla mantıksal çözümlemeyi ileri çalışmalara geçişi mümkün kılan, Organon'un pedagojik sürekliliği içinde kıyas teorisinin sıhhatine hizmet eden asli bir yapı unsuru olarak anladığı görülmektedir.

²⁰³ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 32, 40, 63-65.

²⁰⁴ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 65.

²⁰⁵ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 67.

²⁰⁶ Dexippus, *On Aristoteles Categories*, 15.

2.3 Ammonius (yakl. MS 440–520)

İskenderiye Neoplatonist okulunun başı Ammonius'un geleneğe katkıları, özellikle tarihsel süreç göz önüne alındığında, oluşturduğu geniş etki alanı bakımından son derece önem arz eder. Ammonius, Aristoteles şerh geleneğinin kurumsallaşmasında ve felsefe eğitiminin sistematik bir müfredata kavuşmasında merkezi bir figür olarak, kendisinden sonraki Hristiyan ve İslam felsefesi geleneklerini de derinden etkileyen Platon ile Aristoteles uyumunu savunmuş ve geliştirdiği kapsamlı şerh metodolojisiyle öne çıkmıştır. Hocası Proclus'un aksine Porphyrios'tan sonra anlayış haline gelen, Platon-Aristoteles arasında temel bir çatışma olmadığı görüşüyle, Aristoteles'in, Platon'un idealarını reddetmek yerine onları ilahi zihindeki ilkeler olarak kabul ettiğini ileri sürer.²⁰⁷ Bu yorum, Aristoteles felsefesinin Platoncu metafizikle bağdaştırılmasına imkân sağlamış ve Yeni-Platoncu gelenekte her iki filozofun aynı felsefi geleneğin parçaları olarak okunmasına önemli bir katkı oluşturmuştur. Bu uzlaştırmacı yaklaşımla Ammonius, Yeni-Platoncu eğitim sisteminin de şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamış ve böylece oluşan müfredatta felsefe eğitimi, Porphyrios'un *Îsagûcî* adlı eseri ve Aristoteles'in mantık kitaplarıyla başlayarak Platon'un *Timaeus* ve *Parmenides* diyaloglarına kadar yükselen bir eğitim süreci haline gelmiştir.²⁰⁸ Bu çerçevede Aristoteles'in mantık eserleri, öğrencileri Platon'un metafizik öğretilerine hazırlayan bir aşama olarak görülmüş ve mantık eğitimi felsefi yükselişin ilk basamağı olarak konumlandırılmıştır. Ammonius'a göre felsefe eğitimine mantıkla başlanmasının nedeni, mantığın doğru ile yanlış ayırt etmeyi sağlayan temel bir araç olmasından ileri gelmektedir. Ona göre etik ve diğer teorik disiplinlerde kullanılan kanıtlamalar ve

²⁰⁷ Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600 AD: A Sourcebook: 400 Hundred Years of Transition. Volume 3, Logic and Metaphysics*, 9-10.

²⁰⁸ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 137.

kıyaslar da ancak mantık eğitimi sayesinde anlaşılabilir olmaktadır.²⁰⁹

Ammonius, mantığın özünü bilim yapmanın metodu burhanda görmüştür. Ona göre hem teorik alanda doğruyu yanlıştan ayırmak hem de pratik alanda iyiyi kötüden ayırt edebilmek için bir ayırt etme aracına ihtiyaç vardır, çünkü hem teorik sahada bazı şeyler doğru görünmesine rağmen gerçekte doğru değil, hem de pratik sahada bazı şeyler iyi bilinse bile gerçekte iyi değildir. Bu nedenle gerekli olan temel araç burhandır. Burhanı anlayabilmek için ise önce kıyasın genel yapısının bilinmesi gerekir. Ancak kıyas basit değil bileşik bir yapıdır, dolayısıyla kıyastan önce de öncelikle onu oluşturan önermelerin incelenmesi zorunludur. Önermeler, isim ve fiillerden meydana gelen birleşik yapılardır. Bu nedenle ilgilileri için isim ve fiiller *Kategoriler*'de, önermeler *Önermeler*'de, kıyasın genel yapısı ise *Birinci Analitikler*'de ele alınarak yöntemin ilkeleri ortaya konmaktadır. Buna karşılık yöntemin kendisi burhan ise *İkinci Analitikler*'de öğretilir. Ammonius'a göre Aristoteles, pedagojik düzeninin devamında *Sofistik Çürütmeler*'i de hakikati arayanları yanıltan sofistlik kıyaslardan korunabilmeleri için ekleyerek, yöntemin anlaşılması için gerekli tüm hazırlayıcı unsurlarını böylece sıralı bir biçimde vermiştir.²¹⁰

Şârih özgün katkısıyla Aristoteles çalışmalarına başlamadan önce, okulların isimlendirilmesinden Aristoteles'in eserlerinin sınıflandırılmasına, okuma sırasından felsefenin nihai amacına kadar geniş bir yelpazede 'sorulması gereken' on temel giriş sorusuyla şerhine başlayarak kendinden sonraki şerh geleneğine yeni bir usul mirası bırakmıştır. Bu sorular arasında bizim de ilk bölümde değindiğimiz Aristoteles'in eserlerindeki dil ve üslubundaki kapalılığı, 'kutsal alanların önüne asılan tapınak

²⁰⁹ Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600 AD: A Sourcebook: 400 Hundred Years of Transition. Volume 3, Logic and Metaphysics*, 41.

²¹⁰ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 13.

perdeleri 'ne benzeterek, bu zor üslubun felsefi metinleri yüzeysel bir şekilde okuyanları uzaklaştırarak, ciddi öğrencilerin zihinsel çaba göstermelerini teşvik eden bilinçli bir tercih olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Ammonius'un İskenderiye'de kurumsallaştırdığı eğitim modeli ve yetiştirdiği Philoponus, Simplicius ve Olympiodorus gibi öğrenciler, felsefi mirasın Orta Çağ'a aktarılmasını sağlamış, felsefeyi mistik bir yükselişin ilk adımı haline getiren sistemiyle, antik düşüncenin Orta Çağ teolojisi ve felsefesiyle bütünleşmesinde tarihi bir katkı sağlamıştır.²¹¹

Ammonius'un şerh metodolojisinin odağında yer alan Aristoteles'in *Kategoriler* eseri, ona göre dil, zihin ve varlık arasındaki ilişkinin temellendirildiği ontolojik bir başlangıç noktasıdır. Ammonius, her ne kadar eserin felsefeye yeni başlayanlar için tasarlanmış olduğu görüşünde Porphyrios ile aynı çizgiyi paylaşırsa da,²¹² Porphyrios'un kategorileri yalnızca kelimelerle sınırladığını düşünür ve bu bakış açısını yetersiz bularak, daha geniş bir perspektifle eserin aslında kelimeler, nesneler ve kavramlar arasındaki ayrılmaz bağı ele aldığını değerlendirir. Bu yaklaşıma göre, bir nesneyi isimlendirmek için öncelikle o nesnenin zihinde bir kavrama sahip olması gereklidir. Böylece kelimeler, nesnelere doğrudan değil, aracı kavramlar vasıtasıyla işaret eder. Ammonius'a göre, kategorilerin ait olduğu üç unsurdan herhangi birinden bahsetmek, diğer ikisini de mantıksal olarak kabul etmeyi gerektirir.²¹³ Ona göre *Kategoriler*'in amacı, basit kavramlar aracılığıyla basit nesneleri gösteren basit kelimeleri incelemektir. Bu itibarla dil, düşünce ve gerçeklik arasında bütüncül bir ilişki kurularak eserin hem mantık çalışmalarına hem de genel felsefeye giriş niteliği taşıma vasfı temin edilmiş olur. Ammonius ayrıca, dünyadaki kelimelerin sayısının sonsuz olduğunu fakat sonsuz şeylerin bilimin konusu olamayacağını ifade ederek, Aristoteles'in bu sebeple

²¹¹ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 1, 9-21.

²¹² Ammonius, *On Aristotle Categories*, 2.

²¹³ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 16-18.

kategoriler sisteminde, anlamlı kelimeleri, kavramları ve nesneleri on temel kategori altında toplayarak onları sınırlı ve incelenebilir bir yapı içine yerleştirdiğini ifade eder.²¹⁴

Ammonius, *Postpraedicamenta* ile ilgili şüpheler ve *Topikler*'den önce okunması gereken 'Pretopics' (topiklerden önce gelen) olarak adlandırılması gibi, bölümün konumuna dair diğer tartışmalı görüşleri reddederek, *Postpraedicamenta*'nın bizzat Aristoteles'in kendi çalışması olduğunu ve bu bölümün mantık sistematigi içinde zorunlu bir konuma sahip olduğunu savunarak, *Kategoriler* kitabını üç ana bölüme ayırmıştır. *Postpraedicamenta*, bu tasnifte ona göre mantık eğitimindeki hiyerarşik düzenin ve bilimsel bilgiye giden yolun tamamlayıcı unsurlarını ve teknik detaylarını açıklayan son halkadır. 'Eşzamanlı', 'öncelik' ve 'hareket' gibi terimler *Praedicamenta* bölümünde Aristoteles'in henüz tanımlamadan kullanabileceği kadar günlük dilin içerisinde bilindik olsa da Ammonius'a göre bu terimler, felsefi açıdan hassas bir anlayış gerektirmektedir. Dolayısıyla Aristoteles'in bu tanımları eserin sonuna bırakmasının nedenini, pedagojik olarak hiç bilinmeyen kelimeleri en başta açıklayıp, aşına olunan ancak teknik derinlik isteyen kavramları da sona bırakmak suretiyle yeni başlayanların zihinlerini karıştırmamak şeklinde açıklamaktadır. Ammonius için *Postpraedicamenta*, *Kategoriler* ile *Önergeler* eserlerini birbirine bağlayan mantıksal bir zincirin halkasıdır. Ona göre kategoriler öğretisinin uygulanmasında kullanılan yardımcı kavramların netleştirildiği bu final bölümü, basit kelimelerin (terimlerin) incelenmesinden önermelere geçişte teknik bir köprü vazifesi görerek öğrenciyi bir sonraki mantık kitabına hazırlamaktadır.²¹⁵

²¹⁴ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 19.

²¹⁵ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 21.

Şârih bu teknik hazırlık evresini şerhe başlarken, bölümün, bilinse de açıklama gerektiren bazı şeylerin daha açık hale getirilmesi ihtiyacından dolayı kaleme alındığını ifade etmektedir.²¹⁶ İzahatlarında *Kategoriler* kitabındaki kronolojiyi takip ederek ‘karşıtlık’ kavramının dört türünü (görelilik, zıtlık, sahiplik/yoksunluk ve onaylama/reddetme) ele alır ve bunların kendi içlerinde bir ‘şiddet’ derecesine göre sıralandığını düşünür. Bu sıralama ona göre karşıtlık ilişkisine giren terimlerin birbirlerini yok etme durumlarıyla ilgili olarak terimlerin kendi aralarındaki savaş durumlarına istinaden yapılmaktadır. Bu itibarla en zayıf karşıtlığın, varlıklarının birbirlerine bağlı olmaları dolayısıyla göreliler arasında olduğunu, en güçlü karşıtlığın ise diğer tüm karşıtlardan her durumda geçerli olması dolayısıyla ayrışan, onaylama ve reddetme karşıtlığı olduğunu söyler. Çünkü bu karşıtlığı her durum için kullanabilmek mümkündür. Onaylama ve reddetme karşıtlığı diğer karşıtlıklardan farklı olarak zorunlu bir biçimde doğru ve yanlış değerlerine sahip olabilecek şekilde, bir şey böyledir ya da böyle değildir şeklinde kullanılabilir. Ammonius ayrıca, karşıtlığın ya önermelerde (onaylama ve reddetme gibi) ya da yukarıda bahsedildiği gibi ‘şeyler’de olduğundan söz eder.²¹⁷ Bu bakış açısı, onun için *Postpraedicamenta* da ele alınan karşıtlık ilişkilerinin, *Önermeler*’de anlatılan önermeler arası ilişkiler ve karşı olum karesi ile içiçeliğini ortaya koyması bakımından da bir gösterge niteliğindedir.

Ammonius’un şerhinde karşıtlık ilişkileriyle ilgili (çeviri notlarında da görülecek bazı eksik ve hatalar bulunmakla beraber) örnekler ve izahatların ele alındığı metnin devamında, orta terim kabul eden karşıtlar noktasında, Aristoteles’ten farklı olarak aracı kabul eden karşıtları da bir özde bulunma zorunluluklarına göre ayırdığı görülür. Bunu, ateşte sıcaklığın bulunma zorunluluğu altında soğukluğun ateşte hiçbir zaman

²¹⁶ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 113.

²¹⁷ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 114.

bulunmayacağı ya da kardaki soğukluğun hiçbir zaman sıcaklığa dönüşmeyeceği gibi iki istisnai örnek ile açıklamaktadır.²¹⁸

Sahip olma ve yoksunluk karşıtlığına dair, bir şeyin ‘yoksun’ olarak adlandırılması için öznenin o niteliği almaya uygun olması, niteliğin doğal olarak bulunması gereken yerde olması ve uygun zamanda (olgunluk çağı gibi) gerçekleşmesi gibi üç noktanın incelenmesi gerektiğini söyler. Örneğin, yeni doğmuş bir köpek yavrusu henüz görmediği için kör sayılmaz çünkü onun için görme zamanı henüz gelmemiştir.²¹⁹

Onaylama ve reddetme karşıtlığı konusunda, bunların aslında birer önerme cümlesi olması dolayısıyla önerme karşıtlığı gibi algılanmaması gerektiği, bu karşıtlığın sadece onlarla ifade edilen ‘şeylerin’ karşıtlığı olduğunu ifade eder. Örneğin, ‘Sokrates oturuyor’un, ‘Sokrates oturmuyor’a karşıt olması gibi.²²⁰

Zıtlık ilişkilerini incelerken, Aristoteles’in bunların aynı cinsten olması gerektiğini söylediği halde o, adalet ve adaletsizliğin aynı cinsten olmadığını, adaletin erdem cinsinde, adaletsizliğin de kötülük cinsinde olduğunu söylemiştir. Fakat bunların üst cinslerinin ortak olarak durum cinsi olduğu notunu da yorumuna ilave etmektedir.²²¹

Öncelik, eşzamanlılık ve hareket kavramlarıyla ilgili, Aristoteles’in bu kavramları daha önce kategorileri anlatırken ele aldığını, fakat burada da tekraren sıraladığını söyleyerek kendisi de bu başlıkları kısaca açıklamıştır. Ammonius, önceliğin zaman, doğa, düzen, değer ve neden-sonuç olmak üzere beş anlamını Aristoteles’in açıklamalarına paralel şekilde örneklendirir. Eşzamanlılık kavramını hem

²¹⁸ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 115-116.

²¹⁹ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 117.

²²⁰ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 118.

²²¹ Ammonius, *On Aristotle Categories*, 125.

zaman hem de doğa bakımından ele alır, fakat ‘kat’ ve ‘yarım’ gibi varlık nedeni olma bakımından eşzamanlılıktan söz etmez. Hareketin altı türünü oluş, bozuluş, artma, azalma, niteliksel değişim ve yer değiştirme olarak Aristoteles’e paralel şekilde kısaca izah eder. Kategoriler kitabının son bölümünde Aristoteles’in ele aldığı sahip olma kavramını ise kolay olduğu gerekçesiyle şerhinde incelememiştir.²²²

Ammonius’un kategoriler şerhi, günümüze ulaşan eksiksiz ve en eski kategoriler şerhi olarak şârihin hem özgün katkılarını ve hem de Aristoteles’e eleştirilerini ihtiva etmektedir. O, cevher, nicelik, nitelik ve görelilik kategorilerini asli ve birincil kategoriler olarak nitelerken bazı kategorilerin hem kendilerine hem de içerik açıklamalarına dair Aristoteles’in açıklamalarını eksik ve yetersiz görmektedir.²²³ Fakat bu hususlar çalışmamızın kapsamı dışında kaldığı için bu türden incelemeleri başka bir çalışmaya bırakıyoruz.

2.4 Philoponus (yakl. MS 490–570)

Geç Antik Çağ’ın en özgün ve etkili Hristiyan filozoflarından Philoponus (John), felsefe eğitimini İskenderiye’de Ammonius’un öğrencisi olarak sürdürmüş, Aristoteles’in birçok eserine şerhler yazmış, döneminin diğer büyük şârihi Simplicius ile devrimci ve eleştirel fikirleri sebebiyle sert çatışmalar yaşamıştır. Düşünce hayatı incelendiğinde, kaynaklar onun entelektüel gelişimini genellikle iki ana döneme ayırmaktadır. ‘Philoponus I’ olarak adlandırılan birinci dönem, hocası Ammonius’un etkisinin yoğun olarak hissedildiği ve Aristoteles ile Platon’u uzlaştırma çabasının ön planda olduğu Yeni-Platoncu evredir. 520 yılı sonralarındaki ‘Philoponus II’ olarak nitelendirilen ikinci dönemde ise Aristotelesçi ve Yeni-Platoncu temel doktrinleri terk

²²² Ammonius, *On Aristotle Categories*, 126-129.

²²³ Bkz. Ammonius, *On Aristotle Categories*, 56, 91, 110, 112.

etmiş, bunun yerine Hristiyan inancıyla uyumlu, oldukça radikal ve eleştirel bir felsefe inşa etmiştir. Aristoteles'in *Kategoriler* eseri üzerine ilk evresinde yaptığı çalışmalar ve hocası Ammonius'un geleneğini takip ederek bu geleneğe getirdiği özgün eleştiriler ve yenilikler bakımından felsefe tarihinde önemli bir yer edinen filozof, kendisini bir 'grammatikos' (filolog/dil bilimci) olarak tanımlar.²²⁴ Bu özelliği ile mantık çalışmalarına bir filolog titizliği ve metodolojisi getirerek, dilbilimsel araçları felsefî ispatlar için kullanmıştır. Özellikle *Postpraedicamenta*'nın gerçekten Aristoteles'e ait olduğunu kanıtlamak için metindeki gramer bağlaçlarının sürekliliğini takip ederek gramer temelli bir savunma geliştirmiştir. Benzer şekilde, 'yoksunluk' ve 'cevher' gibi temel mantık kavramlarını açıklarken kelime kökenlerine ve mastar kullanımı gibi gramer yapılarına başvurarak mantıksal analizlerini dilbilimle desteklemiştir.²²⁵ O dönemde felsefe eğitilmiş bir filoloğun *Postpraedicamenta*'nın otantikliği konusunda olumlu görüş bildirmesi, bize göre, bölümün Aristoteles'e aidiyetine ilişkin oldukça önemli bir göstergedir. Philoponus, şerhlerinde Aristoteles yorumlarına Hristiyan inancıyla uyumlu küçük ama kritik eklemeler yaparak Hristiyan teolojisini ve ilahi müdahale fikrini seküler bir mantık metnine dahil etmesi bakımından da şârihler arasında ayrılmaktadır.²²⁶

Philoponus'un düşünce mirası yalnızca batı veya Hristiyan dünyasıyla sınırlı kalmamış, 'Yahya el-Nahvi' adıyla tanındığı İslam dünyasında da derin izler bırakmıştır. Eserlerinin Arapçaya çevrilmesiyle birlikte Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi İslam felsefesinin kurucu isimlerini derinden etkilemiştir. Arapça felsefe geleneğinde onun dünyanın sonluluğuna dair geliştirdiği kanıtlar ve kimi görüşleri yanlışlıkla Afrodisiaslı İskender'e atfedilmiş, İslam mantıkçılarına ve kalamcılara bu yolla intikal

²²⁴ Sorabji, *Aristotle Transformed*, 251-261.

²²⁵ Philoponus, *On Aristotle Categories 6-15*, çev. Michael Share (London New York Oxford New Delhi Sydney: Bloomsbury Academic, 2020), 16, 103.

²²⁶ Sorabji, *Aristotle Re-Interpreted*, 381.

etmiştir. Onun Aristoteles’e yönelttiği eleştiriler Fârâbî tarafından detaylıca incelenirken, İbn Sînâ Philoponus’un bazı eserlerinde aslında Aristoteles ile uyum içinde olduğunu, ancak dönemin Hristiyan topluluğunu memnun edebilmek adına ona karşıymış gibi bir tutum sergilediğini iddia etmiştir.²²⁷

Ammonius ve öğrencisi Philoponus, Aristoteles’in *Kategoriler* eseri üzerine yaptıkları yorumlarda büyük ölçüde örtüşen bir perspektife sahip olmakla birlikte, Philoponus, hocasının görüşlerini takip ederek bu görüşleri birçok noktada da genişletmiştir.²²⁸ Çalışmamızın sınırlarını aşmadan, tekrara düşmemek ve odağımızı dağıtmamak için konunun *Postpraedicamenta* dışında kalan detayları hakkında okuyucumuzu kaynakçamıza yönlendirerek, şârihin *Postpraedicamenta* hakkındaki görüşlerini, önemli ve farklılaşan noktaları itibariyle ele almak üzere devam etmek istiyoruz.

Philoponus, Aristoteles’in *Kategoriler*’de varlıkları, varlık olmaları bakımından değil, sıradan insanların onlara atfettiği anlamlar ve ifade biçimleri olması bakımından ele aldığını düşünür.²²⁹ Aristoteles’in pedagojik sebeplerle sona bıraktığı *Postpraedicamenta*’daki kavramları ise işlevsel birer araç olarak, ontolojik temellere bağlı mantıksal bir çerçevede ele almaktadır.²³⁰ Ona göre *Postpraedicamenta*’daki analizler bir doğa bilimcisinin değil, bir mantıkçının perspektifinden sunulmaktadır. Bu bağlamla ilgili, örneğin hareket kavramını incelerken, bir mantıkçı için temel sorunun, bir hareket türü gerçekleştiğinde diğer bir hareket türünün de zorunlu olarak onu izleyip

²²⁷ Sorabji, *Aristotle Transformed*, 277-282; Bkz. Sorabji, *Aristotle Re-Interpreted*, blm. Alexander of Aphrodisias versus John Philoponus in Arabic: A Case of Mistaken Identity, 477.

²²⁸ Sorabji, *Aristotle Re-Interpreted*, 380-384; Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 1-19.

²²⁹ Philoponus, *On Aristotle Categories 1-5: With Philoponus: A Treatise Concerning the Whole and the Parts*, çev. Riin Sirkel, Martin Tweedale and, John Harris (London: Bloomsbury, 2015), 42.

²³⁰ Philoponus, *On Aristotle Categories 1-5: With Philoponus: A Treatise Concerning the Whole and the Parts*, 51-52.

izlemeyeceği olduğunu söyler. Dolayısıyla buradaki incelemeyi fiziksel bir süreçle ilgili olmaktan ziyade mantıksal bir ilişki incelemesi olarak görmektedir.²³¹ Karşıtlık ve öncelik gibi kavramları ise hem nesneler düzleminde hem de ifadeler düzleminde ele alır. Ona göre *Kategoriler*'deki basit ifadeler, *Önermeler*'deki önerme kurma teorisine ve ardından gelen kıyas teorisine zorunlu bir giriş niteliği taşıırken, *Postpraedicamenta* bölümü kategoriler öğretisinde geçen terimleri eklemlendirerek okuyucuyu daha ileri düzey mantıksal çıkarımlara hazırlayıcı bir fonksiyondadır.²³²

Philoponus, karşıtları 'ifadeler olarak karşıtlar (onaylama ve reddetme)' ve 'şeyler olarak karşıtlar' (göreliler, zıtlar, sahiplik ve yoksunluk) şeklinde tasnif etmiştir. Ayrıca bu karşıtlıkları hocası gibi görelilerin karşıtlığından onaylama ve reddetme karşıtlığına doğru kuvvet seviyesine göre sıralamaktadır. Ona göre, ilk üç karşıtlık türü (göreliler, zıtlar, sahiplik ve yoksunluk) kombinasyonsuz ifade edilen, yani tek başlarına doğru veya yanlış olmayan terimlerle ilgilidir. Bu tasnifte diğer bir kriteri de karşıtların birbirlerine dönüşüp dönüşemeyecekleri hususudur. Philoponus bu itibarla aslında karşıtlık öğretisini önermeler arası ilişkilerle bağdaştırarak, özellikle onaylama ve reddetme arasındaki karşıtlığın, var olan veya var olmayan her şeyde doğru ile yanlış bölen yegâne karşıtlık türü olarak ayrı bir yere koyar. Ona göre, zıtlar (sağlık/hastalık gibi) arasındaki karşıtlıkta, özne (Sokrates) var değilse her iki ifade de yanlış olurken, onaylama ve reddetme karşıtlığında, Sokrates var olmasa bile 'Sokrates beyaz değildir' ifadesi zorunlu olarak doğru kalır. Bu durum, karşıtlık öğretisinin önermelerin tutarlılığı açısından oluşturduğu temel için bir gösterge niteliği taşımaktadır.²³³

²³¹ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 130-131.

²³² Philoponus, *On Aristotle Categories 1-5: With Philoponus: A Treatise Concerning the Whole and the Parts*, 49-50.

²³³ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 104, 119-120.

Philoponus öncelik kavramını, Aristoteles'i takip ederek zaman, doğa, düzen, değer ve neden bakımından olmak üzere beş ana başlıkta tasnif eder ancak bu tasnife kendi mantık sistemi doğrultusunda önemli analitik şerhler düşmüştür.²³⁴ Bilimlerde, gramerde veya nutuklarda görülen, sırasal duruma ait düzen bakımından öncelik konusunda Aristoteles'e yapısal bir düzeltme yaparak, harflerin hecelerden yalnızca düzen bakımından değil, doğa bakımından da öncelikli olduğunu ifade eder. Çünkü harfler yok edildiğinde hecelerin var olması da imkânsızdır.²³⁵ Ona göre değer veya şeref bakımından öncelik, daha değerli veya iyi olanın önceliğini ifade ederken, bu anlamın mantıksal doğadan ziyade beşerî kararlara dayandığını belirterek bu başlığın öncelik kavramının en uzak ve ikincil anlamı olduğu notunu düşer. Philoponus, mantıksal çıkarım için en kritik gördüğü öncelik türü olan neden bakımından önceliği, önermelerin doğruluk değeriyle doğrudan ilişkilendirmiş ve bu hususta bir olgu ile o olgu hakkındaki 'doğru ifade' arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bir olgunun varlığı (örn. Sokrates'in oturuyor olması) ile bu durumun ifadesinin doğruluğu karşılıklı olarak birbirini zorunlu kılarsa da, Philoponus'a göre olgu, ifadenin doğru olmasının nedenidir. Aynı şekilde önerme kurma sürecinde de bir önermenin doğru olabilmesi, *Kategoriler*'de işlenen basit ifadelerin (Sokrates, oturmak gibi) dış dünyada bir karşılığının olması olgusuna bağlıdır. Ona göre mantıksal doğruluktan da ancak *Kategoriler*'deki basit ifadelere dayanan ontolojik zeminin varlığında söz edilebilir. Nitekim Philoponus için *Kategoriler* metninin, *Önermeler*'den önce okunması gerektiğinin teknik gerekçesi de bu öncelik hiyerarşisine dayalı olarak bu çerçevede şekillenmiştir.²³⁶

²³⁴ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 124.

²³⁵ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 125-126.

²³⁶ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 126-127.

Kıyas teorisi açısından bakıldığında, ispatlayıcı bir bilimde öncüller, sonuçlardan düzen bakımından önce gelmek zorundadır. Geometrideki nokta ve çizgi gibi elemanların teorem diyagramlarından önce gelmesi gibi, mantıkta da basit ifadeler önermelerden, önermeler ise kıyastan önce gelmelidir.²³⁷ Kıyası, ‘bir şeyin nedeninin ispatı’ olarak gören Philoponus’a göre, bir kıyasta sonucun doğruluğu öncüllerdeki nedensel önceliğe bağlıdır. Eğer neden konumundaki öncüller doğruysa, sonuç da zorunlu olarak onu takip edecektir.²³⁸

Philoponus, öncelik kavramının ardından onun doğal karşıtı olarak gördüğü eşzamanlılık kavramını ele almıştır. Aristoteles’i takip ederek bu kavramı üç farklı anlamda analiz eder ve bunları öncelik kavramının türleriyle eşleştirmek suretiyle birbirlerinin karşıtları olarak konumlandırır. Bunlardan zaman bakımından eşzamanlılığı gündelik dilde eşzamanlılığın en asli ve yaygın kullanımı olarak niteler, fakat Philoponus’a göre, eşzamanlılığın türlerinden hiçbirisi bir diğerinden önce gelmez. Çünkü her birinin genel cinsten ayrılma mesafesi birbirine eşittir. Burada önemli ayrımı ise, varoluşsal olarak birbirini gerektiren fakat taraflardan hiçbirinin diğerinin varlık nedeni olmadığı durumları kapsayan (iki kat ve yarım gibi) eşzamanlılık ile, varlık bakımından birbirini gerektiren ancak birinin diğerinin varlık nedeni olduğu nedensel öncelik (baba-oğul gibi) arasında yaparak eşzamanlılık ile öncelik arasındaki sınırı göstermektedir. Dolayısıyla ona göre eşzamanlılık, yalnızca neden-sonuç ilişkisinin bulunmadığı karşılıklılık durumlarına özgüdür.²³⁹ Kıyas kuramı açısından bakıldığında ise, eğer iki terim varlık bakımından birbirini nedensellik olmaksızın tamamen gerektiriyorsa (iki kat ve yarım gibi), biri diğerinin ispatı için nedensel bir öncül (orta terim) yapılamayacaktır. Bu itibarla *Postpraedicamenta*’da eşzamanlılık ve öncelik

²³⁷ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 125.

²³⁸ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 127.

²³⁹ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 127-129.

ilişkisi arasındaki farkın bu şekilde ifade edilerek ortaya konması, Aristoteles'in ileride kuracağı kıyas mekanizmasının işleyebilmesi için gereken mantıksal zemine yaptığı bir yatırım olarak okunabilir. Bu nokta ayrıca Aristoteles'in bu metni bir fizikçi olarak değil, bir mantıkçı olarak yazdığının da en açık delillerinden biri olarak *Postpraedicamenta*'nın onun sisteminde ne ifade ettiğini anlamamıza yardım etmektedir.

Philoponus'a göre hareket, normalde bir doğa felsefecisinin konusu olması ve Aristoteles'in bu konuyu *Fizik*'in son dört kitabında derinlemesine işleyecek olmasına rağmen, bu kavrama *Kategoriler*'de de yer vermesinin ona göre bazı gerekçeleri vardır. Aristoteles, *Kategoriler*'de felsefeye ve mantığa yeni başlayanlara hitap ettiği için eğitim sürecinin bu başlangıç düzeyinde, *Fizik*'teki gibi karmaşık ontolojik tanımlara girmeden önce zihinleri daha ileri düzey mantık ve doğa bilimi çıkarımlarına hazırlamak istemiştir. Ona göre zaten Aristoteles burada bir doğa bilimcisi gibi değil, bir mantıkçı olarak konuşmaktadır. Ayrıca bu konuyu, cevher konusunu işlerken yaptığı bir atıf dolayısıyla da *Postpraedicamenta*'ya dahil ederek, söz ettiği kavramın izahatını bu son kısımda yapmak suretiyle terminolojik mantık eğitimini tamamlamayı amaçlamıştır.²⁴⁰

Aristoteles cevherin ayırt edici özelliğini, 'sayıca bir ve aynı kalırken zıtları kabul edebilmesi' olarak tanımlamaktadır.²⁴¹ Bu noktada Philoponus'un şerhi, önermelerin doğruluk değerine dair bir mantıksal temellendirme yapmaktadır. Zira hem bir cevher (örn. Sokrates) hem de bir önerme (örn. Sokrates oturuyor) sayıca bir ve aynı kalmalarına rağmen zıtlık kabul edebilirler. Ancak aralarında büyük bir ontolojik fark

²⁴⁰ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 14, 32-33, 130-131.

²⁴¹ Aristoteles, *Kategoriler - Önermeler*, 29; Philoponus, *On Aristotle Categories 1-5: With Philoponus: A Treatise Concerning the Whole and the Parts*, 114-115.

vardır, cevher zıtları (sıcaklık ve soğukluk gibi) bizzat kendisi hareket ederek ve değişerek alır. Önergeler ise kendi başlarına hareket etmediği için onların yanlış durumundan doğru durumuna geçmesi, dış dünyadaki cevherlerin ve olguların hareket etmesine bağlıdır. Bu durum, önergelerin doğruluk değerinin salt olgusal gerçekliğe (tekabüliyet) dayandığını kanıtlamaktadır. Dolayısıyla dil ve mantık, doğadaki hareketin pasif bir yansımasıdır denilebilir.²⁴² Şârih bu mantıksal temeli attıktan sonra Aristoteles'in altı hareket türünü (oluş, bozuluş, artma, azalma, niteliksel değişim ve yer değiştirme) sıralar ve bu altı türün birbirinden bağımsız gerçekleşebileceğini vurgular.²⁴³ Niteliksel değişimin diğer hareket türlerinden (özellikle niceliksel artmadan) farkını kanıtlamak için, hocası Ammonius'un verdiği gibi geometriden 'gnomon' ve 'kare' örneğini vererek bir karenin etrafına gnomon eklendiğinde kare niceliksel olarak büyüye de niteliğinin değişmediğini söyler.²⁴⁴ Philoponus, tüm hareketlerin genel karşıtının sükûnet olduğunu ifade ederken, özelde ise hareketlerin birbirinin zıttı olduğunu söyler (oluş-bozuluş, artma-azalma, yer değiştirme-sabit kalma veya yukarı-aşağı gitme gibi).²⁴⁵

Philoponus'a göre sahip olma, çok anlamlı bir ifade olup hem on kategoriden biri sıfatıyla teknik bir anlam taşımakta hem de gündelik dilde çok daha geniş bir kullanım alanına işaret etmektedir. Mantıksal bir kategori bağlamında ele alındığında bu kavram, teknik bir tanımla, bir cevherin başka bir cevher etrafındaki düzenlenişini ifade eder. Philoponus bu durumu, ayakkabı giymek, silah kuşanmak veya elbise giymek gibi örneklerle bir dış nesnenin insan cevherinin etrafını sarması üzerinden açıklayarak sahip olma kategorisini, bir bütünün başka bir bütünü çevrelemesi (elbisenin tüm vücudu sarması) ve bir bütünün bir parçayı çevrelemesi (parmağa takılan yüzük) olmak üzere

²⁴² Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 116, 129-130.

²⁴³ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 130-132.

²⁴⁴ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 133-134.

²⁴⁵ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 135.

iki ana türe ayırır. Öte yandan Philoponus, terimin kategori dışı kullanımlarını da sınıflandırmıştır. Bu çerçevede kavramın bilgiye sahip olmak (nitelik), belirli bir boyuta sahip olmak (nicelik), el veya ayağın olması (bir parçaya sahip olma) veya ev veya tarlaya sahip olmak (mülkiyet) gibi geniş anlamlarına da dikkat çekmiştir.²⁴⁶

Sahip olma kavramının önermelerle ilişkisi için Philoponus, bu kavramın önerme kurma sürecinde ortaya çıkabilecek anlam karmaşalarını önlemek adına açıklanması gereken bir başlık olduğunu düşünmektedir. Ona göre Aristoteles'in bu bölümü eserin sonuna eklemesinin temel nedeni de okuyucunun önerme kurarken, nitelik bildiren 'bilgiye sahip olmak' ile sahiplik kategorisine giren 'elbise giymek' gibi farklı sahip olma anlamları arasındaki farkı karıştırmasına engel olmaktır.²⁴⁷ Ayrıca sahip olma kategorisi Philoponus'un on kategoriden yalnızca cevher, nicelik, nitelik ve görelilik olarak kabul ettiği dört basit kategoriden birisi değildir. Ona göre sahip olma kategorisi bileşik bir yapı şeklinde tanımladığı üzere doğrudan bir cevherin başka bir cevherle olan kombinasyonundan doğmaktadır.²⁴⁸ Bu noktada Philoponus, sahip olma ile durum arasındaki ilişkiyi de inceleyerek, bu iki kavramın konu/özne bakımından aynı olmasına rağmen bağıntı açısından farklılaştığını belirtmiştir. Ona göre, şayet eylem sahip olan kişiden yola çıkılarak ifade edilirse (örn. elbise giyen kişi) sahip olma kategorisi, sahip olunan nesneden (örn. giyilen elbise) yola çıkılarak ifade edilirse durum kategorisi söz konusu olmaktadır. Bu bakış açısıyla, yapılan ayırım kıyasın öncüllerinde hangi terimin özne, hangisinin yüklem olacağı noktasında önem arz etmektedir. Yanlış perspektifle kurulacak kıyasta, terimler arasındaki bağıntı bozulacak ve kıyasın geçerliliği etkilenecektir.²⁴⁹

²⁴⁶ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 136.

²⁴⁷ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 136.

²⁴⁸ Philoponus, *On Aristotle Categories* 6-15, 99-100.

²⁴⁹ Philoponus, *On Aristotle Categories 1-5: With Philoponus: A Treatise Concerning the Whole and the Parts*, 80-81.

2.5 Simplicius (yakl. MS 490-560)

Peripatetik geleneğin en etkili şârihlerinden biri olan Yeni-Platoncu düşünür Kilikyalı Simplicius, Proclus'u 'hocalarımın hocası' şeklinde anarken, felsefe eğitimini İskenderiye'de Ammonius'un, Atina'da ise Damascius'un öğrencisi olarak tamamlamıştır. İmparator Justinianus'un 529 yılında felsefe öğretimini yasaklamasının ardından, aralarında Damascius'un da bulunduğu yedi filozofla birlikte Pers Kralı I. Hüsrev'in sarayına sığınmıştır. Bu deneyiminden hayal kırıklığıyla döndükten sonra günümüzde Türkiye sınırları içinde kalan Harran'a yerleştiği ve şerhlerini buradaki kütüphane imkânlarıyla yazdığı düşünülmektedir. Akademik ve felsefî yaşamı boyunca, kendi çağdaşı olan Hristiyan filozof Philoponus ile dünyanın ezeliyeti üzerine o dönemde felsefe tarihinin en sert polemiklerinden birine girmiş ve onu Yunan bilgeliğini içeriden yıkmaya çalışmakla suçlamıştır.²⁵⁰

Simplicius, felsefe tarihine hem antik felsefe mirasının korunmasını sağlaması hem de özgün felsefî sentezler inşa etmesi bakımından son derece önemli katkılar sağlamıştır. Anaximandros, Parmenides, Zenon, Empedokles ve Anaksagoras gibi Presokratik filozoflara ait doğrudan alıntılarının büyük bir kısmı ile Afrodisiaslı İskender, Theophrastos ve Eudemos gibi düşünürlerin kayıp eserleri ve Geç Antik Çağ'dan günümüze ulaşmayan birçok şerh hakkındaki bilgiler de münhasıran Simplicius'un aktarımları sayesinde günümüze ulaşabilmiştir. Sadece bir derleyici olmayan Simplicius, Aristoteles'in *Kategoriler*, *Fizik* ve *Gökler Üzerine* gibi eserlerine yazdığı hacimli ve sistematik şerhlerle bilim tarihi ile doğa felsefesi için temel referans kaynakları oluşturmuştur. Kendi kaleme aldığı edebi metinler olan bu şerhlerin arasına eklediği ek ders bölümlerinde, Aristoteles'ten farklılaşan özgün teorileriyle İslam

²⁵⁰ Christoph Helmig, "Simplicius", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2020).

dünyasında yaşamaya devam etmiş, eserleri Orta Çağ ve Rönesans düşüncesini, bilhassa Thomas Aquinas gibi düşünürleri derinden etkilemiştir.²⁵¹

Şârihin incelediğimiz *Kategoriler* şerhi, gerek fiziksel kurgusu gerekse felsefi yöntemi açısından Geç Antik Çağ'ın en gelişmiş ve kapsamlı örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Simplicius, eserinde yalnızca Aristoteles'in metnini açıklamakla yetinmeyip kendisinden önceki felsefe geleneğini sentezleyen edebi ve sistematik bir içerik ortaya koyması bakımından önceki şârihlerden ayrılmıştır. Şerhin şekilsel kurgusunda, başlangıçta geleneksel Yeni-Platoncu yönteme sadık kalarak on maddelik genel giriş şeması ile eserin amacı, işlevi ve otantikliği gibi unsurları barındıran altı maddelik özel giriş şemasını kullanmıştır. Simplicius, önceki şârihlerde tercih edilen soru-cevap formatının aksine, kesintisiz bir anlatım akışı ve sürekli metin formatındaki üslubunda *Kategoriler* metnini küçük bölümlere ayırmak suretiyle açıklama ve analizlerini paylaşmaktadır.

Açıklama tarzı ve felsefi yöntemine bakıldığında, konuları genellikle bir itiraz veya problem ortaya koyarak veya Aristoteles'in asıl metninden bir bölüm vererek açtığı, ardından geçmiş otoritelerin çözümlerini tartışıp nihayetinde kendi çözümünü sunduğu bir yapı benimsemiştir. İncelediğimiz şerhler de dahil olmak üzere Geç Antik Çağ'daki pek çok şerhin öğrencilerin ders notlarından derlenmiş olduğu düşünüldüğünde, Simplicius'un çalışması bizzat kendisi tarafından kaleme alınmış, üzerinde titizlikle çalışılmış edebi bir metin formunda olması bakımından da öne çıkmaktadır. Bu şerhi önemli kılan bir diğer husus ise, sunduğu zengin kaynak kullanımı ve eleştirel alıntı tekniği olmuştur. Kendisinden önceki filozofların görüşlerini uzun alıntılarla aktaran şârih, bu vesileyle sözünü ettiğimiz gibi bugün kayıp olan pek

²⁵¹ Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, 2014, 1; Helmig, "Simplicius"; Sorabji, *Aristotle Re-Interpreted*, 67-70.

çok Presokratik, Stoacı ve Peripatetik metnin günümüze ulaşmasını sağlayan eşsiz bir bilgi hazinesi derlemiştir.²⁵²

Bunun yanında Simplicius'un kendinden önceki otoriteleri kullanırken doğrudan bir kabul içerisinde olmadığı da anlaşılmaktadır. Yeri geldiğinde Porphyrios, Iamblikhos veya Afrodisiaslı İskender gibi isimleri eleştirerek yer yer onları düzeltmiştir.²⁵³ Kaynak kullanımında özellikle Archytas ismi dikkat çekicidir. Şârih, Iamblikhos'un izinden giderek Aristoteles'in *Kategorileri* aslında Pythagorasçı Archytas'tan kopyaladığına inanmaktadır.²⁵⁴ Şerhi boyunca da Archytas'ın metinlerinden alıntılar yaparak bunları Aristoteles'in ifadeleriyle karşılaştırmaktadır.²⁵⁵ Eleştirel tavrının nihai amacı ise Platon-Aristoteles uyumlaştırması olmuştur. Simplicius, Aristoteles'in Platon'a yönelttiği eleştirilerin yalnızca lafız düzeyinde kaldığını, gelenekteki gibi felsefenin özü ve ruhu bakımından iki düşünür arasında derin bir uyum bulunduğunu savunmaktadır.²⁵⁶

Simplicius, metodolojisinin merkezine aldığı Platon-Aristoteles uyumu çerçevesinde, Aristoteles'in *Kategoriler* kitabını felsefe eğitiminin temel taşı ve giriş kapısı olarak konumlandırmıştır. Geleneğe uygun şekilde *Kategoriler*'in Yeni-Platoncu müfredatta ahlaki arınmadan sonra okunan ilk mantık eseri olduğunu belirterek, tıpkı geometride şekillerden önce noktanın öğrenilmesi gibi, mantıksal kanıtlama ve kıyaslar yapabilmek için de zihnin önce isim ve fiil gibi en basit yapı taşlarını anlaması gerektiğini düşünür.²⁵⁷ *Kategoriler*'in amacı hususunda kendisinden önceki görüşleri

²⁵² Bkz. Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, 2014, 6-9; Simplicius, *On Aristotle Categories 5-6*, 3-6.

²⁵³ Örn. Bkz. Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, 2014, 56; Simplicius, *On Aristotle Categories 9-15*, çev. Richard Gaskin (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014), 112-113.

²⁵⁴ Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, 2014, 18.

²⁵⁵ Bkz. Simplicius, *On Aristotle Categories 9-15*, 118-120.

²⁵⁶ Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, 2014, 23.

²⁵⁷ Simplicius, *On Aristotle Categories 1-4*, 2014, 4, 20-21.

sentezleyen Simplicius, Afrodiasiaslı İskender'in çözümünü benimseyerek üç boyutlu bir yapıdan söz etmektedir. Ona göre eser, zihni kavramlar aracılığıyla varlıklara delalet etmeleri bakımından basit ve cins ifade eden lafızları inceler.²⁵⁸ Dolayısıyla kategoriler ona göre hem dilsel hem de ontolojiktir. Simplicius hiyerarşik olarak bakıldığında, pedagojik nedenlerle fertlerin ilk sırada yer aldığını kabul ederken, metafiziksel manada tümel kavramlar için aşkın, içkin ve zihinsel olmak üzere üçlü bir ayrım ile sistemleri harmanlamıştır.²⁵⁹

Simplicius *Postpraedicamenta* hakkında, devraldığı tarihsel birikim ve kendi felsefi inancı ekseninde, Rodoslu Andronicus'un bu bölümlerin kitabın asıl amacına aykırı olduğunu öne sürerek metni reddettiğini ve bu kısımların *Kategoriler* ile *Topikler* arasında köprü kurmak isteyen meçhul bir kişi tarafından sonradan eklendiğine dair şüpheleri ifade etmiş, hatta eserin bu sebeple bazı çevrelerde 'Topiklerden önce' adıyla anıldığını kaydetmiştir. Ne var ki, bu tarihsel tartışmaları ve harici müdahale iddialarını aktarsa da Iamblikhos'un çizgisini takip ederek metnin felsefi ve içsel bütünlüğünü savunmakta ve *Postpraedicamenta* kavramlarının, kategorilerin ve varlık düzeninin eksiksiz bir biçimde kavranabilmesi için zorunlu olduğunu düşünmektedir. Burada işlenen kavramların Aristoteles'in mantık kurgusunda neden özel olarak açıklama gerektirdiği hakkındaki düşüncelerini açıklayarak bu bölümleri Aristoteles'in sisteminin organik ve vazgeçilmez bir parçası olarak eserinde ele almıştır. Bu bağlamda Simplicius, Aristoteles'in izlediği pedagojik strateji ile öğrenciye yabancı gelen teknik terimleri kitabın başında verdiğini, karşıtlık, öncelik ve hareket gibi zaten bilinen kavramları ana metnin akışını bozmamak adına sona bıraktığını düşünmekte ve bunu makul karşılamaktadır. Ayrıca *Postpraedicamenta*'daki konuların diziliminin ana

²⁵⁸ Simplicius, *On Aristotle Categories* 1-4, 2014, 25.

²⁵⁹ Simplicius, *On Aristotle Categories* 5-6, 23-24.

metindeki kategorilerin incelenme sırasıyla tam bir uyum içinde olduğunu belirtir. Bu bölümlerin öğrenciyi felsefenin daha ileri aşamalarına hazırlayan organik bir tamamlayıcı olduğunu değerlendirmektedir. Ona göre, kategoriler teorisinin keşfi ve teyidi için vazgeçilmez bir sınıflandırma ve doğrulama işlevi gören *Postpraedicamenta*, aynı zamanda terimler düzeyindeki kategoriler ile önermeler ve kıyas gibi daha ileri düzey mantık çalışmaları arasında bağlantı oluşturmaktadır.²⁶⁰

Simplicius bu itibarla *Postpraedicamenta* kavramlarını ele almaya başladığı onuncu bölümde, ilk olarak *Postpraedicamenta* ile ilgili daha önceki şârihlerin görüşleriyle beraber kendi düşüncelerini ortaya koyarak konunun bağlantılarını ve sınırlarını ifade etmekte, akabinde karşıtlıklarla ilgili genel bir bilgi vererek, Aristoteles'e sadakatle, onun dört türe ayırdığı karşıtlıkları ve bunların alt kırımlarını incelemektedir. Simplicius'un, anlatımında izlediği analitik ve sistematik yöntemle okuyucunun zihninde adeta şekil çizincesine izlediği metotla tarihe notlar düşen bu eseri, bize göre, incelediğimiz şerh çalışmaları içerisinde neredeyse bir baş yapıt niteliğindedir. Ayrıca elimize ulaşan *Kategoriler* şerhleri içerisinde şerh usulünün de olgunlaşma seyrini böylece izlemiş bulunmaktayız.

Simplicius, *Postpraedicamenta* bölümündeki anlatımında önce Aristoteles'in metninden bir alıntı yaparak, ardından bu metnin ne anlama geldiğini açıklar, konuyu derinleştirmek istediği yerde de kendinden önceki yorumcuların tartışmalarını metne dahil etmektedir. Karşıtlık incelemesinde, Iamblichus'un karşıtlığı eşsesli sayan görüşünden ayrılarak Porphyrios'un izinden gider ve onu tek bir cins kabul etmektedir. Şârihe göre tüm karşıtlık türleri 'aynı nesnede aynı açıdan aynı anda bulunamama' ortak

²⁶⁰ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 7-8, 114-115.

tanımına da uymaktadır.²⁶¹ O, anlatımlarında karşıtlık türlerinin birbiri arasındaki farklılıklarını ele alırken, Aristoteles'in bunları rast gele sıralamadığını değerlendirir. Simplicius, Aristoteles'in karşıtlık ilişkilerinin asıl kaynağı ve modeli olarak da Archytas'ı gördüğü üzere, Aristoteles'i desteklemek için sıkça ondan alıntılar paylaşır.

Konuyla ilgili üzerinde çalıştığımız geleneğin diğer şerhlerindeki görüşlerle önemli derecede uyum gösteren açıklamalarını kısaca ve önemli gördüğümüz noktaları itibariyle ifade etmek gerekirse; karşıtlıkların ilk türü olan görelî karşıtlık, ona göre iki kat ve yarım örneğinde olduğu gibi, birbirini iter nitelikteki diğer karşıtlardan farklı olarak, birbirlerini zorunlu olarak gerektiren ve eşzamanlı var olan karşıtlardır. Fakat her görelî eşit şekilde karşılıklı değildir. Örneğin bilgi ile bilinebilir olan, görelî olmasına rağmen bilinebilir olan, onu bilecek bir zihin (bilgi) olmadan da var olabilir, fakat bilgi, bilinecek bir nesne olmadan var olamaz.²⁶²

İkinci tür olan zıtlar, aynı cins içindeki en uzak şeylerdir. Tikel varlıklar ancak durumlara ve görelilere katılım yoluyla zıt adını alırken asıl zıtlık, durumların kendisi arasındadır. Zıtlar, aralarında siyah ile beyaz arasındaki gri gibi orta terim bulunanlar ve tek ile çift gibi bulunmayanlar olarak ikiye ayrılır.²⁶³ Ayrıca 'Sokrates sağlıklıdır' ve 'Sokrates hastadır' gibi zıt terimlerin önerme içindeki durumlarıyla ilişkili ifade ettiği, bu tür yüklemelerin ancak bir özneyle birleşerek doğruluk değeri alabildiğini, eğer özne yoksa, her iki zıt önermenin de yanlış olacağını belirtmesini önermelerin ontolojik zeminine yapılmış bir atıf olarak okumak mümkündür.²⁶⁴

Üçüncü tür olan sahip olma ve yoksunluk, görme ve körlük örneğinde olduğu gibi bir niteliğin doğal olarak bulunması gereken bir özneye ve zamanda var olup

²⁶¹ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 116-117.

²⁶² Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 118-119.

²⁶³ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 123-124.

²⁶⁴ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 147-148.

olmamasıdır. Bebeklerin dişsiz olması bir yoksunluk sayılmaz. Ayrıca zıtlar birbirine dönüşebilirken yoksunluğun geri dönüşü yoktur.²⁶⁵ Çalışmamızın sınırlılıkları itibariyle Simplicius'un son derece geniş izahatlarına tüm detaylarına değinemesek de onun, çalışmasını benzer şekilde önceki şârihlerin görüşlerine ve Aristoteles'in diğer eserlerine atfen besleyerek tek boyutlu bir perspektiften uzak bir tutumla sistematik bir şekilde işleme gayreti metnin tamamında görülmektedir.

Dördüncü ve en yüksek tür olan onaylama ve reddetme karşıtlığını ise, özne mevcut olmasa dahi (örn. Sokrates yoksa diğer karşıtlık önermelerinin ikisi de yanlışken) zorunlu olarak birinin her zaman doğru, diğerinin her zaman yanlış olduğu çelişik cümle çiftleri olarak açıklamaktadır.²⁶⁶

Şârih metindeki diğer bir temel kavram olan önceliği, Aristoteles'in metninden alıntıladıktan sonra şerhinde hem Aristoteles'in diğer yazılarına bakarak hem de Strato'nun ilgili metinlerine bakarak, önceliğin söylendiği tüm yollarının burada aktarılmamış olduğu notunu düşer. Ona göre Aristoteles bu giriş metninde ancak bu kadarı ile iktifa etmiştir. Açıklamalarını asıl metne bağlı kalarak, en yaygın anlama sahip olan “zaman bakımından öncelik, doğa bakımından öncelik, düzen bakımından öncelik, değer ve şeref bakımından öncelik ve neden bakımından öncelik” olarak sıralamaktadır. Simplicius, neden bakımından önceliği, mantıksal önermelerin doğruluğuyla bağdaştırmaktadır. Onun düşüncesinde de gelenekte gördüğümüz gibi bir nesnenin varlığı, o nesne hakkındaki doğru ifadenin nedeni olarak, varlığın, mantıksal doğruluktan önce geldiği yönündedir.²⁶⁷ Aynı hiyerarşik yapıyı, kendi ifade etmemiş olsa da kıyasın öncüllerden sonuca giden yapısı bakımından da kabul ettiğini

²⁶⁵ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 130-131.

²⁶⁶ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 147-148.

²⁶⁷ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 164-167.

düşünmekteyiz. Şârih anlayışında, öncelik türlerini kategorilerle sistemleştirerek, zaman bakımından önceliği zaman kategorisine, düzen bakımından önceliği durum kategorisine, doğa, değer ve neden bakımlarından önceliği ise görelilik kategorisine bağlı olarak ele almaktadır. Simplicius ayrıca, Strato'nun *Önce ve Sonra Üzerine* adlı eserinde tanımladığı çok sayıdaki öncelik çeşidinin de bu beş önceliğe indirgenebileceğini söyleyerek bunların detaylarına şerh metninde yer vermektedir.²⁶⁸

Ona göre Aristoteles, eşzamanlılığı öncelikten sonra işlemiştir çünkü bu kavram, öncelik kavramının mantıksal karşıtıdır. Simplicius'un, şerhinde sık sık Aristoteles'in sıralama tercihlerine değinerek bunların gerekçelerini metnin akışı içerisinde izah etmektedir. Eşzamanlılığı Aristoteles'in metnine paralel şekilde üç ana eksenle ele alarak, zaman bakımından eşzamanlılık, doğa bakımından eşzamanlılık ve cins içindeki karşıt-bölümlü türler olarak şerh etmiştir. Bunları ayrıca Aristoteles'in yapmadığı şekilde öncelik türlerine karşıt olmaları bakımından da inceleyerek, hangi tür eşzamanlılığın hangi tür önceliğe karşıt olduğunu ifade eder. Simplicius, Iamblichus'un aktarımlarını da dahil ederek, Aristoteles'in bu kısımda yer bakımından eşzamanlılık ve öncelik gibi daha farklı noktalara pedagojik gerekçelerle değinmediğini ifade etmektedir.²⁶⁹ Şârihin, Aristoteles'in göreliliği işlerken ele aldığı eşzamanlılık içeriğini bu kısımdaki incelemesinde bağlamı itibariyle tekrar görmesinden, *Kategoriler* metni içindeki bağlantısallığı bütüncül olarak okuyarak bir şerh oluşturduğunu anlamaktayız. Bu durum Simplicius'un *Kategoriler* şerhinin metinsel değeri açısından bize bir başka gösterge daha sunmaktadır.

Simplicius, daha önceki şârihlerin hareket kavramını etki ve edilgi kategorileriyle ilişkilendirmiş olmalarını doğal karşılayarak Aristoteles'in kavram

²⁶⁸ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 169-170.

²⁶⁹ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 171-174.

hakkında bu kısımda ayrıca konuşmuş olmasının bir ihtiyacı karşıladığını ifade eder. Asıl metne göre şekillenen şerhinde, oluş, bozuluş, artma, eksilme, değişim ve yer değiştirme olarak altı türe ayrılan hareketin *Fizik* kitabıyla çelişmediğini, *Kategoriler*'in giriş seviyesinde olduğu ve yaygın kullanımı esas aldığı gerekçesiyle, *Fizik* kitabında anlatılan hareket kavramıyla *Kategoriler* kitabında anlatılan hareket kavramını birbirinden ayırmıştır.²⁷⁰ Burada tüm hareketi parçaların yer değiştirmesine indirgeyen Demokritos'u ve artmayı değişim çatısı altına alan Platon'u eleştirmektedir.²⁷¹ Değişimi ise önceki şârihler gibi geometrik gnomon örneğiyle anlatmıştır.²⁷² Hareketin genel zıttının sükûn (hareket yoksunluğu) olduğunu, ancak oluşun bozuluşla, artmanın eksilmeye, başkalaşmanın ise zıt niteliğe yönelmekle veya niteliksel sükûnla karşıt olduğunu belirtir.²⁷³ Simplicius ayrıca, Aristoteles'in hareketi neden on kategorinin tamamında değil de sadece dört tanesinde (cevher, nicelik, nitelik ve yer) tanımladığını sorgulayarak ontolojik bir eleştiri de sunmaktadır. Diğer kategorilerdeki değişimlerin (yaşlanma, dost olma veya silah kuşanma gibi) neden bağımsız birer hareket türü sayılmadığı sorusuyla, Aristoteles'in en yakın öğrencisi Theophrastus'un 'hareket her kategoride gerçekleşen tamamlanmamış bir faaliyettir' görüşüne atıf yaparak, durumun kendisine göre mantıksal tutarsızlığını ifade etmiş, bu hususta ek çalışmaların faydasını değerlendirmiştir.²⁷⁴

Son olarak kitabın kapanışını yapan sahip olma kavramı inceleyerek, burada ele alınan kavramın Archytas'a sadık kalınarak sunulduğunu belirtmiş, eşesli olarak değerlendirdiği sahip olma'nın Aristoteles'e göre sekiz farklı anlamını sayarak eşe sahip olma gibi mecazi veya kategori dışı kullanımlarını da uygunsuz bulmuştur. Simplicius,

²⁷⁰ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 175-176.

²⁷¹ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 176-177.

²⁷² Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 178-179.

²⁷³ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 181-182.

²⁷⁴ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 184.

bu bölümlemenin neden eserin sonunda yer aldığını açıklarken, buradaki örneklerin çoğunun aslında nitelik veya nicelik gibi diğer kategorilere dahil olduğunu, ancak gerçek sahip olmanın, yalnızca canlının bedenini saran veya üzerine takılan, öznenin doğasını değiştirmeyen dışsal nesneler (ayakkabı giymek, silah kuşanmak gibi) olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁵

2.6 Olympiodorus (yakl. MS 495-570)

M.S. 6. yüzyılda İskenderiye felsefe okulunda faaliyet gösteren Olympiodorus, antik şerh geleneğinin en kritik figürlerinden biri olarak felsefe tarihinde izler bırakmıştır. Yaklaşık M.S. 535 ile 570 yılları arasında İskenderiye felsefe kürsüsünün yöneticiliğini üstlenen şârihin, hakkında kesin bilgi bulunmamakla beraber bu makamı elinde tutan son pagan filozof olması söz konusudur. Ammonius'un öğrencisi olarak ondan 'ata' diye bahseden Olympiodorus, Elias, David ve Stephanus gibi kendisinden sonra gelen Hristiyan şârihlerin yetişmesine de zemin hazırlamıştır.²⁷⁶ Platon ve Aristoteles'i yalnızca hakikate ulaşma araçları olarak değil, korunması gereken kültürel ikonlar olarak görmüş, derslerini Homeros, Plutarch gibi yazarlardan ve gelenekten zengin alıntılarla desteklemiştir. Kendi pagan inancına karşın tamamen Hristiyanlaşmış elit bir öğrenci kitlesine hitap etmek durumunda kalması, onu felsefi mirasın aktarımında 'şartlara' göre bir yorum stratejisi izlemeye yöneltmiştir. Bu itibarla felsefi doktrinleri Hristiyan terminolojisiyle bağdaştırarak, dini hassasiyetleri gözetmek durumunda kalmış, dolayısıyla felsefeyi manevi bir hazırlık aracı şeklinde sunmuştur. Şerhleri bizzat kaleme aldığı edebi metinler olmayıp, Aristoteles ve Platon üzerine verdiği derslerde öğrencileri tarafından tutulmuş ders notları formunda günümüze

²⁷⁵ Simplicius, *On Aristotle Categories* 9-15, 185-187.

²⁷⁶ Griffin, *The Reception of Aristotle's Categories, c. 80 BC to AD 220*, 25, 55.

ulaşmıştır. Bu durum da ayrıca bu uzlaştırmacı yaklaşımın bir yansıması olarak görülmektedir.²⁷⁷

Olympiodorus'un benimsediği pedagojik yöntem ve şerh formatı onun katkılarını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Her bir ders ünitesinde konunun genel felsefi bağlamının özetlendiği bir teori kısmı ile metnin kelime kelime analiz edildiği bir açıklama kısmı şeklinde ikiye ayrılan şerh metodolojisi takip ettiği üzere, bu disiplin İskenderiye okulunun son dönemlerinde standartlaşmış ve kendisinden sonraki şârihler tarafından da benimsenerek Orta Çağ ve Bizans mantık eğitiminin müfredatının şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, pagan felsefi birikimin Hristiyanlara aktarımında bir köprü görevi görmesi ve dönemin tarihsel verilerinin korunmasını sağlaması, onun felsefe tarihindeki katkıları olarak öne çıkmaktadır.²⁷⁸

Olympiodorus'un üzerinde çalıştığımız *Mantiğa Giriş* olarak isimlendirilen bu metni, yapısal olarak üç farklı konuya giriş niteliği taşıyan bir kitaptır. Birincisi, ilk üç derste anlatılan Aristoteles'in felsefesine giriş; ikincisi, genel olarak mantığa bir giriş olan dördüncü ders; üçüncüsü ise, Aristoteles'in *Kategoriler*'ine bir giriş olarak işlenen beşinci dersten teşekkül etmiştir. Yazar birinci dersin başında kategorilerle ilgili incelemesinin kitabın amacı, faydası, yeri, isimlendirmesi, yazarı ve bileşimi üzerine olacağını belirtmektedir. Dolayısıyla günümüze ulaşmayı başarmış bu eser, çalışmamızda ele aldığımız diğer münferit *Kategoriler* şerhlerinden de hem içeriği yönüyle hem de nispeten dar hacmiyle farklılaşmaktadır. Hatta bu itibarla bir *Kategoriler* şerhi olarak adlandırılması ve anlaşılması da hatalı bir yaklaşım olacaktır.²⁷⁹

²⁷⁷ Christian Wildberg, "Olympiodorus", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2024).

²⁷⁸ Wildberg, "Olympiodorus".

²⁷⁹ Bkz. Elias vd., *Elias/David and Olympiodorus Introductions*, çev. Sebastian Gertz (London, England: Bloomsbury Academic, 2020), Olympiodorus.

Kitapta Olympiodorus'un felsefi doktrin açısından en önemli sentezlerinden biri, mantığın felsefenin bir aracı mı yoksa parçası mı olduğu tartışmasında Stoacı ve Peripatetik görüşleri uzlaştırması olarak göze çarpmaktadır. Ona göre mantık, içerikten bağımsız kural setleri veya boş şemalar olarak ele alındığında felsefi bir keşif aracıdır. Ancak bu şemalar gerçek varlıklarla (örn. ruhun ölümsüzlüğünün kanıtlanması gibi) birleştiğinde felsefenin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Mantığı salt zihinsel bir egzersizden ibaret değil, aklı kıyas yöntemleriyle eğiterek karakteri güzelleştiren ahlaki bir temel olarak görmektedir. Bu nedenle mantık eğitiminin doğa bilimleri veya matematikten önce gelmesi gerektiğini düşünmektedir.²⁸⁰

Aristoteles'in *Kategoriler* eseri hakkındaki incelemesine bakıldığında, kitabı felsefi kariyerin ve mantık eğitiminin başlangıç noktası olarak konumlandıran Olympiodorus,²⁸¹ kitabın amacına dair tarihsel tartışmaları kendine has bir tasnifle ele alarak, ona göre eserin yalnızca lafızlar üzerine olduğunu savunan Porphyrios'un lafızcı görüşünü, doğrudan varlıklar üzerine olduğunu iddia eden Herminus'un ontolojik görüşünü ve zihni kavramlar üzerine olduğunu belirten Afrodisiaslı İskender'in kavramcı görüşlerini aktarmaktadır. Kendisi ise bu üç görüşü harmanlayan Iamblichus'u takiben Yeni-Platoncu bir sentezi benimseyerek, varlığın, kavramların ve lafızların ancak bir bütün olarak anlaşılabilceğini düşünmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısıyla eserin amacını, basit kelimeler, basit kavramlar ve basit nesneler arasındaki ilişkinin 'birinci uygulama' düzeyinde incelenmesi olarak açıklar. Birinci uygulama, Porphyrios'un birinci vaz ayrımındaki mahiyette, nesnelere doğrudan 'insan', 'yatak'

²⁸⁰ Elias vd., *Elias/David and Olympiodorus Introductions*, 212-215.

²⁸¹ Elias vd., *Elias/David and Olympiodorus Introductions*, 195.

gibi isimlerin atanmasını ifade eder. Bu kelimelerin gramatik olarak isim veya fiil olarak sınıflandırılması ise ona göre *Önermeler*'in konusu olan 'ikinci uygulama'dır.²⁸²

Kategoriler'in otantikliği konusunda, hocası Ammonius'un aksine, Antik Çağ'da dile getirilen şüpheleri aktaran en önemli şârihlerden biri konumundadır. Olympiodorus bu bağlamda *Kategoriler* hakkında yapılan temel itirazları ortaya koyarak bunlara Aristoteles savunması ile ayrı ayrı cevaplar verir ve konuyla ilgili ek açıklamalarını paylaşır.²⁸³ Olympiodorus, kendi aktardığı bu güçlü tarihsel ve editoryal şüphelere rağmen, kitabın tamamını bir bütün olarak kabul ederek müfredatına dahil etmiş ve metnin içeriğini meşru bir eğitim aracı olarak sahiplenmiştir. Şârih, *Kategoriler* kitabını tarihsel tasnifte olduğu gibi üç kısma ayırmaktadır. Buna göre Aristoteles'in 4-9. bölümlerde ana argümanları belirlediğini, diğer iki kısımda da bunlar için yararlı olacak bilgileri işlediğini ifade ederek anlaşılması zor olan kısımların sona bırakıldığı notunu düşmüştür.²⁸⁴

Olympiodorus'un şerhi, belirttiğimiz gibi aslında tam manasıyla bir kategoriler şerhi değil, bir giriş kitabıdır. Metinde spesifik olarak her bir kategoriye dair veya *Postpraedicamenta* kavramlarına yönelik özel açıklamaları bulunmaz fakat şârih, kategorilerin tüm felsefe için ve önemlisi burhan için yararlı olduğunu söyleyerek burhanın da tüm felsefeyle ilgili olduğunu düşünmektedir.²⁸⁵ Anlayışında mantık eğitiminin hiyerarşik bir silsile takip ettiğini, kıyasların önermeler olmadan, önermelerin de basit sözcükler olmadan yapılamayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla ona göre basit ifadeleri inceleyen *Kategoriler* bir temel, bu ifadeleri birleştiren *Önermeler* orta

²⁸² Elias vd., *Elias/David and Olympiodorus Introductions*, 215-219.

²⁸³ Elias vd., *Elias/David and Olympiodorus Introductions*, 220-222.

²⁸⁴ Elias vd., *Elias/David and Olympiodorus Introductions*, 223.

²⁸⁵ Elias vd., *Elias/David and Olympiodorus Introductions*, 219-220.

basamak, önermeleri kanıtlamaya dönüştüren *Analitikler* ise zirvedir.²⁸⁶ Bu çerçevede Olympiodorus'un düşüncesindeki parçaları birleştirdiğimizde, *Postpraedicamenta*'nın onun için Aristoteles'in mantık teorisinin orta kısımlarına denk düştüğünü söylemek mümkün görünmektedir.

2.7 Elias / David (yakl. MS 6. yy)

M.S. 6. yüzyılın sonlarında İskenderiye felsefe okulunda faaliyet gösteren Elias ve David, son büyük pagan hoca Olympiodorus'un geleneğini takip eden Yeni-Platoncu Aristoteles şârihleridir. Muhtemelen Olympiodorus'un doğrudan öğrencisi olan ve Hristiyan bir kimliğe sahip olduğu düşünülen Elias'ın, kaynaklarda filozof ünvanının yanı sıra 'eski vali' sıfatıyla da anılması, onun akademisyenliğinin haricinde yüksek rütbeli bir devlet görevinde de bulunduğunu göstermektedir. Elias'tan biraz daha sonra, 6. yüzyılın sonu veya 7. yüzyılın başında faaliyet gösterdiği düşünülen David ise, felsefi eserlerinin Grekçe asıllarına bakıldığında onun geç dönem bir İskenderiyeli olduğu görünmektedir. Aynı kişiler olmalarına rağmen, ikisinin de şerhlerini hocaları Olympiodorus'un derslerinde derlemiş olmaları, eserlerinin içerik, yapı ve dil bakımından büyük benzerlikler taşımasına yol açmıştır. Üzerinde çalıştığımız günümüze ulaşan şerh metinleri de tek bir kitap olarak çevrilmiş durumdadır. Bu durum, el yazması geleneğinde *Kategoriler* şerhi gibi bazı eserlerinin kimliğinin karışmasına sebep olmuş, modern araştırmalar bu şârihleri Olympiodorus, Elias, Stephanus ve David/Pseudo-Elias şeklinde bir kronolojik sıraya yerleştirmiştir.²⁸⁷

²⁸⁶ Elias vd., *Elias/David and Olympiodorus Introductions*, 222-223.

²⁸⁷ Christian Wildberg, "Elias", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2022); Christian Wildberg, "David", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018).

Günümüzde Elias ve David'in, İngilizceye çevrilip *Felsefeye Giriş* olarak adlandırılan metinleri, içerik olarak genel çerçevede felsefe var mıdır, felsefe nedir, amacı nedir gibi sorular etrafında şekillendirilmiş, esasen felsefenin tanımlanması ve bu konuyla ilişkili bazı açıklamalarla birlikte, felsefeyi başlangıç düzeyindeki öğrenciler için izahatlar içermektedir. Şârihlerin yer yer mantık ve kategorilerle ilişkilendirilebilecek atıflarına rastlamak mümkün olsa da bunların konumuza katkı sunacak bir mahiyeti bulunmamaktadır. Felsefeye giriş bağlamıyla ilgilenen okuyucuları metnin kendisine yönlendirerek sözü burada sonlandırıyoruz.²⁸⁸

²⁸⁸ Elias vd., *Elias/David and Olympiodorus Introductions*, ksm. Elias and David.

SONUÇ

Aristoteles'in bilimsel ispatı (burhan) temellendirmek üzere bir araç (Organon) olarak inşa ettiği mantık teorisi ve bu sistemin kavramsal altyapısı ile iskeletini oluşturan Kategoriler eseri, kendisinden sonraki tüm zamanları etkileyen, felsefe tarihinin akışını geri döndürülemez biçimde şekillendiren bir akademik mirastır. Aristoteles'in, gerçekliği kavramaya yönelik oluşturduğu bu metodolojik zemin, Geç Antik Çağ'dan İslam felsefesine, Batı Orta Çağı'ndan modern zamanlara uzanan geniş bir etki alanında yankı bulmuştur. Bu mirasın kaybolmaktan kurtarılıp korunması ve sistematik hale getirilmesi, M.Ö. 1. yüzyılda Rodoslu Andronicus'un külliyyatı derlemesiyle ivme kazanarak, filozofun yoğun, karmaşık ve teknik metinlerini anlaşılır kılmayı, öğretmeyi ve eksikliklerini tamamlamayı amaçlayan köklü bir şerh geleneğini doğurmuştur. Takipçilerinin felsefi hakikati aktarma gayretiyle başlattıkları bu gelenek, Aristoteles'in metinlerini tarihi birer kalıntı olmaktan kurtarıp, eğitim müfredatlarının parçası ve evrensel düşünce yasalarının rehberi olarak merkeze almıştır.

Antik Yunan şerh geleneğinde Kategoriler, mantık ve felsefe eğitiminin mutlak başlangıç noktası olarak konumlandırılırken, eserin 10-15. bölümlerini oluşturan Postpraedicamenta kısmı da özel bir ehemmiyet görmüştür. Erken dönem otoritelerinin, bu bölüme dair şüphelerine ve üzerindeki tartışmalara rağmen, bugün şerh metinleri elimizde olan geç antik dönem şârihleri bu iddiaları kesin bir dille reddetmiştir. Onların bakış açısına göre Postpraedicamenta, eğreti bir ek veya salt bir sözlük çalışması olması şöyle dursun, durağan terimlerin önermelere ve nihayetinde de kıyasa dönüşmesini sağlayan bir köprü mahiyeti taşımaktadır.

M.S. 3. yüzyılda İskenderiye ve Atina okulları çevresinde gelişen Yeni-Platoncu gelenek içerisinde Porphyrios ile başlayan ve mantık eğitimini bin yıl boyunca şekillendiren süreç, Dexippus, Ammonius, Philoponus, Simplicius, Olympiodorus ve Elias/David gibi şârihlerin eşsiz katkılarıyla günümüze taşınmıştır. Bu şârihlerin, Postpraedicamenta'nın statüsüne ilişkin tartışmaları göz ardı etmeden ele alarak dikkatle inceleyip iddialara cevap vermesi ve kendi tarihsel misyonlarının bir çıktısı olarak bu detayları geleceğe aktarmış olmaları, akademik gelenek açısından son derece kıymetlidir. Üzerinde çalıştığımız şerh metinlerinde şârihlerin, Aristotelesçi çerçeveyi muhafaza ederek Postpraedicamenta'ya dair şüpheleri bertaraf ettiği, bölümün Organon içindeki yerini hem pedagojik hem de mantıksal gerekçelerle sağlamlaştırdıkları görülmektedir. Şerh metinlerindeki görüşler arasında belirli yorum farklılıkları bulunmakla beraber, bu farklılıkların esas itibarıyla bakış açısına değil, açıklama tarzına ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Postpraedicamenta'ya yöneltelen eleştirileri bizzat aktaran ve tartışan bu filozofların, bölümü külliyattan çıkarmak yerine, aksine sistem içinde konumlandırarak yerini iyice güçlendirmeleri, bölümün işlevsel zorunluluğuna dair ayrıca güçlü bir tarihsel tanıklık olarak değerlendirilmelidir.

Başlangıçta Porphyrios, bu bölümü yalın terimlerden önermelere geçişte terimler arası kavramsal ilişkileri netleştiren bağlayıcı bir ara evre olarak okumuş, önermelerdeki yükleme düzeninin ve kıyastaki orta terim işlevinin ancak bu kavramlarla anlaşılabilirliğini değerlendirmiştir. Hocasının izinden giden Dexippus, bu bölümü kıyasın geçerliliğini sağlayan, özsel yükleme ile ilineksel özellikleri birbirinden ayırarak mantıksal hataları önleyen bir denetleme mekanizması olarak görmüştür. İskenderiye okulunun başı Ammonius ise konuyu teknik bir hazırlık evresi olarak ele almış, karşıtlık türlerini hiyerarşik bir kuvvet sırasına koyarak bu kavramların önermelerin doğruluk değerine etkisini incelemiştir. Ammonius'un öğrencisi

Philoponus, kendisinin aynı zamanda bir filolog olması hasebiyle, bölümün Kategoriler metni içerisindeki konumunu ve bütünlüğünü gramatik açıdan ortaya koymuş, buradaki hareket ve öncelik gibi kavramların fiziksel süreçlerden ziyade, kıyastaki nedensel zorunluluğu temin eden mantıksal ilişkiler olduğunu ileri sürmüştür. Geç Antik Çağ'ın en kapsamlı şerhini kaleme alan Simplicius, bu bölümleri kategoriler teorisinin doğrulanması için vazgeçilmez bir alan olarak görmüş ve durağan kategorilerin dinamik mantıksal süreçlere dönüşümünü açıklamıştır. Olympiodorus metne daha geniş bir felsefeye giriş perspektifinden bakarak Kategoriler'i temel, önermeleri orta basamak, analitikleri ise zirve olarak kurgulamış, öğrencileri Elias ve David de bu hiyerarşik eğitim zincirinin devamlılığını sağlamışlardır.

Şârihlerin bölümü Organon'daki bugünkü konumuna yerleştirmelerinin nedenleri pedagojik ve sistematik gerekçelere dayanmaktadır. Bilinenden bilinmeyene, basitten karmaşığa ilerleyen öğretim modeli içinde Postpraedicamenta, terimlerden önermelere geçişte zorunlu bir ara basamak olarak görülerek, dilsel, zihinsel ve ontolojik unsurlar arasındaki uyumla Aristoteles'in mantık sisteminin zirvesi kıyas ve ispat teorisine inşa eden bütünün parçası olarak okunmuştur. Şerhlerde Postpraedicamenta'da ele alınan karşıtlık, öncelik-sonralık, eşzamanlılık, hareket ve sahip olma gibi kavramlar, basit terimlerin önerme içinde nasıl konumlanacağını ve birbirleriyle hangi ilişkiler içinde bulunacağını belirleyen, Aristoteles tarafından bilimsel bilgiye ulaşmak için ortaya konan kılavuzlar olarak yorumlanmıştır. Bu çerçevede bölüm, yalnızca terminolojik bir açıklama alanı olarak ele alınmamış, yanlış yüklemlemeleri, kategori uyumsuzluklarını ve orta terim kaymalarını engelleyen bir mantıksal denetim mekanizması olarak önemsenmiştir. Nihayetinde ise ittifakla Aristoteles'in insanı düşünme ameliyesindeki hatadan koruyan mantık sisteminde, sistemin önerme ve kıyas düzeyinde hatadan koruyan sigorta noktalarından ilki olarak

konumlandırılmıştır. Bu itibarla şârihlerin yorumlarında ve okumalarımızda Postpraedicamenta, kelimeleri önermelere bağlayan semantik bir yapı unsuru, öncülleri sonuca ulaştıran nedensel bir kılavuz ve tüm Organon’u ‘ayırt etme’ temeli üzerinde yükselten kurucu bir bilişsel harita olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamız Postpraedicamenta’nın işlevinin, mantıksal hazırlığa yaptığı katkıların yanında, bilişsel düzlemdeki katkısına da işaret etmektedir. Karşı olum karesinin babası Aristoteles’in bölümde yapmak istediğinin daha derin arka planına baktığımızda, onun aslında bu kısımda insan zihninin ayırt etme kapasitesinin kavramsal ifadelerini ele aldığı görülmektedir. Zira herhangi bir yüklemenin kurulabilmesi, terimler arasındaki farkların tespit edilmesine, herhangi bir kıyasın işlerlik kazanabilmesi ise bu farkların istikrarlı biçimde korunmasına bağlıdır. Bu nedenle burada söz konusu olan, mantığın biçimsel yapısından önce gelen ve onu mümkün kılan bir ayırt etme mantığıdır. Dolayısıyla Postpraedicamenta’da ele alınan kavramlar, dilsel ve ontolojik bağlantılarının yanı sıra, zihindeki ilişkilendirme ve ayırttırma süreçlerinin işleyişine dair kavramlar olması bakımından önem arz etmektedir. Bazı şârihlerin de ifade ettiği gibi belki bu fonksiyonda olan daha fazla kavramdan da söz etmek mümkün olabilir fakat, biz de Aristoteles’in Kategoriler’inde iktifa ettiği kadarı ile yorumumuzu sınırlandırarak konunun detaylarını modern bilimlerde nöroloji veya tıp ilminin alanına giren bilimsel çalışmalara havale ediyoruz.

Aristoteles’in mantık ve ontoloji sistemi, duysal algıdan başlayıp en karmaşık bilimsel kıyaslara kadar uzanan bütüncül bir bilişsel zincir üzerine kuruludur. Mantıksal faaliyetin ve muhakemenin gerçekleşmesini sağlayan bu sürecin en temel ve öncelikli bilişsel basamağı, algısal ayırt etmedir. Zira insan zihninde bilme, duyumdan imgeye, imgeden kavrama ve nihayetinde hüküm bildiren önermeye uzanan hiyerarşik bir zincir

halinde gerçekleşir. Bu zincirin temel koşulu ise, algısal düzeyde bir farkın, yani bir kontrastın yakalanabilmesidir. Tıpkı beyaz bir tahtaya konmuş beyaz noktanın algılanamayacağı gibi, algısal ayrımın bulunmadığı veya netleştirilemediği bir durumda da devam eden düşünsel süreçler akamete uğrayacaktır. Böylesi bir durumda mantıksal bileşenlerin hiçbirisinin varlığından veya sıhhatinden söz etmek mümkün olmaz. Dolayısıyla bu bölüm üzerine yapılan inceleme ve yorumlar göstermektedir ki, Aristoteles söz konusu ayrımları kendi mantık sistemi içinde Postpraedicamenta'da temellendirmektedir. Burada ortaya koyduğu kavramlarla oluşturduğu kontrastlar aracılığıyla, kategoriler-önergeler-kıyaslar üçlüsünün ortak çalışma prensibine dair üç boyutlu bir haritalama yaparak zihnin bu mantık faaliyetini kavrayıp süreci hatalı çalıştırmamasını sağlamak istemiştir. Bu itibarla Postpraedicamenta, Organon külliyatı içinde Aristo mantığını yazılı bir metin ve matematiksel bir işlem olmaktan çıkaran, bu mantık anlayışının çok katmanlı bir derinlik kazanarak hareketli bir yapıya dönüştüğü kısım olarak görülmelidir. Ayrıca burada, Aristoteles'in mantık teorisini inşa ederken terimler, önergeler ve kıyaslar arasındaki biçimsel ilişkileri incelemekten ibaret sığ bir mantık tasarlamadığı, görüldüğü gibi bu ilişkileri mümkün kılan düşünsel ayırt etme yapılarını da ele alan geniş kapsamlı bir sistem ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Nihai olarak bakıldığında Postpraedicamenta, durağan kategorilerin dinamik mantıksal süreçlere, duyuşal gerçekliğin akli formlara ve yalın kavramların ispatçı bilgiye dönüştüğü Aristo mantığının daha ilk evresindeki temel bir geçiş alanını temsil etmektedir. Vardığımız noktada, Aristotelesçi mantığın çağdaş bilişsel bilimle tutarlı bir yakınlık içinde yeniden okunabileceğini ve binlerce yıllık klasik mantık metinlerinin, insan bilişinin temel işleyişine dair hala geçerliliğini koruyan derin sezgiler barındırdığını açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Al-Wahbī, Abdullāh B. Muḥammad. *Tafsīr Ma'ānī Alfāz Aristūṭālīs fī Kitāb al-Maqūlāt*. Mısır, 1. Basım, 2008.
- Ammonius. *On Aristotle Categories*. çev. Gareth B. Matthews - S. Marc Cohen. London: Bloomsbury Academic, 2014.
- Aristotele. *Organon*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.
- Aristoteles. *Categories and De Interpretatione*. çev. J. L. Ackrill. Oxford: Oxford University Press, 1963.
- Aristoteles. *Complete Works of Aristotle, Volume 1: The Revised Oxford Translation*. ed. Jonathan Barnes. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014.
- Aristoteles. *Kategoriler - Önergeler*. çev. Furkan Akderin. Say Yayınları, 2017.
- Aristoteles. *Metaphysics*. çev. Hugh Lawson-Tancred. London: Penguin Books, 1998.
- Aristoteles. *Organon III - Birinci Analitikler*. çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2. Basım, 1966.
- Aristoteles. *Organon IV - İkinci Analitikler*. çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: MEB Yayınları, 2. Basım, 1951.
- Arslan, Ahmet. *Aristoteles*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Aster, Ernst Von. *Bilgi Teorisi ve Mantık*. çev. Macit Gökberk. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994.
- Atademir, Hamdi Ragıp. *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. Köprü Kitapları, 2019.
- Barnes, Jonathan - Miriam Tamara Griffin (ed.). *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*. Oxford: Clarendon press, 1997.
- Cicero, Marcus Tullius. *Letters to Atticus: Edited by D.R. Shackleton Bailey*. ed. D.R. Shackleton Bailey. Cambridge University Press, 1965.
- Çapak, İbrahim. "Klasik Mantıkta Kategoriler Teorisi". *Felsefe Dünyası* 40 (Şubat 2004).

Çotuksöken, Betül - Babür, Saffet. *Ortaçağda Felsefe*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2. Basım, 1993.

Dexippus. *On Aristoteles Categories*. çev. John Dillon. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014.

Dobreski, Brian. “Re-Examining Aristotle’s Categories as a Knowledge Organization System”. *Nasko* 8 (12 Kasım 2021), 1-10.

Ebû Hâmid el-Gazzâlî. *Mî‘yâru’l-İlm*. çev. Ali Durusoy, Hasan Hacak. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2. Basım, 2023.

Elias vd. *Elias/David and Olympiodorus Introductions*. çev. Sebastian Gertz. London, England: Bloomsbury Academic, 2020.

Emiroğlu, İbrahim. *Klasik mantığa giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 5. basım., 2009.

Evangeliou, Christos. *Aristotle’s Categories and Porphyry*. Leiden New York: E.J. Brill, 2nd ed., 1996.

Falcon, Andrea. “Commentators on Aristotle”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Winter 2025., 2025. <https://plato.stanford.edu/archives/win2025/entries/aristotle-commentators/>

Farabi. *İlimlerin Sayımı*. çev. Ahmet Arslan. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2019.

Frede, Michael. *Essays in Ancient Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987.

Galenus. *Selected Works*. çev. P. N. Singer. Oxford [England] New York: Oxford University Press, 1997.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi, 2022.

Griffin, Michael J. *Aristotle’s “Categories” in the Early Roman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Griffin, Michael J. *The Reception of Aristotle’s Categories, c. 80 BC to AD 220*. Oriel College, Oxford, Doktora Tezi, 2009.

Helmig, Christoph. “Simplicius”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Summer 2020., 2020. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/simplicius/>

Hintikka, Jaakko. *Analyses of Aristotle*. Dordrecht: Imprint: Springer, 1st ed. 2004., 2004.

İbn Sînâ. *Kitâbu's Şifâ - Kategoriler*. çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.

Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*. ed. Paul Guyer - Allen William Wood. Cambridge: Cambridge university press, 2000.

Karamanolis, George. "Porphyry: The First Platonist Commentator on Aristotle". *Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement* 83 (2004), 97-120.

Keklik, Nihat. *İslam Mantık Tarihi - Farabi Mantığı*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

Kelikli, Murat. *Aristoteles Kategoriler I*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2018.

Köz, İsmail. "İslam Mantık Külliyyatının Teşekkülü". *Felsefe Dünyası* 30 (Şubat 1999).

Köz, İsmail. *Mantık El Kitabı*. ed. İsmail Köz - Ali Çetin. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2021.

Köz, İsmail. *Mantık Felsefesi*. Elis Yayınları, 2003.

Laërce, Diogène. *Lives of the Eminent Philosophers*. çev. Pamela Mensch. New York (N.Y.): Oxford university press, 2018.

Mesquita, António Pedro - Santos, Ricardo Jorge Rodrigues dos. *New Essays on Aristotle's Organon*. London New York (N.Y.): Routledge, 2024.

Moravcsik, J. M. (ed.). *Aristotle: A Collection of Critical Essays*. London: Palgrave Macmillan UK, 1st ed., 1967.

Muzaffer, Muhammed Rıza. *Mantık*. çev. Necmettin Pehlivan. Bilay Yayınları, 2021.

Öner, Necati. *Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara: Akçağ, 1999.

Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 5. baskı., 1986.

Özel, Aytekin. "Organon ve Mantık". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (30 Aralık 2008), 147-160.

Pehlivan, Necmettin. *Klasik Mantıkta Ma'dûle Önergelerle Yapılan Çıkarımlar*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2016.

Philoponus. *Against Aristotle on the Eternity of the World*. çev. Christian Wildberg. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014.

Philoponus. *On Aristotle Categories 1-5: With Philoponus: A Treatise Concerning the Whole and the Parts*. çev. Riin Sirkel, Martin Tweedale and, John Harris. London: Bloomsbury, 2015.

Philoponus. *On Aristotle Categories 6-15*. çev. Michael Share. London New York Oxford New Delhi Sydney: Bloomsbury Academic, 2020.

Pini, Giorgio. *Categories and Logic in Duns Scotus: An Interpretation of Aristotle's "Categories" in the Late Thirteenth Century*. Leiden: Brill, 2002.

Plutarch. *Plutarch's Life of Lucius Cornelius Sulla*. Pitt Press Series, 1886.

Porphry. *On Aristoteles Categories*. çev. K. S. Strange. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014.

Porphry. *Porphry Introduction*. çev. Jonathan Barnes. Oxford: Clarendon Press, 2003.

Ross, W. D. *Aristotle*. London New York: Routledge, 6th ed., 1995.

Ross, W. D. *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*. Oxford: Oxford University Press, 1957.

Shahrazūrī, Shams al-Dīn Muḥammad ibn Maḥmūd. *Nüzhetü'l-Ervâh - Bilgelerin Tarihi ve Özdeyişleri (eleştirmeli metin - çeviri)*. çev. Eşref Altaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı., 2015.

Shields, Christopher. *Aristotle*. London: Routledge, 1. publ., Reprint., 2007.

Shields, Christopher. "Aristotle". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Winter 2023., 2023. <https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/aristotle/>

Simplicius. *On Aristotle Categories 1-4*. çev. Michael Chase. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014.

Simplicius. *On Aristotle Categories 5-6*. çev. Barrie Fleet - Frans Haas. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014.

Simplicius. *On Aristotle Categories 7-8*. çev. Barrie Fleet. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014.

Simplicius. *On Aristotle Categories 9-15*. çev. Richard Gaskin. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2014.

Sorabji, Richard (ed.). *Aristotle Re-Interpreted: New Findings on Seven Hundred Years of the Ancient Commentators*. London: Bloomsbury, 2020.

Sorabji, Richard. *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*. Ithaca (N.Y.) London: Cornell University press, 1990.

Sorabji, Richard. *The Philosophy of the Commentators, 200-600 AD: A Sourcebook: 400 Hundred Years of Transition. Volume 3, Logic and Metaphysics*. London: Bristol Classical Press, 2012.

Strabon. *The Geography of Strabo*. çev. Duane W. Roller. Cambridge (GB): Cambridge University Press, 2014.

Studtmann, Paul. *The Foundations of Aristotle's Categorical Scheme*. Milwaukee, Wisconsin: Marquette University Press, 2008.

Şahin, Ali Rıza. *Zeynuddin El-Keşî'de Önergeler*. Ankara: Kitabe Yayınları, 1. Basım, 2023.

Takcı, Harun. *İbn Sînâ'da Kategoriler ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, ts.

Tevfik, Rıza. *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*. 2 Cilt. İstanbul, 1336.

Tuominen, Miira. "Philosophy of the Ancient Commentators on Aristotle". *Philosophy Compass* 7/12 (2012), 852-895.

Tûsî, Nasîruddîn. *Şerh'ul-İşârât (İbn Sînâ'nın el-İşârât ve't-Tenbîhât ile birlikte)*. ed. Süleyman Dünya (Tahkik). Beyrut: Müessesetü'n-Nü'man, 1992.

Wildberg, Christian. "David". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Summer 2018., 2018. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/david/>

Wildberg, Christian. "Elias". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Fall 2022., 2022. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/elias/>

Wildberg, Christian. "Olympiodorus". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Fall 2024., 2024. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/olympiiodorus/>

Ancient Commentators on Aristotle. "Ancient Commentators on Aristotle", ts. <http://www.ancientcommentators.org.uk/>

EK 1. ANTİK YORUMCULAR PROJESİ

Aristoteles'in antik şârihleri ve şerhlerinin yaygın erişime açık hale getirilmesi için, 1987 yılında Prof. Richard Sorabji önderliğinde Antik Aristoteles Yorumcuları Projesi başlatılmıştır. Bu projede şu ana kadar, genellikle ilk kez ve geç antik dönem felsefi metinlerinin yaklaşık 118 cildinin İngilizceye tercümesi yayınlanmıştır. Projenin ilk etap odağının Berlin Akademisinin 1900'lü yılların başlarında '*Commentaria in Aristotelem Graeca (CAG) Serisi*'nde yayınladığı şerhlerin İngilizce diline tercümesindeki eksikler üzerinde olduğu ifade edilmektedir. Akademiye kalıcı bir katkı sunacak bu önemli çalışmanın, 35 yılı aşkın bir süredir King's College London'da uluslararası birçok kurumdan ortak çalışan editörlerin iş birliğiyle devam ettiği anlaşılmaktadır. Projede çalışılan mevcut eser-çeviri durumu, CAG bağlantısı ve ilgili İngilizce çeviri ciltleri bilgisi aşağıdaki şekilde listelenmiştir.

CAG & Çeviri

CAG Cilt No.	Yorumcu	Orijinal Eser (Editör, Yıl)	Çeviri Durumu & Çeviri Cilt Bilgileri (Çevirmen, Yıl)
CAG 1	İskenderiye'li Alexander	Metafizik Şerhi (Hayduck, 1891)	Kısmen Çevrildi (Kitaplar 1-5; 6-14 sahte) • Metafizik 1 Üzerine (Dooley, 1989) • *Metafizik 2-3 Üzerine* (Dooley & Madigan, 1992) • Metafizik 4 Üzerine (Madigan, 1993) • Metafizik 5 Üzerine (Dooley, 1993)

CAG 2.1	İskenderiye'li Alexander	Birinci Çözümlemeler 1 Şerhi (Wallies, 1883)	Tamamı Çevrildi • *Birinci Çözümlemeler 1.1-7 Üzerine* (Barnes vd., 1991) • *... 1.8-13 Üzerine* (Mueller & Gould, 1999) • *... 1.14-22 Üzerine* (Mueller & Gould, 1999) • *... 1.23-31 Üzerine* (Mueller, 2006) • *... 1.32-46 Üzerine* (Mueller, 2006)
CAG 2.2	İskenderiye'li Alexander	Topikler Şerhi (Wallies, 1891)	Kısmen Çevrildi • Topikler 1 Üzerine (Van Ophuijsen, 2000) • Topikler 2 Üzerine (Castelli, 2020) • Topikler 3 Üzerine (Castelli, 2022)
CAG 2.3	Ps.-Alexander (Efes'li Michael)	Sofistik Çürütmeler Şerhi (Wallies, 1898)	Çeviri Yok
CAG 3.1	İskenderiye'li Alexander	Duyusal Algı Üzerine Şerhi (Wendland, 1901)	Tamamı Çevrildi • Duyusal Algı Üzerine (Towey, 2000)
CAG 3.2	İskenderiye'li Alexander	Meteoroloji Şerhi (Hayduck, 1899)	Kısmen Çevrildi • Meteoroloji 4 Üzerine (Lewis, 1996)
CAG 4.1	Porphyrios	Isagoge ve Kategoriler Şerhi (Busse, 1887)	Tamamı Çevrildi • Kategoriler Üzerine (Strange, 1992)
CAG 4.2	Dexippus	Kategoriler Şerhi (Busse, 1888)	Tamamı Çevrildi • Kategoriler Üzerine (Dillon, 1990)
CAG 4.3	Ammonius	Isagoge (Beş Ses) Şerhi (Busse, 1891)	Çevrildi • Porfirios'un Girişinin Yorumu (Chase, 2019)

CAG 4.4	Ammonius	Kategoriler Şerhi (Busse, 1895)	Tamamı Çevrildi • Kategoriler Üzerine (Matthews & Cohen, 1991)
CAG 4.5	Ammonius	Yorum Üzerine Şerhi (Busse, 1897)	Kısmen Çevrildi / Devam Ediyor • *Yorum Üzerine 1-8* (Blank, 1996) • Yorum Üzerine 9 (Blank, 1998) • *Yorum Üzerine 10-14* (Görevlendirildi)
CAG 4.6	Ammonius	Birinci Çözümlemeler 1 Şerhi (Wallies, 1899)	Çeviri Yok
CAG 5.1	Themistius	İkinci Çözümlemeler Parafrazı (Wallies, 1900)	Çeviri Yok
CAG 5.2	Themistius	Fizik Parafrazı (Schenkl, 1900)	Tamamı Çevrildi • *Fizik 1-3 Üzerine* (Todd, 2012) • Fizik 4 Üzerine (Todd, 2003) • *Fizik 5-8 Üzerine* (Todd, 2008)
CAG 5.3	Themistius	Ruh Üzerine Parafrazı (Heinze, 1899)	Tamamı Çevrildi • Ruh Üzerine (Todd, 1996)
CAG 5.4	Themistius	Gökler Üzerine Parafrazı (Landauer, 1902)	Çeviri Yok (İbranice & Latince)
CAG 5.5	Themistius	Metafizik 12 Parafrazı (Landauer, 1903)	Çevrildi • Metafizik 12 Üzerine (Mayrav, 2020)
CAG 5.6	Ps.-Themistius (Sophonias)	Küçük Doğa İncelemeleri Şerhi (Wendland, 1903)	Çeviri Yok
CAG 6.1	Syrianus	Metafizik Şerhi (Kroll, 1902)	Tamamı Çevrildi • *Metafizik 3-4 Üzerine* (O'Meara & Dillon, 2008) • *Metafizik 13-14 Üzerine* (Dillon & O'Meara, 2006)

CAG 6.2	Asclepius	Metafizik Şerhi (Hayduck, 1888)	Çeviri Yok
CAG 7	Simplicius	Gökler Üzerine Şerhi (Heiberg, 1894)	Tamamı Çevrildi • *Gökler Üzerine 1.1-4* (Hankinson, 2002) • *... 1.2-3* (Mueller, 2011) • *... 1.3-4* (Mueller, 2011) • *... 1.5-9* (Hankinson, 2004) • *... 1.10-12* (Hankinson, 2006) • *... 2.1-9* (Mueller, 2004) • *... 2.10-14* (Mueller, 2005) • *... 3.1-7* (Mueller, 2009) • *... 3.7-4.6* (Mueller, 2009)
CAG 8	Simplicius	Kategoriler Şerhi (Kalbfleisch, 1907)	Tamamı Çevrildi • *Kategoriler 1-4 Üzerine* (Chase, 2003) • *... 5-6 Üzerine* (de Haas & Fleet, 2001) • *... 7-8 Üzerine* (Fleet, 2002) • *... 9-15 Üzerine* (Gaskin, 2000)
CAG 9	Simplicius	*Fizik 1-4* Şerhi (Diels, 1882)	Tamamı Çevrildi • *Fizik 1.1-2 Üzerine* (Menn, 2022) • *... 1.3-4 Üzerine* (Huby & Taylor, 2011) • *... 1.5-9 Üzerine* (Baltussen vd., 2012) • ... 2 Üzerine (Fleet, 1997) • ... 3 Üzerine (Urmson & Lautner, 2001) • *... 4.1-5, 10-14 Üzerine* (Urmson, 1992) • Yer ve Zaman Üzerine Ek Notlar (Urmson & Siorvanes, 1992)
CAG 10	Simplicius	*Fizik 5-8* Şerhi (Diels, 1895)	Tamamı Çevrildi • Fizik 5 Üzerine (Urmson, 1997) • ... 6 Üzerine (Konstan, 1989) • ... 7 Üzerine (Hagen, 1994) • *... 8.1-5 Üzerine* (Bodnar, Chase & Share, 2012) • *... 8.6-10 Üzerine* (McKirahan, 2001)

CAG 11	Simplicius (tartışmalı)	Ruh Üzerine Şerhi (Hayduck, 1882)	Tamamı Çevrildi • *Ruh Üzerine 1.1-2.4* (Urmson & Lautner, 1995) • *... 2.5-12* (Steel, 1997) • *... 3.1-5* (Blumenthal, 2000) • *... 3.6-13* (Steel, 2012)
CAG 12.1	Olympiodorus	Kategoriler için Prolegomena ve Şerh (Busse, 1902)	Çevrildi • Mantığa Giriş (Gertz, 2018)
CAG 12.2	Olympiodorus	Meteoroloji Şerhi (Stüve, 1900)	Çeviri Yok
CAG 13.1	Philoponus	Kategoriler Şerhi (Busse, 1898)	Tamamı Çevrildi • *Kategoriler 1-5 Üzerine* (Sirkel vd., 2015) • *... 6-15 Üzerine* (Share, 2019)
CAG 13.2	Philoponus	Birinci Çözümlemeler Şerhi (Wallies, 1905)	Çeviri Yok
CAG 13.3	Philoponus	İkinci Çözümlemeler Şerhi (Wallies, 1909)	Tamamı Çevrildi • *İkinci Çözümlemeler 1.1-8 Üzerine* (McKirahan, 2008) • *... 1.9-18 Üzerine* (McKirahan, 2012) • *... 1.19-34 Üzerine* (Goldin & Martijn, 2012) • ... 2 Üzerine (Goldin, 2009)
CAG 14.1	Philoponus	Meteoroloji 1 Şerhi (Hayduck, 1901)	Tamamı Çevrildi • *Meteoroloji 1.1-3 Üzerine* (Kupreeva, 2011) • *... 1.4-12 Üzerine* (Kupreeva, 2012)

CAG 14.2	Philoponus	Oluş ve Bozuluş Üzerine Şerhi (Vitelli, 1897)	Tamamı Çevrildi • *Oluş ve Bozuluş 1.1-5 Üzerine* (Williams, 1999) • *... 1.6-2.4 Üzerine* (Williams, 2000) • *... 2.5-11 Üzerine* (Kupreeva, 2005)
CAG 14.3	Ps.-Philoponus (Efes'li Michael)	Hayvanların Üremesi Üzerine Şerhi (Hayduck, 1903)	Çeviri Yok
CAG 15	Philoponus	Ruh Üzerine Şerhi (Hayduck, 1897)	Tamamı Çevrildi • *Ruh Üzerine 1.1-2* (van der Eijk, 2005) • *... 1.3-5* (van der Eijk, 2006) • *... 2.1-6* (Charlton, 2005) • *... 2.7-12* (Charlton, 2005) • *... 3.1-8* (Charlton, 2000) • *... 3.9-13* (Charlton, 2000)
CAG 16	Philoponus	*Fizik 1-3* Şerhi (Vitelli, 1887)	Tamamı Çevrildi • *Fizik 1.1-3 Üzerine* (Osborne, 2006) • *... 1.4-9 Üzerine* (Osborne, 2009) • ... 2 Üzerine (Lacey, 1993) • ... 3 Üzerine (Edwards, 1994)
CAG 17	Philoponus	*Fizik 4-8* Şerhi (Vitelli, 1888)	Kısmen Çevrildi • *Fizik 4.1-5 Üzerine* (Algra & van Ophuijsen, 2012) • *... 4.6-9 Üzerine* (Huby, 2012) • *... 4.10-14 Üzerine* (Broadie, 2011) • Yer ve Boşluk Üzerine Ek Notlar (Furley, 1991) *Not: Fizik 5-8 Arapçadan çevrildi (Lettinck, 1994)*
CAG 18.1	Elias	Isagoge ve Kategoriler Yorumları (Busse, 1900)	Çevrildi • Felsefeye Giriş (Gertz, 2018)

CAG 18.2	David	Isagoge için Prolegomena ve Şerh (Busse, 1904)	Çevrildi • Felsefeye Giriş (Gertz, 2018)
CAG 18.3	Stephanus	Yorum Üzerine Şerhi (Hayduck, 1885)	Çeviri Yok
CAG 19.1	Aspasius	Nikomakhos'a Etik Şerhi (Heylbut, 1889)	Kısmen Çevrildi • *Nikomakhos'a Etik 1-4, 7-8 Üzerine* (Konstan, 2006)
CAG 19.2	Heliodorus	Nikomakhos'a Etik Parafrazı (Heylbut, 1889)	Eski Çeviri (Hatch, 1879)
CAG 20	Eustratius, Efes'li Michael, Anonim	Nikomakhos'a Etik Yorumları (Heylbut, 1892)	Kısmen Çevrildi • *Nikomakhos'a Etik 8-9 Üzerine* (Konstan, 2001) • ... 10 Üzerine (Wilberding & Trompeter, 2019)
CAG 21.1	Eustratius	İkinci Çözümlemeler 2 Şerhi (Hayduck, 1907)	Çeviri Yok
CAG 21.2	Anonim ve Stephanus	Retorik Sanatı Yorumları (Rabe, 1896)	Çeviri Yok
CAG 22.1	Efes'li Michael	Küçük Doğa İncelemeleri Şerhi (Wendland, 1903)	Çeviri Yok
CAG 22.2	Efes'li Michael	Hayvanlar Üzerine İncelemeler Şerhi (Hayduck, 1904)	Eski Çeviri (Preuss, 1981)
CAG 22.3	Efes'li Michael	Nikomakhos'a Etik 5 Şerhi (Hayduck, 1901)	Çeviri Yok
CAG 23.1	Sophonias	Ruh Üzerine Parafraz (Hayduck, 1883)	Kısmen Çevrildi (Philoponus'tan alıntılar) • Akıl Üzerine (Charlton & Bossier, 1991)

CAG 23.2	Anonim	Kategoriler Parafrazı (Hayduck, 1883)	Çeviri Yok
CAG 23.3	Ps.-Themistius	Birinci Çözümlemeler 1 Parafrazı (Wallies, 1884)	Çeviri Yok
CAG 23.4	Anonim	Sofistik Çürütmeler Parafrazı (Hayduck, 1884)	Çeviri Yok

Supplementum Aristotelicum

Suppl. Cilt No.	Yorumcu	İçerik (Editör, Yıl)	Çeviri Durumu & Çeviri Cilt Bilgileri
Suppl. 1.1	Aristophanes	Hayvanların Tarihi Özeti (Lambros, 1885)	Çeviri Yok
Suppl. 1.2	Priscianus	Theophrastus Parafrazı ve Khosroes'e Cevaplar (Bywater, 1886)	Tamamı Çevrildi • Theophrastus Duyusal Algı Üzerine (Huby, 1997) • Pers Kralı Khosroes'e Cevaplar (Huby vd., 2016)
Suppl. 2.1	İskenderiye'li Alexander	Küçük Çalışmalar: Ruh Üzerine (Bruns, 1887)	Kısmen Çevrildi • Ruh Üzerine: Bölüm I (Caston, 2012) • Ruh Üzerine Ek (Sharples, 2004)
Suppl. 2.2	İskenderiye'li Alexander	Küçük Çalışmalar: Sorular, Kader Üzerine, Karışım Üzerine (Bruns, 1892)	Tamamı Çevrildi • *Sorular 1.1-2.15* (Sharples, 1992) • *Sorular 2.16-3.15* (Sharples, 1994) • Etik Problemler (Sharples, 1990)

ÖZET

Bu tez, Aristoteles'in Kategoriler adlı eserinin 10–15. bölümlerinin (Postpraedicamenta), Antik Yunan şerh geleneğinde nasıl konumlandırılıp işlendiği ve bu bölümlerin Aristoteles mantığına giriş olarak nasıl ele alındığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, Postpraedicamenta'nın Kategoriler içindeki sistematik statüsünün Antik Yunan şerhlerindeki durumu ve mantık yapmakla nasıl ilişkilendirildiğidir.

Bu bağlamda tezde, şerhleri elimizde bulunan Porphyrios, Dexippus, Ammonius, Philoponus, Simplicius, Olympiodoros ve Elias/David olmak üzere Antik Yunan şârihlerinin Kategoriler 10-15'e dair açıklamaları analiz edilmiştir. Şerhlerde Postpraedicamenta'nın kimi zaman kategoriler öğretisinin tamamlayıcı bir parçası, kimi zaman ise, karşıtlık, öncelik-sonralık, eşzamanlılık, hareket ve sahip olma gibi kavramlar aracılığıyla daha ileri metinlere hazırlayıcı bir ara bölüm olarak ele alındığı gösterilmiştir.

Tez, Antik yorumcuların Aristo mantığı içerisinde Postpraedicamenta'yı önermeler ve kıyasa geçişin yapıldığı temel kavramsal ve ilişkisel bir eşik mahiyetinde, sistem içindeki denetim mekanizması olarak konumlandıklarını savunmaktadır. Bu çerçevede kitabın bu son çeyreklik kısmının, yalnızca ontolojik ayrımlar sunan bir ek bölüm değil, Aristoteles mantığında kurucu bir pedagojik ve işlevsel görevi bulunan zorunlu bir parça olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Aristoteles, Kategoriler, Postpraedicamenta, Antik Şerh Geleneği, Aristoteles Mantığı

ABSTRACT

This thesis aims to examine how chapters 10–15 (Postpraedicamenta) of Aristotle's *Categories* are positioned and treated in the Ancient Greek commentary tradition, and how these sections are approached as an introduction to Aristotelian logic. The main problem of the study is the systematic status of the Postpraedicamenta within the *Categories* as reflected in Ancient Greek commentaries, and how it is associated with the practice of logic.

In this context, the thesis analyzes the explanations regarding *Categories* 10–15 by Ancient Greek commentators whose works have survived to the present day, namely Porphyry, Dexippus, Ammonius, Philoponus, Simplicius, Olympiodorus, and Elias/David. The study demonstrates that in these commentaries, the Postpredicaments are sometimes treated as a complementary part of the doctrine of categories, and at other times as a preparatory intermediate section for advanced texts through concepts such as opposition, priority-posteriority, simultaneity, motion, and having.

The thesis argues that ancient commentators position the Postpraedicamenta within Aristotelian logic as a fundamental conceptual and relational threshold marking the transition to propositions and syllogistic reasoning, functioning as a kind of internal control mechanism within the system. In this respect, it is concluded that this final quarter of the work is not merely an additional section presenting ontological distinctions, but a necessary component with a constitutive pedagogical and functional role in Aristotelian logic.

Key Words: Aristotle, *Categories*, Postpraedicamenta, Ancient Commentaries, Aristotelian Logic